

**АРТЫКУЛЫ,
ПРЫСВЕЧАНЫЯ ПАЭТУ
І ЯГО СПАДЧЫНЕ**

КАМУНІКАЦЫЯ.ORG

Сямён БАРЫС

СЛОВА ПРА НАВАГРУДСКАГА ПЕСНЯРА

На Радзіме

Адам Міцкевіч... Вялікі польскі паэт. Яго імя стаіць у шэрагу класікаў сусветнай літаратуры: Гётэ, Байрана, Пушкіна...

Некалі Гётэ сказаў: “Калі хочаш зразумець паэта, пабывай на яго радзіме”. Нам няма неабходнасці рабіць вялікае падарожжа на радзіму Міцкевіча — мы жывём тут ці побач з яго роднымі мясцінамі.

Навагрудчына — маляўнічы куток нашага краю, які невыпадкова называюць “беларускай Швейцарыяй”. Даследчыкі мяркуюць, што ўпершыню такі выраз ужыў сам Міцкевіч, калі быў у Лазане¹.

Калі едзеш па дарозе з Гарадзішча ў в. Карчова, то недалёка ад Калдычэва (Мядзеневіцкі сельсавет Баранавіцкага раёна) знаходзіцца ўрочышча Завоссе (раней фальварак). Там стаіць мураваны абеліск, на якім залаціцца надпіс: “Тут, у Завоссі, 24 снежня 1798 года нарадзіўся вялікі паэт Адам Міцкевіч”. Побач растуць каштаны, ліпы, яблыні. Дом паэта не захаваўся — быў знішчаны ў Першую сусветную вайну. Двор складалі хата на дзве паловы з саламянай страхой і ганкам, свіран, хлеў, а пры іх студня з жураўлём.

Бацькі паэта, Мікалай і Барбара Міцкевічы, паходзілі з драбнапольскай шляхты. Ні бацька, ні дзед, ні прадзед сваёй зямлі не мелі. Яны працавалі арандатарамі. Маці — Барбара Маеўская — родам з вёскі Чамброва, дачка аканомна. Мікалай Міцкевіч спачатку працаваў каморнікам, а пасля — адвакатам у Навагрудку, куды сям’я Міцкевічаў пераехала ў 1801 г. Ён — удзельнік паўстання Тадэвуша Касцюшкі, наогул быў пісьменным чалавекам для свайго часу, нават пісаў вершы. Аднак на выхаванне будучага паэта большы ўплыў аказалі іхні парабак Блажэй (па мянушцы Уліс), які ахвотна расказаў казкі, і служанка Гансеўская, якая ведала шмат народных песень і любіла іх спяваць. Яны з маленства прывілі Адаму любоў да фальклору.

У 1807 г. Мікалай Міцкевіч уладкаваў сваіх старэйшых сыноў Францішка і Адама ў Навагрудскую павятовую дамініканскую школу, у якой некалі давялося вучыцца і яму самому. Меншыя браты Адама Алесь, Ежы і Антош гулялі дома з прыручанымі ваўчанём, лісянём і варонай. У адным класе з Адамам вучыўся Ян Чачот, будучы беларускі паэт і фалькларыст. Дружба

паміж імі працягвалася ўсё жыццё. Малодшым таварышам па школе быў Ігнат Дамейка. Пазней у той жа школе будзе займацца і Уладзіслаў Сыракомля.

У вучобе Адам не вылучаўся асаблівай руплівасцю, але навукі даваліся яму лёгка. Як успамінаў сам паэт, пісаць вершы пачаў у адзінаццацігадовым узросце. Аднак ніхто на гэта не звяртаў увагі. Адночы нават адбылася такая драматычная падзея. Калі ў 1810 г. у Навагрудку здарыўся вялікі пажар, юны Міцкевіч адгукнуўся на грамадскую бяду одай, выказаўшы спачуванне пагарэльцам. Дырэктар школы не паверыў, што сачыніў гэты спелы твор Міцкевіч, і пакараў яго “за падман” — пасадзіў пачынаючага паэта ў карцар.

Светапогляд будучых паэтаў Адама Міцкевіча і яго сябра Яна Чачота складаўся не толькі пад уплывам школы, але і навакольнага асяроддзя. Яны часта бывалі на кірмашах, вяселлях і абрадавых святах, хадзілі за валачобнікамі. Такім чынам, з ранняга дзяцінства Адам увабраў у сябе і добра ведаў мову, песні, легенды і звычаі тутэйшых сялян.

Міцкевіч лічыў сябе палякам і пісаў па-польску. Аднак нам варта помніць і выказванне даследчыка яго творчасці сучаснага беларускага паэта Алега Лойкі аб тым, што, магчыма, продкі Міцкевіча былі беларусамі².

У 1812 г. Міцкевіч упершыню сустрэўся з французамі. Гэта былі войскі Напалеона, якія занялі Навагрудак. У тую ж ліхую пару памёр яго бацька.

Сярод віленскіх сяброў

У 1815 г. Адам закончыў школьнае навучанне і быў разам з Янам Чачотам прыняты ў Віленскі ўніверсітэт. На год пазней туды ж паступіў і Ігнат Дамейка.

Віленскі ўніверсітэт — адна са старэйшых вышэйшых навучальных устаноў Еўропы. У 10-х гадах XIX ст. там выкладалі прафесар славеснасці Лявон Бароўскі, гісторык Іаахім Лялевель. Яны мелі ліберальныя погляды і аказвалі дабратворны дэмакратычны ўплыў на студэнтаў. Напэўна, іх прагрэсіўныя думкі і выказванні пасеялі тыя зярняты, што далі на пульхнай глебе юнацкіх летуценняў раннія ўсходы, — студэнты стварылі тайнае таварыства філаматаў, якое першапачаткова ставіла культурна-асветніцкія мэты: вывучаць фальклор, народны побыт, дапамагаць таварышам у вучобе. Яго арганізатарамі з’яўляліся Юзаф Яжоўскі, Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Тамаш Зан, Францішак Малёўскі (сын рэктара), Ануфрыў Петрашкewіч. Актыўнымі членамі былі Ігнат Дамейка, Аляксандр Ходзька і Тэадор Лазінскі. Пазней яны наладзілі сувязь з будучымі дэкабрыстамі, а найбольш рэвалюцыйна настроеная моладзь стварыла ў 1820 г. Таварыства філарэтаў. Усе кіраўнікі гэтых таварыстваў будуць у 1823 г. арыштаваны і высланы. Але пазней ім ўсё-такі ўдасца ўнесці свой пэўны ўклад у развіццё навукі, літаратуры, асветы.

1818 год для Адама Міцкевіча аказаўся адным з найбольш радасных і шчаслівых. У час летніх канікулаў Тамаш Зан адпраўляўся да свайго сябра Міхала Верашчакі ў Туганавічы Навагрудскага павета і запрасіў свайго сябра Адама. Госці не засталі гаспадароў у доме, яны былі на жніве. Хлопцы накіраваліся туды. Там, на ніве, каля мэндлікаў, і пазнаёміліся Адам і Марыля Верашчака. Каханне ўспыхнула адразу. Марыля была ўсяго на адзін год маладзейшая за яго. Яна добра іграла на фартэпіяна, спявала, ведала французскую мову, чытала Вальтэра, Русо, Гётэ. Адам захапляўся творамі Шэкспіра, Шылера, Гётэ, Байрана.

Паездкі ў Туганавічы паўтарыліся палета і напазалета. Спачатку маці Марылі не прыдавала сур’ёзнага значэння дружбе маладых людзей, бо лічыла, што Адам для яе дачкі — не пара. Верашчакі жылі заможна, а бацька Марылі быў некалі нават маршалкам новагрудскай шляхты. Але сяброўства з Марыляй прынесла не толькі пакуты кахання Міцкевічу. Яна нечакана і дабратворна зацугляла яго Пегаса. Аб гэтым Адам Мальдзіс піша: “Яна была для Міцкевіча тым, чым Беатрычэ для Дантэ, Лаура для Пятраркі. Была надзейнай марай аб шчасці, прыгажосці і дасканаласці”³. Да таго часу адносяцца і яго першыя вершы “Мешка, князь Навагрудка” (1817) і “Бульба” (1819).

Туганавіцкі старадаўні парк захоўваецца як помнік прыроды. Знаходзіцца ён на левым беразе ракі Сэрвач, непадалёк ад вёскі Карчова Баранавіцкага раёна (па дарозе Гарадзішча — Цырын). Ашчадна зберагаюць тамашнія жыхары двухсотгадовыя “дубы-блізняты” і альтанку з шасці ліп — месца, дзе некалі сустрэкаліся Адам і Марыля. З таго ж парка па палявой сцежцы можна прайсці ва ўрочышча Кут (каля вёскі Карчова) да вялікага валуна, вядомага як “камень філарэтаў”. Напэўна, так называюць камень не без падстаў. Каля яго збіраліся арганізатары Таварыства філарэтаў Міцкевіч, Зан, Чачот і Дамейка, які быў сваяком Верашчакаў.

Марыля і Міцкевіч хадзілі да Свіцязі. Іх прагулкі каля возера сталі для пачынаючага паэта адной з Кастальскіх крыніц на польскім Парнасе. Там ім тутэйшы рыбак расказваў цікавыя легенды. Марыля асабліва падкрэсліла іх характава і звярнула на гэта ўвагу: “Вось паэзія! Напішыце што-небудзь такое”. І Міцкевіч склаў пазней балады “Рыбка”, “Свіцязь”, “Свіцязянка”.

Ад возера Свіцязь на поўдзень і ўсход знаходзіцца нямала вёсак (Варонча, Цырын Карэліцкага, Плужныны, Сталовічы Баранавіцкага раёнаў), па сцежках якіх даводзілася хадзіць Міцкевічу.

Шмат мясцін і на Навагрудчыне, што так ці інакш звязаны з імем паэта. Напрыклад, вёска Шчорсы (па дарозе Карэлічы — Любча), дзе ў графа Адама Храптовіча была вялікая бібліятэка з архівам. Туды не раз заходзіў Міцкевіч. На паўночнай ускраіне вёскі рос дуб, які назвалі потым “дубам Міцкевіча”. Пад ім узніклі радкі паэмы “Гражына”, у аснову якой паэт паклаў легенду пра возера Літоўка, што знаходзіцца на поўнач ад яго роднага горада.

У Навагрудку на фарным касцёле (будынак раманскага стылю) нельга не заўважыць надпіс “У сценах гэтага касцёла 22 лютага 1799 года ахрышчаны Адам Міцкевіч”. На малым замчышчы — “Курган бессмяротнасці”, насыпаны ў 20-х гадах XX ст. У горадзе, на тым месцы, дзе некалі жылі Міцкевічы, створаны мемарыяльны Дом-музей Адама Міцкевіча, у якім зберагаюцца бронзавы бюст Міцкевіча, заказаны яго дачкой Марыяй Гарэцкай да 100-годдзя з дня нараджэння паэта, прыжыццёвыя і сучасныя выданні твораў, рукапісы, работы сучасных мастакоў.

(Па згаданых мясцінах цяпер праходзіць турысцка-экскурсійны маршрут “Па сцежках Адама Міцкевіча”. А на беразе Свіцязі знаходзіцца турбаза, дзе можна спыніцца і адпачыць каля маляўнічага возера.)

У 1819 г. Міцкевіч закончыў універсітэт і атрымаў накіраванне ў Ковенскую гімназію. Выкладаў там лацінскую мову. Падтрымліваў цесныя сувязі з сябрамі па універсітэце. Свой дзень нараджэння ў той год ён адзначаў у Вільні. Менавіта з той нагоды Ян Чачот напісаў верш “Едзе міленькі Адам”. У наступным годзе Адам Міцкевіч напісаў “Оду да маладосці” і “Песню філарэтаў”. У іх выказаў вольналюбівыя погляды і імкненні да волі сваіх сяброў.

У творчых пошуках ён арыентаваўся на айчынных паэтаў Каханоўскага, Красіцкага, Нямцэвіча.

У жніўні 1821 г. Адам Міцкевіч апошні раз прыехаў у Навагрудак. Аб сваіх перажываннях у той час ён крыху пазней напіша: “Ніхто мяне не сустрэў, не пачуў я былога: “Адам, Адам!”, і такая туга ахапіла мяне, што я доўга не мог апамятацца...”⁴. Было шмат прычын для такой роспачы. У мінулым годзе памерла яго маці, а пяць месяцаў назад яго каханая Марыя выйшла замуж за графа Ваўжынца Путкамера і жыла ў маёнтку Бальценікі Лідскага павета (цяпер Беняконскі сельсавет Воранаўскага раёна). Праўда, былі тады не адны сумоты, былі і радасці ад творчага плёну. Толькі закончыў першы зборнік вершаў “Балады і рамансы”. У ім акрэсліўся пераход паэта ад эстэтыкі класіцызму да рамантызму. І гэты літаратурны кірунак стане ў яго творчасці пераважаючым.

У 1822 г. у Вільні выйшлі ў свет невялікім тыражом (усяго 500 экзэмпляраў) першы зборнік вершаў “Паэзія” і значна большым — “Балады і рамансы”. У баладах паказаны разнастайныя падзеі з жыцця беларусаў, узятыя з фальклору. Пасля знаёмства з гэтымі кнігамі сучаснікі сталі асуджаць Марылю за здраду паэту. Аднак у паэта з сям’ёй Путкамераў усталяваліся дружалюбныя адносіны. Міцкевіч падарыў першы зборнік вершаў мужу Марылі, а той запрасіў паэта ў госці. На Сёмуху ён прыехаў у Бальценікі і правёў там аж два тыдні. Граф Путкамер быў чалавек адукаваны, трымаўся ліберальных поглядаў. На заляцанні рамантыка Міцкевіча да яго жонкі ён глядзеў спакойна і чула адносіўся да Марылі. Напэўна, тады Адам і высек

на валуне крыж, як знак кахання да Марылі. Пасля яго ад'езду завязалася прамая перапіска паміж імі. Так, у пісьме ад 17 кастрычніка 1822 г. з Коўна ён пісаў: “Каханая Марыля, я цябе паважаю і шаную, як багіню. Любоў мая столькі нявінна і боска, як і яе прадмет... Дарагая, адзіная мая! Ты не бачыш прорвы, над якой мы стаім”⁵.

Другі зборнік вершаў паэт падарыў Марылі непасрэдна. Яго каханая не асталася ў даўгу — падарыла яму верхавога каня, а пазней прысцянак і мініяцюру свайго партрэта са слановай косці. Гэтую мініяцюру ён зберагаў усё жыццё як талісман. Пасля яго смерці яе перадалі ў Кракаўскі нацыянальны музей.

Апошняя сустрэча паэта з каханай адбылася ў Вільні ў ліпені 1824 г. Іх рамантычнае каханне лягло ў аснову “Балады пра вянок” Аркадзя Куляшова.

У кастрычніку 1823 г. Адама Міцкевіча арыштавалі па справе філарэтаў. Было затрымана 108 чалавек. Прафесар універсітэта Іаахім Лялевель стаў хадайнічаць за паэта, узяў яго на парукі, і праз паўгода яго вызвалілі з турмы. Дарэчы, камеры І. Дамейкі і А. Міцкевіча былі побач. Яшчэ праз паўгода А. Міцкевіча з яго калегамі Ю. Яжоўскім і Ф. Малеўскім выслалі ў Расію.

Сустрэчы на ростанях

9 лістапада 1824 года выгнаннікі прыехалі ў Пецярбург. Руская сталіца сустрэла іх разлівам Нявы. Спыніліся ў сваіх землякоў. Тут адбылася сустрэча з мастаком І. Аляшкевічам. Трэба зазначыць, што ўмовы высылкі былі адносна лёгкія. Тлумачыцца гэта асцярожнымі паводзінамі паэта і заступніцтвам выкладчыкаў універсітэта і прагрэсіўных, але ўплывовых людзей. Сябры адчувалі сябе вольна, маглі наведваць, каго хацелі. Так, 31 снежня на кватэры пісьменніка Аляксандра Бястужава яны паднялі бакалы за Новы год. У той жа дзень А. Міцкевіч сустракаўся з паэтам Кандратам Рылеевым, які ўспамінаў аб сваёй службе ў Нясвіжы. А праз некалькі дзён трое польскіх выгнаннікаў з рэкамендацыйным пісьмом А. Бястужава і К. Рылеева да рускага паэта В. Туманскага ехалі ў Адэсу па дарогах Беларусі (спыняліся ў Віцебску, Гомелі, Кіеве). Па гэтай калёснай дарозе толькі раней на паўгода вяртаўся А. Пушкін з Адэсы ў Міхайлаўскае Пскоўскай губерні.

Міцкевіч з Яжоўскім пасяліліся ў Рышэльёўскім ліцэі, у які іх прызначылі настаўнікамі. Можна сказаць, што Адаму Міцкевічу пашанцавала. Вёў ён вольнае жыццё. Прысутнічаў на балях, вечарах арыстакратаў і інтэлігентаў, наведваў тэатр, бываў на канцэртах. Польскі паэт спадабаўся апекуну Адэскай навучальнай акругі графу І. В. Віту, тым больш што Міцкевіч паводзіў сябе проста, сціпла. Палубоўніца графа прыгажуня Караліна Сабанская добраахвотна згадзілася сачыць за паэтам, бо сама была да яго неабывавай. (Дарэчы, варта нагадаць, што сястра Караліны Эва Ганская пазней

выйшла замуж за пісьменніка Бальзака). Дзякуючы намаганням Сабанскай Міцкевічу ўдалося два месяцы падарожнічаць па Крыме. Час быў выбраны вельмі зручны — з 14 жніўня па 14 кастрычніка. Праўда, за паэтам шпіёнілі. Ён быў амаль увесь час у свіце графа Віта. З Адэсы да Еўпаторыі яны дабраліся на судне. Тут нараджаліся “Крымскія санеты”, якія праз год будуць выдадзены асобным зборнікам. Калі іх прачытаў В. Бялінскі, то ён назваў іх аўтара “адным з найвялікшых сучасных паэтаў”.

У снежні 1825 г. Міцкевіча з яго сябрамі перавялі ў Маскву. Праз нейкі час яго залічылі ў штат канцылярыі маскоўскага ваеннага генерал-губернатора. Ён не меў права на выезд за межы горада, але ў горадзе яго свабоду ніхто не абмяжоўваў. У 1826 г. ён пазнаёміўся з Сабалеўскім, братамі Палявымі, Пагодзіным, Кірыеўскім, Пушкіным. Два геніі рускай і польскай літаратуры сустрэліся ў кастрычніку на кватэры бібліёграфа, паэта Сяргея Сабалеўскага. Міцкевіч выступаў з імправізацыямі і на літаратурна-музычных вечарах Зінаіды Валконскай. Вечары і сустрэчы з вядомымі маскоўскімі літаратарамі плённа ўплывалі на палёт яго фантазіі. Ён тады пісаў паэму “Конрад Валенрод”. Увосень 1827 г. Міцкевіч узяў месячны адпачынак і наведаў Пецябург. Мэтай паездкі ў сталіцу было, напэўна, выданне яго твораў. Там адбылося яго знаёмства з беларускім пісьменнікам Янам Баршчэўскім, які прачытаў паэту свае вершы.

Гады ішлі шпарка. І кожны з іх прыносіў новыя падзеі, новыя нечаканыя знаёмствы. У 1828 г. у Маскве выступала з канцэртаў вядомая польская піяністка, кампазітар Марыя Шыманоўская. Міцкевіч не мог не паслухаць яе музыку. Ён пазнаёміўся і з самой піяністкай, і з яе дочкамі Геленай і Цэлінай. Праз колькі гадоў Гелена выйдзе замуж за Ф. Малеўскага, а Цэліна стане яго жонкай.

Хутка выйшлі ў свет паэма “Конрад Валенрод” і два тамы вершаў. Міцкевіч хацеў арганізаваць у Пецябургу выданне часопіса на польскай мове, але ўлады яму гэтага не дазволілі.

Паэта вельмі непакоіў падзел Польшчы паміж трыма манархіямі — Расіяй, Аўстра-Венгрыяй і Прусіяй. Ён імкнецца выехаць за мяжу. Памог яму ў гэтым пісьменнік Фадзей Булгарын, які дабіўся афармлення пашпарта паэту на замежную паездку для лячэння.

Апошняю красавіцкую ноч 1829 г. паэт Міцкевіч правёў на кватэры ў Пушкіна ў добразвучлівай кампаніі Муханава, Вяземскага, Хамякова, Крылова і Жукоўскага. Гэта быў яго развітальны вечар з рускімі літаратарамі. Дэльвіга на ім не было, але сустрэцца ім перад ад’ездам Міцкевіча ўдалося.

Блуканні па Еўропе

У 1829 г. Міцкевіч назаўсёды пакінуў Расію, 15 мая ён адплыў з Пецябурга ў Германію. Трэба сказаць, што яму і на гэты раз пашанцавала. Напя-

рэдадні сакрэтным службам быў аддадзены загад адабраць пашпарт у падазронага паэта, але, напэўна, нехта па нечай просьбе не спяшаўся выконваць гэты загад.

Для Міцкевіча пачаліся гады доўгіх падарожжаў і блуканняў. Прыехаў спачатку ў Берлін, затым наведаў Прагу, Веймар, Рым, Жэневу, Неапаль, Дрэздэн. У Празе ён пазнаёміўся з чэшскім пісьменнікам Вацлавам Ганкай, у Веймары — з Іаганам Гётэ. У Рыме ў 1833 г. адбылася яго сустрэча з беларускім пісьменнікам Адольфам Янушкевічам. У Дрэздэне ў 1832 г. напісаў трэцюю частку лірыка-драматычнай паэмы “Дзяды” (II і IV часткі — у 1823 г. у Літве). Яна працягвала фальклорную лінію балад, у ёй асуджалася сацыяльнае зло, якое заслугоўвае пакарання, ставіліся маральныя праблемы.

Пасля трохгадовага блукання па Еўропе Міцкевіч нарэшце выбраў Парыж для пастаяннага месцажыхарства. Там ён пачаў рэдагаваць газету “Польскі пілігрым”.

1834 год прынёс Адаму Міцкевічу новыя клопаты і радасці. Нарэшце ён зрабіў нечаканы для яго знаёмых і сяброў учынак. Напісаў пісьмо Цэліне Шыманоўскай і прапанаваў ёй стаць яго жонкай. Маладая сям’я Міцкевічаў пасялілася ў Парыжы.

Праз год у іх нарадзілася дачка. Назвалі яе Марыляй. Не ў памяць аб бабулі, а ў гонар Марылі Верашчакі. Трыма гадамі пазней з’явіўся сын Уладзіслаў, будучы даследчык жыцця і творчасці свайго бацькі. Каля таго часу выйшла з друку паэма “Пан Тадэвуш” — апошні паэтычны твор Адама Міцкевіча, вяршыня яго літаратурнага майстэрства. Пасля ён найбольш актыўна стане займацца публіцыстычнай і педагогічна-асветніцкай дзейнасцю. Напіша звыш сотні артыкулаў. Адзін з іх — пакутлівы водгук на смерць свайго сябра А. Пушкіна. Міцкевіча запрашаюць чытаць лекцыі па рымскай славеснасці ў Лазанскім універсітэце, затым на кафедры славянскіх літаратур у Калеж дэ Франс у Парыжы. Яго лекцыямі захапляюцца Ж. Санд, Ф. Шапэн, В. Гюго, А. Герцэн. Паслухаўшы іх, французская пісьменніца Жорж Санд напісала артыкул пра польскага эмігранта, станоўча ацаніўшы яго дзейнасць.

Жыццё ў Парыжы прыносіла як радасці, так і расчараванні. Так, знаёмства ў 1841 г. з А. Тавянскім, які прыцягнуў Міцкевіча да дзейнасці ў гуртку “Кола”, прывяло яго да рэлігійна-містычных настрояў. Аднак, спыніўшы дружбу з Тавянскім у 1846 г., ён сумеў стаць адным з кіраўнікоў левага крыла польскай эміграцыі.

Важнае значэнне для Міцкевіча мела збліжэнне з польскім выдаўцом Э. Янушкевічам, у друкарні якога была выдадзена паэма “Пан Тадэвуш”. Прынесла яму радасць і сустрэча з мінскім мастаком В. Ваньковічам, з якім ён пазнаёміўся яшчэ ў Вільні.

Шмат цікавых сустрэч было ў Міцкевіча ў Парыжы. Наведвалі яго не толькі польскія пісьменнікі (Э. Адынец, У. Нямецвіч), але і рускія літаратары (П. Вяземскі, А. Герцэн, М. Пагодзін) і беларускія вучоныя (А. Рыпінскі, І. Дамейка). Ігнату Дамейку ён аказаў дапамогу ў афармленні кантракта на работу ў Чылі. Паехаў яго сябра за акіян на 6 гадоў, а аказалася — на ўсё жыццё.

Будучы далёка ад Радзімы, вялікі паэт не забываў пра яе. Як напамінак аб Навагрудчыне, пасадзіў каля дома, дзе жыў, рабіну. Пра беларускі народ ён гаварыў і на лекцыях, і ў прыватных гутарках. Ён высока ацаніў засвоеную ў маленстве мову: “На беларускай мове, якую называюць русінскай, альбо літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек. Гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі”⁶.

У час сустрэчы ў Парыжы з нашым земляком польскім паэтам, прафесарам Калезжэ Франж Аляксандрам Ходзькам Міцкевіч сказаў: “Нідзе на зямлі няма весялейшага жыцця, як у літоўскіх вёсках і засценках. Гэтулькі там радасці, любасці чалавечага бясконцага шчасця...”⁷. Пад словам “літоўскія” ён разумее “беларускія”.

Рэвалюцыя 1848 г. у Заходняй Еўропе Міцкевіч сустрэў з вялікімі спадзяваннямі. Ён паехаў у Рым ствараць польскія легіёны для падтрымкі руху карбанарыяў⁸. У наступным годзе ў Парыжы заснаваў газету “Трыбуна народаў”. Выданне апраўдвала сваю назву. Тут друкаваліся выступленні ў абарону прыгнечаных народаў: палякаў, французай, італьянцаў, венграў.

У 1852 г. яму даюць адстаўку. Без работы сям’я Міцкевічаў, у якой было шасцёра дзяцей, існаваць не магла. Паэт уладкоўваецца супрацоўнікам бібліятэкі Арсенала. Але фартуна адвярнулася ад яго. Цэліна ў апошнія гады хварэла, а ў сакавіку 1855 г. памерла. Адам Міцкевіч на некалькі месяцаў перажыў яе. Увосень ён накіраваўся ў Канстанцінопаль з мэтай арганізаваць польскія легіёны для барацьбы супраць царызму: Турцыя ў той час ваявала з Расіяй. Там ён захварэў на халеру, і 26 лістапада яго не стала.

Праз 56 дзён яго прах прывезлі ў Парыж і пахавалі на могілках Манманрансі, а ў 1890 г. яго астанкі былі перавезены ў Кракаў і захаваны ў асобнай нішы старадаўняга Вавельскага замка. [Марыля Путкамер перажыла і мужа, і паэта. Яе пахавалі ў 1864 г. у касцёле вёскі Бенжоні (Воранаўскі раён)].

Эстэтычныя і ідэйныя погляды Міцкевіча, прыхільніка дзекабрыстаў, адлюстраваліся ў яго творах, а яго аблічча можна ўбачыць на швейцарскім фотаздымку 1853 г., на карцінах В. Ваньковіча, К. Яніш-Паўлавай, А. Арлоўскага, І. Шмелера (1829), Э. Дэлакруа (1841), партрэтах І. Аляшкевіча (1828), Я. Матэйкі, Ф. Тэпі (1836). Да вобраза Міцкевіча звяртаюцца і су-

часныя беларускія мастакі. Напрыклад, У. Пасюкевіч у 1975–1978 гг. напісаў карціну “Свіцязянская балада (Адам Міцкевіч)”.

На творы Міцкевіча звярнулі ўвагу многія пакаленні беларускіх літаратараў. Іх цікавілі тэмы і вобразы вялікага песняра. Шмат у чым ён сказаў першае слова. Дунін-Марцінкевіч, Багушэвіч, Купала і Колас сталі яго паслядоўнікамі. Перакладалі яго вершы і паэмы з польскай на родную мову В. Дунін-Марцінкевіч, А. Ельскі, Б. Тарашкевіч, Я. Купала, Я. Колас, У. Караткевіч, М. Танк, Я. Семяжон і інш. У перакладзе Я. Семяжона выйшла паэма А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве” (Мн., 1985).

Пакуль што твораў Міцкевіча на беларускай мове надрукавана мала. Да стагоддзя з дня смерці ў перакладзе М. Танка выдадзены зборнік “Адам Міцкевіч: Выбраныя творы” (Мн., 1955), альбом “Зямля навагрудская, краю мой родны...” (Мн., 1969).

У большасці балад і паэм Міцкевіча — тэматыка Беларусі, роднай прыроды. Прататыпамі герояў твораў сталі яго сябры і знаёмыя. І. Адамейка стаў прататыпам Жэготы з паэмы “Дзяды”, А. Янушкевіч і М. Верашчака — прататыпы Адольфа і Зосі з паэмы “Пан Тадэвуш”. Дзякуючы А. Міцкевічу ў польскай літаратуры ўсталявалася “беларуская школа” — агульная назва пісьменнікаў, якія пісалі на беларускую тэматыку. З пазнейшых празаікаў “беларускай школы” нагадаем Элізу Ажэшку.

Творы пісьменнікаў “беларускай школы” — гэта частка нашай гісторыі ў мастацкіх вобразах. Наша бяда, што яна ў нас занябана, забыта. Свайго земляка, выдатнага паэта Міцкевіча мы, беларусы, ведаем кепска. Выпускнікі васьмігадовых і сярэдніх школ зусім не знаёмяцца з яго творамі. На мой погляд, трэба паэму “Пан Тадэвуш” уключыць у праграмны курс беларускай літаратуры для старэйшых класаў, а таксама выдаць збор твораў А. Міцкевіча на беларускай мове.

1988

¹ Мірачыцкі Л. Сцежкамі вялікага паэта. Мн., 1957. С. 7.

² Лойка А. Адам Міцкевіч і беларуская літаратура. Мн., 1959. С. 5.

³ Мальдзіс Адам. Міцкевіч і Марыля // Работніца і сялянка. 1973. № 12. С. 16.

⁴ Яструн Мечислав. Мицкевич / Пер. с польск. А. Голембы. М., 1963. С. 78. —

Жизнь замечательных людей.

⁵ Тамсама. С. 90.

⁶ Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя / Склад. А. А. Лойка, В. П. Рагойша. Мн., 1988. 2-е выд. С. 32.

⁷ Mickiewicz W. Żywot Adama Mickiewicza. Poznań. 1890. Т. 1. S. 45.

⁸ Горский И. К. Адам Мицкевич. М., 1955. С. 250.

Вячаслаў ВАЙТКЕВІЧ, Алег ЛОЙКА

ЗОРКА АДАМА МІЦКЕВІЧА

Адам Міцкевіч — паэт з тых, у якіх толькі дзень нараджэння, што пачаў бясмерце. 24 снежня 1798 года. Нават не дзень, а позні зімовы вечар, што затрымаў у дарозе маці — Барбару з роду Маеўскіх. Паводле легенды нарадзіла яна ў прыдарожнай карчме, нібы прадвясчаючы сыну бясконцыя дарогі па белым свеце. З'явіўся Адам Бярнард у незвычайны вечар, у так званую вігілію — напярэдадні каталіцкага свята Божага нараджэння, што таксама нібы прадвясчала незвычайны лёс. І стаў ён сапраўды незвычайны, хоць і не лёс Хрыстоў.

Паэт не выбірае свае радзімы. Аднак на іншую не прамяняе, якой бы пакутнай, заняббанай богам і людзьмі яна камусь ні здавалася. Радзіме ж па-мацярынску бывае ніякавата заганарыцца славай узгадаванага ў горасці сына. Дык вось і наша — не ганарлівая зямелька...

Нічога. Сам Міцкевіч сказаў пра яе, пра калыску, як не скажа ніводзін:

Ва ўсім мінулым і ва ўсім, што будзе,
Нам, эмігрантам, непатрэбным людзям
У свеце, дзе нам доля быць судзіла,
Застаўся родны кут, свая радзіма —
Дзяцінства край!

Спазнаўшы смак выгнання,

Ён дораг нам, як першае каханне,
Бо не атручаны самадакорам
За ўсе памылкі, зробленыя ўчора.
У ім задумы спраўджваліся складна
І не былі выпадкам падуладны;
Там рэдка плакаў я, не ведаў злосці.
Туды, у край дзяцінства, хоць бы ў госці
Мне думкай заляцець і сенакосам
Прабегчы па траве ў калена босым,
Нарваць званкоў з расой пучок ліловы,
Сцінаючы дубцом балігаловы!

Ў ім, небагатым, цесным, я быў шчасны;
Як богу — божи свет, так мой уласны
Дом на радзіме быў шырокім светам
Усіх маіх вытокаў.

Помню: летам

Цвіла на ўзгорку ліпа, а пад ёю
Мы з дзецьмі з вёсак цэлы дзень гульнію
Былі занятыя. Ручай ля дома
І кожны камень мне былі знаёмы,
Як і памежкі ўсе да старасвецкіх
Слупкоў і сцежак на палях суседскіх.

На дзень сягонняшні ў звузельым коле
Маіх сяброў маленства і па школе
Адны яны высокай назвы годны —
Гурток адданных аднадумцаў, родных.

(“Пан Тадэвуш”. Эпілог. Пер. Я. Семяжона)

На чужыне, у палітычным выгнанні, з якога ўжо не сталася звароту, Міцкевічавая муза ўсё радзей і радзей падавала голас. А калі падавала, то зноў жа найшчымлівей пра самае ранняе — дарагое і запаветнае, з чым сыходзяць у магілу. “Паліліся мае слёзы, прамяністыя, чыстыя”. То быў адзін з апошніх вершаў Міцкевіча, хоць жыць яму, як для паэтавага веку, заставалася ладна. Як узрушыў ён праз доўгія дзесяцігоддзі Янука Луцэвіча з Вязынкі! І зноў “Паліліся мае слёзы” (напісаны ў 1909-м). Пераемнасць зоркавых накіраванняў...

Адышоў у вечнасць рускі сябар Пушкін. З паглядам вострым, з пачуццём жывым, класічна ясным, ён пад час маладой іх дружбы назваў Адама “песняром Літвы”¹. Калі той змясціў у друку яркія, нечаканыя для ўсіх арыентальнай пышнасцю “Крымскія санеты”, Пушкін празорліва ўбачыў, што за далёкай экзотыкай аўтар перш-наперш “сваю Літву ўспамінаў”. Ішоў жа пакуль другі год яго ссылкі ў Расію... Заўважым. Нідзе ні разу Пушкін не абмовіўся, што Міцкевіч Польшчу апяваў (хоць ёсць у яго: “Касцюшка лях, Міцкевіч лях!”), а толькі Літву, гэта значыць і даўніну Вялікага княства Літоўскага і сучасную яму Беларусь. Не мог апяваць таго, што не спадобіўся бацьць. А мы чамусьці саромеемся спасылацца на сведчанне Пушкіна, як на канкрэтны факт. Нават гісторыка-літаратурнага значэння.

Не забудзем таксама, што наш знакамiты зямляк быў бязмежна ўдзячны бацькоўскаму краю, ягоным людзям, ягонай мове. У тым жа эпілогу да “Пана Тадэвуша”, які можна паставіць эпілогам да ўсёй творчасці Міцкевіча, ён пісаў:

Сябры мае, чым я вам адплачуся?
Вы ўсе па слоўцу, як у шапку ў крузе,
Скідалі ў песню мне бесперастанку,
Нібы ў той казцы хлопчыку Іванку —
Па пёрку жураўлі. Іх дараванне
Было для сіраты выратаваннем
З пустыннай выспы: ён праз леты, зімы,
Акрылены, вярнуўся ў край радзімы.

Вярнуцца не давялося. Ды гэта целама, адзіным, што ў паэтаў тлення не міне. А пранікнёнымі вобразамі, а трапяткою ценню Адам Міцкевіч вяртаецца да нас увачавідкі. Бо пра нас з вамі думаў ён, калі так хацелася яму “... дажыць да той уцехі, // Каб гэтай кнізе прыблудзіць пад стрэхі // І каб на попрадках там папрадушкі, // Адпеўшы песеньку пра лёс пастушкі [...] яе чыталі ў дзень прадвесня // І мелі ўцеху, як я з народнай песні”.

Словы васьм гэтых папрадушак ды пастушак “скідалі ў песню” яшчэ ў Адасевым маленстве. Сялянскае асяроддзе ўжо сто гадоў з гакама заставалася хавальнікам жывой народнай гаворкі. Рашэннем сейма 1696 года мова літвінаў, ці русінаў, была па-казуісцку забаронена ў афіцыйным ужытку. Ва ўсёй Еўропе цяжка згадаць нешта падобнае. Былі, вядома, мовы, што зазналі ўціск, заняпад, асіміляцыю. Але каб дзяржаўную мову, на якой напісаны выдатныя помнікі пісьменнасці, Статут Вялікага княства Літоўскага, прынамсі, — узор прававога зводу для еўрапейскіх краін, — узялі ды замянілі іншай, “больш панскай”, раз ёю карысталіся паны Кароны... Не, цёмныя гады, відаць, насталі. Адракліся ад свайго мясцовыя паны, падпанкі, іх спадручныя і найміты. Хто з карысці — выслужыцца, а хто — з няведання, што творыць. Дорага ж абышлася народу нацыянальна-культурная здрада вярхоў і проста адшчапенцаў. Але годзе ступаць па выбойных паваротках гісторыі!

Народ і ўратаваў. У рассыпаных вёсках, сёлах зберагаўся скарб. Не ў каваных куфрах — у вусна-паэтычнай творчасці, надзвычай разнастайнай, у цёплым, задушэўным слове. Той скарб чакаў рупліўца, які б сабраў і ацаніў. Прыйшоў з-над Нёмана, з-пад Навагрудчыны Ян Чачот і, выдаўшы шэсць зборнікаў фальклорных песень, шырока паказаў, якім багаццем валодаюць сціплыя беларусы. А ўслед прыйшоў ён, Адам Міцкевіч, Чачотаў дружбак, аднадумец — з тых жа нёманскіх, навагрудскіх мясцін, дзе бацька яго Мікалай Міцкевіч працаваў адвакатам. Прыйшоў і зняў чары з таго багацця. Так упершыню, па-сапраўднаму, на ўзроўні вышэйшага ўзлёту рамантычнай пазіі аграніў беларускія народныя алмазы Адам Міцкевіч. Мала казаць, што дачыніўся, мала казаць, што дачыніўся глыбока. Ён пранікся самім духам, асэнсаваў, увасобіў. Яго балады і рамансы, якія склалі разгорнуты ад-

найменны цыкл, выраслі на беларускай, хай яму вымаўлялася — літоўскай, глебе, як растуць на ёй векавечныя дрэвы, дзівосныя кветкі. Букет гэты — “Балады і рамансы”, як нішто да яго, зрошаны ў Міцкевіча палкай слязою рамантыка-патрыёта.

Шмат гадоў спагадзя новы волат Янка Купала горда заявіў: “Я беларускае песні ўладар”. А мог бы заявіць у свой час і Адам Міцкевіч, скажам, такое: “Я беларускай балады ўладар”. Перачытайма “Свіцязь”, “Свіцязянку”, “Магілу Марылі”, “Рыбку”, да якой Станіслаў Манюшка напісаў музыку, улюбёную і спевакамі, і слухачамі. З малалецтва захапляемся мы паэтычнымі постацямі народных музыкаў. Дудара, напрыклад. І ўсплывае ў памяці “Дудка беларуская” Францішка Багушэвіча. Але ж самае ранняе (1821 год) увасабленне вобліка “старага срэбрагрывага” належыць у нас Міцкевічу. Раманс на тэму народнай песні так і называецца “Дудар”. Дудару-Міцкевічу ўдалося гарманічна перадаць і ўладу музыкі, і скруху нешчаслівага кахання, і тугу адзінокага ўмірання далёка ад родных гоняў. Быццам прадчуваў ён (а генію дадзена прадчуваць), што матыў ростані з Бацькаўшчынай стане самым трагічным у яго мастакоўскім свеце.

Калі параўноўваць найслаўнейшых рамантыкаў у еўрапейскіх літаратурах, то Міцкевіч, бадай, не мілаваў буйных набегаў фантазіі на заморскія старонкі і па “нетутэйшую” бывальшчыну, якія іншы раз падагравалі ў сабе боганатхнёныя барды. І тым ярчэй засведчыў свой глыбінны патрыятызм. Такія сюжэты, як пра Гражыну, пра Конрада Валенрода, натхнялі яго подыхам беларуска-літоўскай спадчыны непараўнальна мацней, чым усялякія запазычаныя. Па-першае, крыніца вусна-паэтычнай творчасці жывіла яго менавіта як паэта, а не як гучнага вершатворца і таму не спынялася струменіць. Па-другое, узрос і ўзмужнеў гэты талент сярод людю, якому дзіва дзіўнае строіць сябе ў кідкія ўборы.

Жыў сярод людю ці сам быў яго часцінкай, крывінкай? Пэўна, што быў, бо як жа іначай? Шаноўны выкладчык Віленскага ўніверсітэта Іаахім Лялевель увайшоў у гісторыю як дзеяч польскага і міжнароднага дэмакратычнага руху, блізкага да рабочага, да марксісцкага. Міцкевіч пасылаў яму многія творы на строгі водгук як гісторыку, знаўцу старажытнасці і суд яго прымаў без агаворак. Прывяціў любімаму настаўніку верш, у якім даў паэтычны агляд гістарычнага мінулага розных народаў і ўславіў пошукі новай ісціны. Такім чынам, значыў для Міцкевіча шмат. А з якога роду-племені быў? Сам Лялевель прызнаваў, што бацька яго — сын прусака і саксонкі, а дзед — русін, а можа, і маскаль. І дадаваў: “Вось якая сумесь атрымалася — гарох і капуста, а ляха няма”². Няма, што не зашкодзіла яму стаць на шлях польскай палітычнай арыентацыі, якой з гонарам служыў.

Ці не такі і Міцкевіч? Навагрудскі “літвін”, які ведаў сваю “Літву” лепш за ўсе абшары і лапікі зямлі, куды б ні кідала яго жыццё, да якой цягнуўся, гарнуўся як да бацькавага парога, як да матчынай ласкі. З гарачай сыноўняй любові, а не толькі з прафесарскае эрудыцыі можна было горда выказаць тэя словы пра беларускую мову, роўных каторым няма і па сёння. Шкада, што час рамантычнага водсвету факталогіі мінуўся ці незваротна.

І усё ж мы паўторым, што гаварыў Міцкевіч: “З усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рыс. У іх казках і песнях ёсць усё. Пісьмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі Статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменш змененай. Усю сваю гісторыю на зямлі яны прайшлі ў страшэннай галечы і прыгнёце³.

І яшчэ:

“На беларускай мове, якую называюць русінскай, альбо літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек. Гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі”.

Гаварыў — і чулася яму, нашчадку беларускага акаталічанага роду, дзяржаўная годнасць айчыны “дзядоў”, якія ўмелі даражыць традыцыяй. Даражыў і ён. Адзіным, чаго ў яго не здолелі забраць.

Сам Міцкевіч пісаў по-польску. Ёсць, праўда, звесткі, што таксама — па-беларуску. Адам Міцкевіч — польскі паэт. Вялікі паэт польскага народа. Толькі карані яго беларускія. І тым павінны ганарыцца абодва народы-суседзі, народы-браты. Ці не настаў час сказаць прама, што *Адам Міцкевіч польскамоўны паэт і самой Беларусі*, прыналежаць беларускай гісторыі і ўласна беларускай літаратуры? Гэта найбольш адпавядае ісціне.

Яшчэ пры жыцці Міцкевіча ў польскай літаратуры ўзнікла так званая беларуская школа: браты Гржымалоўскія, А. Грот-Спасоўскі, А. Гроза, В. Рэ-ут, В. Чайкоўскі, Ю. Ляскоўскі, Г. Марцінкевіч і іншыя. Менавіта з гэтай школы выйшлі і беларуска-польскія пісьменнікі — Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Вінцэт Дунін-Марцінкевіч, якія сталі ля вытокаў новай беларускай літаратуры.

А хто пасля Скарыны ў Падуі, пасля Міколы Гусоўскага ў Рыме так расказваў пра Беларусь, яе народ і славу, як у сваіх лекцыях па славянскіх літаратурах Адам Міцкевіч у Калеж дэ Франс?! З першых месяцаў эміграцыі стаў ён душой і розумам Таварыства літоўскага і зямель рускіх — “аззісу навагрудска-віленскага”, — як назваў яго даследчык Юзаф Каленбах.

Агонь яго жыцця палымнеў для Польшчы заняволенай, расшарпанай на часткі махровай рэакцыяй — імперыямі Прусіі, Аўстрыі, Расіі. У барацьбе

за яе вызваленне, а значыць, і за вызваленне Літвы, ён бачыў сваё жыццёвае прызначэнне. І падпарадкаваў яму не толькі магутны дар паэта, але і дар арганізатара, магічную сілу ўплыву на папличнікаў, на шматлікіх суайчыннікаў.

Польскаму і беларускаму нацыянальна-вызваленчым рухам, шляхі якіх былі непадзельныя, аддаў Адам Міцкевіч сваю філамацкую маладосць, як і сталыя гады, і пажылыя. Чвэрць стагоддзя — ад позняй восені 1829-га, калі пакінуў Пецярбург, і да апошняга ўздыху ў Стамбуле, так і не ўбачыўшы Польшчы свабоднай.

Пасля разгому паўстання 1830–1831 гадоў на ўсесямны, усечалавечы суд выклікаў змагар сацыяльны і палітычны прымус, прыгнёт трэцяй, так званай дрэздэнскай, часткай паэмы “Дзяды”.

І, нарэшце, надмагільным каменем, як назваў рэвалюцыянер-дэмакрат Станіслаў Ворцэль, над Польшчай старой, кунтушнай лягла паэма “Пан Тадэвуш”. Польская кніга пра Беларусь, пра народ беларускі. Міцкевіч прысвяціў яе “Літве”, не стамляючыся паўтараць, песціць яе імя ў лірычных адступленнях-зваротах, як бясконца ўдзячны сын — імя сваёй маці. Паэму лічаць энцыклапедыяй шляхецкага нацыянальна-вызваленчага руху пачатку XIX стагоддзя. Увогуле, няшмат паэм ва ўсёй сусветнай літаратуры заслугоўвае гэтай высокай адзнакі — энцыклапедыя. “Пан Тадэвуш” — адна з багацейшых. Імёны, геаграфічныя мясціны, пейзажныя замалёўкі, этнаграфічныя дэталі ў ёй зусім канкрэтныя — відочныя і асязальныя. Здаецца, дрыготкая пахучая плоць жыцця-быцця на паэтавай зямлі ажывае.

Ажывае мілая Навагрудчына, яе простыя людзі, карпатлівая праца, не-самавіты побыт, няхітрыя песні і няхітрыя жаданні. Проста раздолле для пэндзля мастака! І бездань кранальнага, ласкава-сумнага перажывання для музыканта. “Пан Тадэвуш” нібы выходзіць за рамкі літаратуры і робіцца з’явай агромністай у нашай свядомасці, у нашай духоўнасці.

Духоўнасць Адама Міцкевіча была, між тым, пад сур’ёзнай пагрозай. У Парыж з Пецярбурга прыбыў Андрэй Тавянскі — шарлатан, містык, агент III аддзялення. Разлік быў хітры: растліць польскую эміграцыю знутры, паваленродаўску. Тавянскі гіпнатызаваў, Тавянскі Міцкевіча — прарока рэвалюцыйнай барацьбы — заганяў у сухотлівы тупік месіянізму і містыцызму. Не народ — творчая сіла гісторыі, не рэвалюцыі — лакаматывы гісторыі, — нашэптваў, прапаведваючы: “Школьма сябе да абсалюту, і наша маральная чысціня прывядзе да таго, што самі па сабе адпадуць царызм, гвалт, прымус!..”

Бачыў Парыж і гэтага — зацуглянага, бездапаможнага Міцкевіча, — і крывёю абліваецца сэрца за тых яго пакуты. Але пакуты генія спараджалі не толькі спачуванне, яны давалі і прасвятленне, разуменне.

У паядынку з Тавянскім пераможцам выйшаў Міцкевіч. Водбліск пажараў Кракаўскага сялянскага паўстання 1846 года абудзіў яго з наслання, з ачмурэння. Сівізны пабольшала ў буйной чупрыне, ды, здавалася, нібыта зноўку нарадзіўся ён. Была ясна народаў — час найвышэйшых узлётаў Адама Міцкевіча-рэвалюцыянера. Пушкін пра Міцкевіча пісаў:

Он говорил о временах грядущих,
Когда народы, распри позабыв,
В единую семью соединятся.

Тое, што чуў калісьці Пушкін у сяброўскіх гутарках з Міцкевічам, у 1849 годзе пачула ўся Еўропа — са старонак “Трыбуны народаў”. Ідэю інтэрнацыянальнай еднасці народаў у барацьбе супраць рэакцыі з паэтаў новага часу, відаць, ніхто так найшырэй і найзванчэй не ўзнёс, як Адам Міцкевіч.

Недзе на вуліцах лістападаўскай Варшавы 1830 года ўзнік упершыню лозунг “За нашу і вашу свабоду!”. Міцкевіч, падхопліваючы яго, словы “за вашу” паставіў першымі: “За вашу і нашу свабоду!..”

І не толькі лозунгі абвяшчаў паэт. Ён, Адам Міцкевіч, на дапамогу рэвалюцыйнаму Парыжу 1848 года павёў інтэрнацыянальны легіён. Фларэнційцы, генуэзцы, падуанцы праносілі легіянераў па гарадскіх вуліцах на руках.

І не трэба забываць, што гэты трыумфальны марш адбываўся пасля аўдыенцыі Міцкевіча ў папы рымскага. Папа адмовіўся блаславіць рэвалюцыйнае змаганне. Гэта ведаў Міцкевіч, і ўжо не католікам ішоў у папскія палаты, хоць веруючымі суайчыннікамі ўспрымаўся пад знакам віфлеемскай зоркі. “Дух божы сёння ў блузе парыжскага люду!” — горда сказаў ён папе і са сваім легіёнам падаўся ў Парыж.

Рэвалюцыі 1848 года не перамаглі. Але даволі было ледзь заўважнаму сполаху надзеі прабіцца ў сутарэнні бібліятэчных сховішчаў, Міцкевіч зноў быў у дарозе...

Жыццё Адама Міцкевіча прадаўжаецца не толькі ў яго неўміручых творах. Вобраз яго ўвекавечаны славутай карцінай беларускага ж мастака Валенція Ваньковіча “Міцкевіч на скале Аюдаг” (1828). Рамантычны краявід, рамантычная постаць паэта, глыбокі псіхалагізм, пранікнёнасць і нейкая асаблівая паважнасць, што ніяк не замінае чалавечаму даверу, робяць карціну шэдэўрам, культурным набыткам не толькі беларускага, польскага, але і рускага народа.

Муза Міцкевіча і сам пясняр натхняюць і беларускіх савецкіх мастакоў. Жывапісцы, графікі, скульптары робяць свой уклад у Міцкевічаюну — У. Пасюкевіч, С. Герус, А. Бембель і іншыя. Малады скульптар В. Янушкевіч выканаў два скульптурныя партрэты Адама Міцкевіча. Адзін з іх будзе ўстаноўлены ў Навагрудку, другі — у Лідзе.

Відаць, упушчэнне астраномаў, што ніводная рэальная зорка ў небе пад Беларуссю, Польшчай не названа дасюль Міцкевічаўскай. Ды тое не значыць, што яе няма: у кожную гадавіну нараджэння Паэта яна ўсё ярчэй і ярчэй успалымняецца — не віфлеемская, а наваградская — Зорка Адама Міцкевіча.

1988

¹ У XIX ст. Літвой называлі землі Міншчыны, Гродзеншчыны, Віленшчыны. Таму карысталіся, напрыклад, тэрмінамі Мінск-Літоўскі, Брэст-Літоўскі, літвіны (г. зн. беларусы). Этнаграфічная (сённяшня) Літва звычайна называлася Жмудзю, а літоўцы — жмудзінамі.

² Кісялёў Г. Героі і музы. Мн., 1982. С. 14.

³ Цыт. па кн.: Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя. Мн., 1988. С. 32.

Анатоль ВЕРАБЕЙ

М. ТАНК — ПЕРАКЛАДЧЫК ТВОРАЎ А. МІЦКЕВІЧА

Творы А. Міцкевіча загучалі на беларускай мове яшчэ ў XIX ст. Так, ужо ў 1859 г. у перакладзе В. Дуніна-Марцінкевіча былі выдадзены першыя два раздзелы “Пана Тадэвуша”. Гэта быў адзін з першых перакладаў вядомай паэмы А. Міцкевіча на славянскія мовы. Прыкладна ў той жа час А. Вярыга-Дарэўскі пераклаў “Конрада Валенрода”.

У 1892 г. у Львове “Пана Тадэвуша” выдаваў А. Ельскі. Да перакладаў твораў польскага паэта звярталіся ў мінулым стагоддзі беларускія паэты А. Гурыновіч і А. Абуховіч. Аднак нераспрацаванасць беларускай літаратурнай мовы, адсутнасць сталых традыцый у мастацкім перакладзе, многія іншыя прычыны не дазволілі міцкевічаўскаму слову ва ўсёй красе і сіле загучаць на беларускай мове ў XIX ст.

У пачатку XX ст. да творчасці А. Міцкевіча звярнуўся Я. Купала. У зборніку вершаў паэта “Шляхам жыцця” (1913) у раздзеле “Пераклады з польскай” былі змешчаны балады А. Міцкевіча “Тры Будрысы”, “Пані Твардоўская”, “Удагонку”, уступ да паэмы “Конрад Валенрод”, якія з’явіліся важнай і прыкметнай вехай у гісторыі беларускага паэтычнага перакладу.

У 30-я гады нашага стагоддзя ў былой Заходняй Беларусі за турэмнымі кратамі “Пана Тадэвуша” перакладаў Б. Тарашкевіч. Перакладалі А. Міцкевіча і такія беларускія пісьменнікі, як Я. Колас, К. Крапіва, А. Куляшоў, В. Таўлай, П. Пестрак, С. Дзяргай, Ю. Гаўрук, М. Лужанін, М. Аўрамчык, А. Вялогін, Я. Семяжон і інш. Творы А. Міцкевіча атрымалі шырокую вядомасць і прызнанне на беларускай зямлі. Вялікая роля ў прапагандзе творчасці польскага паэта належыць цудоўнаму перакладчыку і шчыраму сябру польскай паэзіі М. Танку.

Тое, што творчасць А. Міцкевіча прыцягвала і прыцягвае ўвагу многіх беларускіх паэтаў, у тым ліку і М. Танка, зусім зразумела. Па-першае, традыцыі міцкевічаўскага рамантызму надзвычай моцныя не толькі ў польскай, але і ў беларускай літаратуры. Па-другое, А. Міцкевіч нарадзіўся на Навагрудчыне, ён пісаў пра гэты край, на яго творчасць зрабіла прыкметны ўплыў беларуская народная паэзія. Па-трэцяе, яго таленавітая лірыка дазваляе пе-

ракладчыку выверыць ступень уласнага паэтычнага майстэрства на агульнапрызнаных паэтычных узорах, дапамагае глыбей зразумець вобразна-выяўленчае багацце паэтычнага слова.

Першыя пераклады М. Танка з А. Міцкевіча з’явіліся ў 1940 г. Гэта былі “Акерманскія стэпы”, урывак з трэцяй часткі паэмы “Дзяды”, “Не дбаю, якое пракляцце” (Польмя рэвалюцыі. 1940. № 11), “Бура” (Вольная праца. 1940. 19 лістап.). У пасляваенныя гады паэт апублікаваў урывак з чацвёртага раздзела “Пана Тадэвуша” пад назвай “Звярыны лог” (Літаратура і мастацтва. 1945. 2 снеж.), пераклады з “Крымскіх санетаў” — “Гара Кікінеіс” (Беларусь. 1948. № 12), “Выгляд гор са стэпаў Казлова”, з эпілога да “Пана Тадэвуша”, “Хор стральцоў” з паэмы “Дзяды” (Польмя. 1948. № 12), “Да М... (Прэч з маіх воч!..)” (Польмя. 1953. № 10). У аднатомнік твораў А. Міцкевіча, выдадзены да стагоддзя з дня смерці паэта (1955), увайшлі новыя пераклады М. Танка — “Лілеі”, “Фарыс”, “Паліліся мае слёзы...”.

М. Танк выбірае для перакладу найбольш прыкметныя і характэрныя творы польскага паэта, якія былі напісаны ім у розныя перыяды творчасці і адрозніваюцца паміж сабой як ідэйна-вобразным сэнсам, так і рытма-інтанацыйным гучаннем. Так ствараецца своеасаблівая анталогія лірыкі А. Міцкевіча.

“Крымскія санеты” займаюць выключнае месца як у польскай, так і ў сусветнай паэзіі. Яны вызначаюцца дасканаласцю вершаванай формы і глыбокім ідэйным зместам. З васемнаццаці санетаў гэтага цыкла М. Танк пераклаў чатыры — “Акерманскія стэпы”, “Бура”, “Выгляд гор са стэпаў Казлова” і “Гара Кікінеіс”.

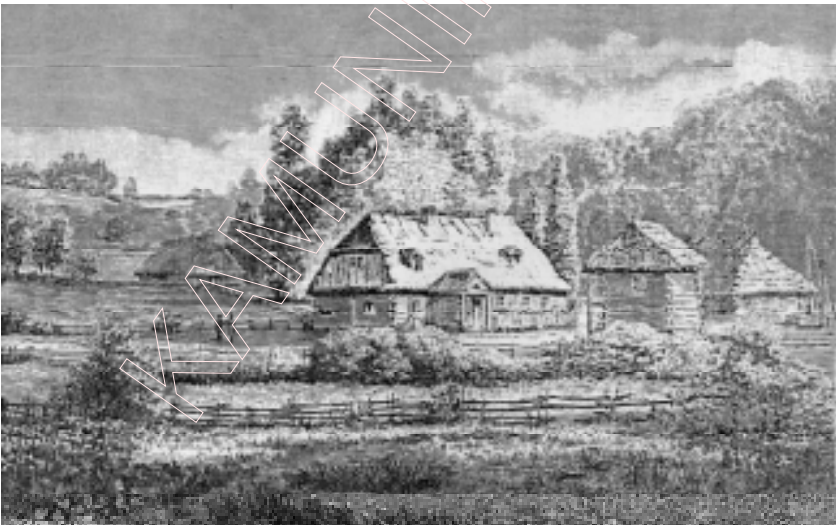
Спецыфічнасць, асабліва сцісласць і завершанасць санетнай формы, стваралі пэўныя цяжкасці для перакладчыка. Справа часам ускладнялася і тым, што пераклады рабіліся з блізкай, роднаснай мовы, калі трэба было, не парушаючы тэксту, перадаць дух арыгінала, захаваўшы адначасова самыя тонкія адценні стылю і паэтыкі. Трэба мець на ўвазе і тое, што А. Міцкевіч настойліва і карпатліва, як ніякія іншыя свае творы, адшліфоўваў санеты, пакуль яны не набывалі сапраўдную мастацкую завершанасць і дасканаласць.

Аднак М. Танк, тонкі знаўца паэтыкі, літаратуры, культуры і гісторыі братняга народа, паспяхова справіўся з гэтымі цяжкасцямі. Сведчанне таму — пераклад вядомага санета “Акерманскія стэпы”.

У рускай літаратуры гэты санет А. Міцкевіча перакладалі такія вядомыя паэты, як А. Майкаў, А. Фет, І. Бунін, М. Асееў. З усяго цыкла “Крымскіх санетаў” ён больш чым іншыя перакладаўся на рускую мову. Упершыню на беларускай мове санет загучаў у перакладзе Юркі Гаўрука ¹ ў 1928 г.

Завоссе, верагоднае месца нараджэння Адама Міцкевіча.
З літаграфіі М. Фаянса паводле малюнка Н. Орды

Завоссе.
З малюнка Э. Паўловіча

“Акерманскія стэпы” з’яўляюцца своеасаблівым уступам да “Крымскіх санетаў”. А. Міцкевіч перадаў у ім цесную і непарыўную сувязь маляўнічай экзатычнай крымскай прыроды з трывожнымі думкамі, пачуццямі і перажываннямі паэта-выгнанніка.

Stójmy! — jak cicho! — słyszę ciągnące żurawie,
Których by nie dościgły żrenice sokoła;
Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie;

Kędy waż ślizką piersią dotyka się zioła.
W takiej ciszy! — tak ucho natężam ciekawie,
Że słyszałbym głos z Litwy, — Jedźmy, nikt nie woła! ²

(I, 259)

Адпаведны ўрывак у перакладзе М. Танка:

Як ціха! Спынімся! Я журавоў лёт чую,
Якіх бы нават сокал быстры не ўгледзеў;
І як матыль калыша кветку паляваю,

Як з шорахам вуж прапаўзае недзе.
У гэткай цішыні так чутка ўсё лаўлю я,
Што чуў бы гук з Літвы. — Ніхто не кліча, едзем! ³

(IV, 575)

М. Танк захаваў змест, вобразную сістэму і рытм арыгінала. Радкі верша, то запаволена меладычныя, то абрывіста імпульсіўныя, багатыя на алітэрацыі, ствараюць уражанне трывожнага чакання. І, як цяжкі працяжны ўздых, гучыць заключны радок. Перакладчык вельмі ўдала перадаў гэты заключны міцкевічаўскі радок, такі эмацыянальны і такі глыбокі па змесце. Характэрна, што ў перакладзе 1940 г. ён гучаў:

Што чуў бы з Літвы голас. Ніхто не кліча, едзем.

Цікавы ў гэтых адносінах пераклад заключных радкоў санета, зроблены Ю. Гаўруком:

Застыў і слухаю, напружыўшы аблічча.
Здаецца б, голас чуў з Літвы?. . Ніхто не кліча! ⁴

Пераклад Ю. Гаўрука ў параўнанні з перакладам М. Танка 1940 г., магчыма, лепш перадае музычнасць верша А. Міцкевіча, але ўступае яму ў рытма-інтанацыйных адносінах. Парная рыфма *аблічча – не кліча* не адпавядае міцкевічаўскай перакрываючай *ziola – wola*. М. Танк як у пачатковым, так і ў заключным варыянце захаваў дакладную перакрываючую рыфму *недзе – едем*.

А калі слова *голос* замяніў пазней словам *зук*, то кампенсаванне тым самым недахоп свайго ранейшага перакладу, узнавіўшы музычнасць міцкевічаўскага верша, захаваўшы надзвычайную глыбіню ў перадачы думак натхнёнага паэта, які “Літву сваю ўспамінаў” (Пушкін).

У іншым рытма-інтанацыйным ключы гучыць верш “Бура”. Трывожнае і парывістае гучанне, трапныя і вельмі ўдалыя параўнанні, асацыяцыі, метафары: энк насосаў; заходзіць сонца (у А. Міцкевіча — крывавае. — А. В.), з ім апошнія надзеі, шторм завуў; геній смерці і іншыя ствараюць грознае відовішча буры. І ў заключэнне — думкі пілігрыма:

Шчаслівы той, хто тут знясіліўся і паў
Ці ў гэткі час з кім развітацца мае.

(IV, 575)

Вельмі блізкі пераклад міцкевічаўскага:

... szczęśliwy, kto siły postrada,
Albo modlić się umie, lub ma z kim się żegnać.

(I, 262)

Гэтыя радкі выклікаюць глыбокі роздум і значныя абагульненні. Малюнкаваць і музычнасць верша А. Міцкевіча адчуваецца таксама ў перакладах санетаў “Выгляд гор са стэпаў Казлова” і “Гара Кікінеіс”. Калі параўнаць “Крымскія санеты” з папярэднімі “Баладамі і рамансамі”, то можна заўважыць, што ў “Крымскіх санетах” мастацкія вобразы і дэталі становяцца больш канкрэтнымі і рэальнымі. Гэтыя змены ў стылі паэта захаваны і ў перакладах М. Танка.

Іншыя патрабаванні да мастацкага перакладу прад’яўляе фальклорна-рамантычная балада “Лілеі”. Напісаная А. Міцкевічам у 1820 г., яна з’явілася апошнім звычайна паэтычнай стылізацыі пад народную паэзію. Балада створана на аснове народнай песні. Але, як заўважыў Ю. Пшыбось: “Міцкевіч не апрацоўваў, не перарабляў, не развіваў зместу народнай песні. Песня ці народнае паданне былі для паэта толькі першым штуршком фантазіі, пачатковым подыхам натхнення, якія развівалі думку паэта свабодна, далёка аддаляючыся ад убогай асновы песні”⁵.

Цяжка пагадзіцца з асобнымі палажэннямі ў выказванні польскага крытыка. Аднак думка яго ў аснове сваёй правільная. Сапраўды, з песні “*Stała się nam powina*” ўзяты матыў забойства рыцара нявернай жонкай, вобраз сеяння лілеяў на магіле, а таксама асобныя радкі. Аднак у баладзе выразна адчуваюцца сінтаксічна-стылістычныя і рытмічныя асаблівасці, уласцівыя ўвогуле народнай песні, хоць паэт умела і дасканалы іх прыстасаваў да свайго твора:

Выпадак нечуваны —
Забіла пані пана;
Забіла і хавае
Ля ручаю, ля гаю,
Лілеі там саджае,
Саджаючы, спявае:
“Расціце так высока,
Як пан ляжыць глыбока;
Як пан ляжыць глыбока,
Расціце так высока!”

(IV, 563)

Гэтыя радкі першай страфы з’яўляюцца як бы запевам да ўсяго далейшага апавядання. Сінтаксічная няўскладненасць паэтычнага радка, размоўная інтанацыя, паралелізмы і паўторы, якія так уласцівы народнай песні, музычнасць балады адчуваюцца ў перакладзе. Пацвярджэннем з’яўляюцца прыклады як з гэтага ўрыўка, так і з іншых месц балады: фальклорны паўтор *ля ручаю, ля гаю*, рэфрэн *як пан ляжыць глыбока; як пан ляжыць глыбока*, так і звычайны і па-народнаму просты зварот *ды бог з табой, жанчына* (у Міцкевіча — *Niewiasto, Pan Bóg z tobą*), трохкратнасць у апісанні — *чакаюць бацьку дзеці і дзень, другі і трэці* і інш. М. Танк данёс беларускаму чытачу і гукапіс балады:

З нажом крывавым нізка
Над ложаў ён сагнецца,
І сыпле з вуснаў іскры,
І рве маё ён сэрца.

(IV, 570)

Кароткія абрывістыя вершаваныя радкі тыпу *Нябожчык? Дзе? Ваш тата?*, гукаперайманні *стук, стук!* узмацняюць, нагнаваюць пачуццё страху і непазбежнасць трагічнай развязкі.

Для балады ўласціва частае ўжыванне такіх фразеалагічных спалучэнняў, як *wygnąć z myśli, na ustach śmiechu, snu na żrenicy*. М. Танк замяняе іх дзеясловамі *забыць, не смяецца, не сніцца*, што ў некаторай ступені прызямляе рамантычны вобраз, аднак паэтычнасць вершаванага радка пры гэтым не страчваецца.

Баладзе характэрна поўная, багатая рыфма: *to ja to – tato, trudno – nudno, grzechu – śmiechu*. М. Танк часта выяўляе прыхільнасць як у арыгінальнай творчасці (асабліва сённяшняй), так і ў перакладной да рыфмы прыблізнай *можжа – трывожна, сэрца – смяецца* і інш. У перакладзе, як і ў арыгінале, ужыты жаночыя і мужчынскія рыфмы. Міцкевічаўскі 7-складовік з яго асобнымі адхіленнямі заменены 3-стопным ямбам, што стварае рытма-інтанацыйны малюнак, блізкі арыгіналу.

Хочацца зрабіць адну прыватную заўвагу. Яна датычыць перакладу наступных радкоў А. Міцкевіча:

Wtem drzwi kościoła trzasły,
Wiatr zawiął, świece zgasły.

(IV, 167)

У перакладзе М. Танка:

Ды вецер у касцёле
Тут дзверы расчыніў. І свечкі пагасіў...

(IV, 573)

У А. Міцкевіча дзверы касцёла затрашчалі пад уздзеяннем таямнічай і невядомай сілы. А вецер толькі свечкі пагасіў, не больш. Думаецца, што вецер як стыхійная сіла і з’ява прыроды адыгрывае тут хутчэй службовую, падпарадкаваную ролю ў адносінах да таямнічага духа, а не адзінаўладную. А гэта немалаважна для раскрыцця зместу рамантычнага міцкевічаўскага твора.

Як вядома, у прадмове да свайго першага зборніка “Балады і рамансы” польскі паэт вылучаў тое, што ў іх дзейнічаюць звышнатуральныя, фантастычныя сілы. У гэтай баладзе таямнічымі з’яўляюцца лілеі, якія выкрываюць здраду жонкі, і муж, які ў вобразе духа вяртаецца, каб пакараць яе за здраду. Пераклад балады М. Танкам пакідае прыемнае ўражанне. У ім цудоўна захавана рытмічнае гучанне твора, дасканалы ўзноўлены вобразы, матывы і асаблівасці міцкевічаўскага верша.

Прывабіла М. Танка і эпічнае гучанне паэмы А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш”. Як вядома, падзеі, апісаныя ў ёй, адбываюцца на тэрыторыі Беларусі.

“Пан Тадэвуш” тыпалагічна блізкі “Новай зямлі” Я. Коласа. Блізкасць іх не столькі ў тым, што яны апісваюць адзін і той жа край, але перш за ўсё ў тым, што гэтыя высокамастацкія творы сталі своеасаблівымі энцыклапедыямі жыцця сваіх народаў. У паэме А. Міцкевіча побач з апісаннем жыцця польска-беларускай засяцкавай шляхты дадзены цудоўныя карціны беларускай прыроды. Адно з гэтых апісанняў пераклаў на беларускую мову М. Танк. Гэта — урывак з чацвёртага раздзела “Пана Тадэвуша”, дзе даецца апісанне “матэчніка”, непраходных нетраў беларускай пушчы.

Ужо давераснёўская польская крытыка адзначала некаторае падабенства паэмы М. Танка “Нарач” з “Панам Тадэвушам”. Сапраўды, абодвум творам уласцівы не толькі высокамастацкія апісанні прыроды, але і своеасаблівае спалучэнне ў іх эпічнага, лірычнага і драматычнага пачаткаў, замілаванне і любоў да сваёй зямлі, свайго народа.

М. Танк перадаў эпічнае гучанне ўрыўка з паэмы “Пан Тадэвуш”, ён улавіў таксама светлы гумар, мяккі лірызм, якія адчуваюцца ў апісанні “звяроў і птушак царства, зеленыя сталіцы”. Лагодную ўсмешку выклікае сцвярдэнне А. Міцкевіча пра глыбіню балотных азёр, аб якіх “Мо не дарма гавораць, што жывуць там чэрці”. Натуральна і вельмі блізка да арыгінала перакладае М. Танк апісанне гэтых азёр:

Вада іржавая ў тых студнях шкліцца мутна,
З глыбі дыміць смурод удушлівы, атрутны
І ад яго губляюць дрэвы лісце, колер;
Трухлявыя, з карой падточанай і хворай,
Схіліўшы нізка вецце, звітае імхамі,
І горбачы ствалы, пакрытыя грыбамі,
Сядзяць каля вады, як нейкія пачвары
Ля сагана свайго, ў якім тут трупа вараць ⁶.

Да гэтага ўрыўка з поўным правам можна аднесці словы М. Ф. Рылскага, аўтара цудоўнага перакладу паэмы на ўкраінскую мову, які пісаў: “Міцкевічаўскія апісанні — прыроды, касцюмаў, абставін дзеяння і г. д. — ураджаюць раскошным багаццем фарбаў, але ім уласціва пры гэтым натуральнасць і пераканаўчасць... Міцкевіч спалучае самыя разнастайныя тоны, не баючыся ўпасці ў дысгармонію, як не баіцца гэтага сама прырода, ставячы іншы раз побач зусім “проціпаказаныя” эстэтыкай колеры, дасягаючы тым самым нечаканых і прыемных для вока эфектаў” ⁷.

Або ўзяць пачатковыя радкі ўрыўка:

Хто зведаў пушч літоўскіх змрочныя абшары
Да непраходных нетраў, векавых гушчараў?

Рыбак на дно марское сеткі не запусціць,
І паляўнічы кружыць каля нетраў пушчы.
Ён толькі збольшага знаём з яе абліччам,
Але не быў ніколі ў сэрцы таямнічым,
А што там — толькі казка ведае, гавораць...⁸

У арыгінале:

Któż zbadał puszczy litewskich przepastne krainy,
Aż do samego środka, do jądra gęstwiny?
Rybak ledwie u brzegów nawiedza dno morza;
Myśliwiec krąży koło puszczy litewskich łoża,
Zna je ledwie po wierzchu ich postać, ich lice,
Lecz obce mu ich wewnętrzne serca tajemnice:
Więć tylko albo bajka wie, co się w nich dzieje.

(IV, 116)

Класічны міцкевічаўскі 13-складовік М. Танк перадаў 6-стопным ямбама, захававшы велічнае гучанне твора і яго метрычную блізкасць арыгіналу. Урывак выклікае ўражанне рытмічнай цэласнасці і кампазіцыйнай завершанасці.

Цудоўна гучыць на беларускай мове і паэма А. Міцкевіча “Фарыс”. Перад намі, нібы жывы, праз пяскі пустыні імчыцца коннік:

Усё хутчэй, усё хутчэй,
Нібы яго ўздываюць крылы;
Усё вышэй, усё вышэй
Нясецца над клубамі пылу.

(IV, 579)

Ездака не прываблівае адпачынак пад цяністай пальмай, не баіцца ён і грознай пагрозы скал. Не стрымліваюць конніка ні каршун, які бачыць у ім здабычу, ні шкілеты вярблюдаў і людзей з загінуўшага ў пясках пустыні каравана. Ён настойліва імкнецца наперад:

Рвіся ўдаль, мой беланогі!
Трупы, вецер, прэч з дарогі!

(IV, 583)

Коннік пераадольвае пустыню, якая “век людскіх не чула крокаў”, дзе толькі “дрэмлюць дзікія стыхіі”, і перамагае ўладара гэтых жудасных прас-тораў — афрыканскага ўрагана. У сцэне барацьбы з ураганам — надзвычай дынамічнай і экспрэсіўнай — услаўляецца мужнасць, смеласць і сіла чала-века.

Пераклад М. Танка пакідае ўражанне раўнацэннасці з арыгіналам. Перакладчык узнавіў дынамічны і зменлівы рытм верша, яго алегорыі, маштабныя вобразы, метафарычнасць, жывапіс словам і надзвычайную дакладнасць у дэталях. Вось, напрыклад, як апісваецца смерць урагана:

... і ён пераламаўся і рынуў
Пясчаным дажджом на пустыню,
Як вал гарадскі, лёг ля ног маіх трупам
(IV, 584)

Веліч чалавека, трыумф яго волі адчуваецца ў заключных радках:

Як радасна ўдаль углядацца вачам!
Сёння бачыць маё вока
Так далёка! Так шырока!
Бачыць нават, што закрыла
Сінява за небасхілам.
Як радасна вольным, раскрытым рукам!
Я іх працягнуў, каб абняць свет бясконцы
Ад самага ўсходу да захаду сонца.
(IV, 584)

Бязмежная сіла творчасці, сіла чалавечай асобы знаходзіць сваё далейшае раскрыццё ў так званай “вялікай” імправізацыі з трэцяй часткі “Дзядоў”. Прызнанне Конрада “мая любоў... не на адным спачыла чалавеку” блізкая адчуванням героя “Фарыса”, калі той хоча “абняць свет бясконцы”.

Трэба адзначыць пры гэтым, што беларускі паэт выбірае для перакладаў тьы творы А. Міцкевіча, якія адпавядаюць яго ідэйным запатрабаванням і мастацкаму густу. Так, напрыклад, рамантычны пратэст і актыўныя дзеянні героя “Фарыса” былі сугучны заходнебеларускай літаратуры. У прыватнасці, М. Танк, узброены марксісцка-ленінскім светапоглядам, пісаў у той час: “Толькі молатам лепшая доля куецца”.

Як трапна заўважыла яшчэ заходнебеларуская крытыка⁹, шмат агульнага ёсць таксама паміж паэмай “Нарач” М. Танка і III часткай міцкевічаўскіх “Дзядоў”. Сапраўды, у новых гістарычных умовах беларускі паэт па-свойму ўзнаўляе ідэі рамантычнай паэмы А. Міцкевіча. Абодвум творам

уласцівы маштабныя, манументальныя вобразы, пры паказе сваіх герояў і народа ў цэлым аўтары пазбягаюць дробязнай дэталізацыі і г. д.

Відаць, ёсць нейкая заканамернасць у перакладах М. Танка з А. Міцкевіча, калі побач з “Фарысам” мы знаходзім пераклад заключных радкоў так званай “вялікай” імправізацыі з паэмы “Дзяды” — “Не дбаю, якое пракляцце ...”.

Думка паэта ў “вялікай” імправізацыі дасягае ўзвышаных, метафізічных вяршынь. У заключным жа ўрыўку гэтай імправізацыі, у песні філарэта Фелікса Кулакоўскага, яна вяртаецца да палітычных падзей таго часу, становіцца больш прыземленай і рэальнай, што знаходзім мы і ў перакладзе М. Танка:

Не дбаю, якое пракляцце
Спадзе — ці Сібір, ці кайданы, —
Заўсёды, як верны падданы,
Гатоў на цара працаваць я.

Я думаю ў шахце падземнай,
Узрываючы глыбы цяжкія:
З руды маёй зробіць, напэўна,
Сякеру на царскую шыю.

(IV, 585)

У арыгінале:

Nie dbam, jaka spadnie kara,
Mina, Sybir czy kajdany.
Zawsze ja wierny poddany
Pracować będę dla cara.

W minach kruszec kując młotem,
Pomyślę: ta mina szara
To żelazo, — z niego potem
Zrobi ktoś topór na cara.

(III, 153)

Слова “цар” у вуснах свабодалюбівай польскай моладзі было напоўнена самым канкрэтным зместам. Зняволеныя філарэты гаварылі аб змаганні з царызмам прама і недвухсэнсоўна.

М. Танк замяніў апорныя і такія сэнсава-важкія міцкевічаўскія рыфмы *kara — cara, szara — cara* на *пракляцце — працаваць я, цяжкія — шыю*, што

ў нейкай ступені раслабіла паэтычны радок. Але, ахвяруючы гэтым, як правільна адзначае В. І. Гапава, “ён цалкам захаваў паэтычную выразнасць і іранічны сэнс радкоў “як верны падданы, гатоў працаваць на цара я”¹⁰.

Зразумела, кожны пераклад нешта страчвае ў параўнанні з арыгіналам. Але адначасова ён нясе свае, адметныя якасці, таму і з’яўляецца ўдалым адпаведнікам афарыстычнаму *z niego potem zrobi ktoś topór na cara* пераклад *зробяць, напэўна, сякеру на царскую шыю*. Цікава, што слова *ktos* у баладзе “Лілеі” абазначала дух мужа, таямнічую сілу. Тут жа яно напаўняецца новым, больш канкрэтным зместам.

М. Танкам перакладзены імклівы і жывы верш “Хор стральцоў”:

Гэй, ветры, нясіце
Гром стрэлаў да хмар!..
Ідзе паляўнічы —
Ваш друг і ўладар..
Далей жа па сцежках-дарогах, далей,
Па следзе за зверам хутчэй!¹¹

Думаецца, апраўданай з’яўляецца замена міцкевічаўскага *król wiatrów i chmur* на *ваш друг і ўладар*. Не парушыўшы вобраза, М. Танк надаў яму крыху іншае адценне.

М. Танк пераклаў на беларускую мову і вядомую мініяцюру А. Міцкевіча “Паліліся мае слёзы... ”.

Паліліся мае слёзы, як дождж чысты і краплісты,
На маленства, што было анельскім, сельскім,
На юнацтва час мой шумны, неразумны,
А таксама на век сталы, век няўдалы;
Паліліся мае слёзы, як дождж чысты і краплісты...

(IV, 586)

У арыгінале:

Poląły się łzy me czyste, rzęsiste
Na me dzieciństwo sielskie, anielskie,
Na moją młodość górną i durną,
Na mój wiek męski, wiek kłęski;
Poląły się łzy me czyste, rzęsiste...

(1,417)

Верш быў напісаны А. Міцкевічам у канцы трыццатых гадоў мінулага стагоддзя. Ён сугучны створаным у той жа час такім лірычным творам паэта, як “Калі мой труп”, “Над вялікай вадой”. М. Танк перадаў спалучэнне скрухі, адчаю і адначасова нейкага светлага міцкевічаўскага суму. Але музычнасць верша ў дастатковай меры не ўдалося захаваць перакладчыку.

У плане параўнання варта прывесці цудоўны пераклад гэтага верша на рускую мову, зроблены В. Звягінцавай.

Полились мои слёзы лучистые, чистые,
На далёкое детство безгрешное, вешнее,
И на юность мою неповторную, вздорную,
И на век возмужания — время страдания.
Полились мои слезы лучистые, чистые...¹²

Параўнальныя звароты як *дождж, што было* ствараюць у беларускім перакладзе расцягненыя вершаваныя радкі, страчваецца таксама эмацыянальны напал міцкевічаўскіх паўтораў *na te, na toja, na toj*. Праўда, танкаўскае як *дождж чысты і крапісты* — вельмі ўдалы адпаведнік міцкевічаўскаму *czyste, rzęsiste*. Дакладныя і выразныя ў перакладзе М. Танка таксама і эпітэты, якімі карыстаецца польскі паэт пры вызначэнні свайго дзяцінства, юнацтва і сталага ўзросту.

Шэдэўрам перакладчыцкага майстэрства з’яўляецца верш “Да М... (Прэч з маіх воч!..)”, які быў напісаны А. Міцкевічам у 1823 г. Гэты лірычны твор узнік пад уплывам моцнага і трагічнага кахання паэта да Марылі Верашчака. Падпарадкоўваючыся пісаным і няпісаным законам тагачаснага жыцця і звычаям, Марыля вышла замуж за графа Путкамера. Але памяць аб сваім першым каханні А. Міцкевіч пранёс праз усё жыццё. Для яго каханне да Марылі было, як край маленства, як радзіма, пра якія ў выгнанні паэт успамінаў:

Дзяцінства край,
З надзеямі і снамі,
Як першая любоў,
Ты вечна з намі!

Некалі К. Чорны сказаў, што радзіма пачынаецца там, дзе прайшло дзяцінства. Для А. Міцкевіча радзіма пачалася там, дзе ён правёў дзяцінства і юнацтва, дзе прыняў удзел у філамацкім руху і дзе страціў сваё першае каханне, даверлівае і крыштальна чыстае.

Выключнасць і каштоўнасць гэтага верша ў тым, што ён чалавечны. У выражэнні чалавечых пачуццяў ён блізкі пушкінскаму “Я вас кахаў ...”. Яны

ўспрымаюцца хутчэй душой, чым на слых ці розумам. Напісаны ў перыяд росквіту духоўных і творчых сіл паэта, верш у нейкай ступені роднасны “Баладам і рамансам”, але адначасова як бы намячае шлях “Крымскім саетам”. Гэты перыяд у творчай біяграфіі А. Міцкевіча знамянальны і тым, што пасля настаўнічання ў абывацельскім Коўне паэт прыехаў у Вільню, дзе зноў сустрэўся з многімі сваімі філамацкімі сябрамі. Гэта быў час, калі ў значнай ступені пад уплывам Ф. Шылера ён напіша: “Май сэрца і глядзі ў сэрца”. І, нарэшце, гэта быў час, калі ён страціў Марылю:

“Прэч з маіх воч!..” — І я знікну без следу.
“Прэч з майго сэрца!” — І сэрца скарыцца.
“Прэч з маёй памяці!” — З гэтым, ты ведай,
Век наша памяць не зможа згадзіцца.

(IV, 577)

Выяўленчае багацце беларускай мовы дазволіла М. Танку надзвычай дакладна перадаць тонкія душэўныя нюансы сэрца паэта. Перакладчык захаваў шчырасць і прастату міцкевічаўскага верша, яго глыбокую пераканальнасць і значную абагуленасць. Вершу і ў перакладзе не ўласціва рамантичная прыўзнятасць і напышлівасць. Звычайнымі словамі і так проста гаворыцца пра каханне. І адначасова яно ўзнімаецца на незвычайную вышыню.

Там, дзе страчаліся шчаснай парою,
Дзе расставаліся сумнай хвілінай,
Буду заўжды неразлучным з табою,
Бо ўсюды частку душы я пакінуў.

(IV, 579)

У гэтым перакладзе Танк-перакладчык нібы гаворыць сэрцам Міцкевіча-паэта...

Багатая і разнастайная творчасць А. Міцкевіча напоўнена глыбокім лірызмам. Ад пачатку да канца лірычны “Эпілог” да “Пана Тадэвуша”. У ім паэт як бы падводзіць вынікі сваёй шматгадовай творчай дзейнасці, выяўляе народнасць сваёй паэзіі, выказвае самую вялікую мару свайго жыцця:

0, мне дажыць бы да гэткай уцехі,
Каб мае трапілі кнігі пад стрэхі,
Каб за кудзелай сялянкі прысеўшы,
Песні любімыя даўнія спеўшы,

Пра сіраціну-красуню, якая
Вечарам гнала птушыную стаю,
І пра дзяўчыну, што скрыпку любіла
Ды за іграю свой статак згубіла, —
Каб і мае ўзялі кнігі сялянкі,
Простыя кнігі, як іх калыханкі¹³.

Дзякуючы высокамастацкім перакладам М. Танка творы польскага паэта і на беларускай мове жывуць сваім паўнакроўным жыццём. Беларускі паэт старанна працуе над удасканаленнем перакладчыцкага майстэрства. Так, пры чарговых перавыданнях значныя змены адбыліся ў перакладах “Крымскіх санетаў”, урыўка з “Пана Тадэвуша” пад назвай “Звярыны лог”, урыўка з “Дзядоў” (“Не дбаю, якое пракляцце ...”). Пры гэтым пераклад у рытма-інтанацыйных, вобразных і сэнсавых адносінах наблізіўся да арыгінала.

Трэба адзначыць і тое, што М. Танк быў мастацкім рэдактарам юбілейнага міцкевічаўскага зборніка “Выбраныя творы” (1955).

Гэтыя назіранні над перакладамі М. Танка з А. Міцкевіча толькі часткова характарызуюць яго перакладчыцкую дзейнасць. Як перакладчык ён звяртаўся да шматлікіх паэтаў нашай краіны, паэтаў краін народнай дэмакратыі, а таксама прагрэсіўных сусветных мастакоў слова. З польскай паэзіі беларускі паэт многа і актыўна перакладае як класікаў (А. Міцкевіч, Ю. Славацкі, У. Бранеўскі, Ю. Тувім), так і сучасных яе прадстаўнікоў (Т. Ружэвіч, М. Ю. Канановіч, С. Р. Дабравольскі, В. Шымборская), садзейнічаючы тым самым больш плённаму ўзаемадзеянню і ўзаема сувязям братніх літаратур.

1976

¹ Гаўрук Ю. Кветкі з чужых палёў. Мн., 1928. С. 95.

² Усе вершы даюцца па выд.: Mickiewicz A. *Dzela*. Warszawa, 1955. Т. I–XVI. Тамы абазначаюцца лацінскімі лічбамі, старонкі — арабскімі.

³ Пераклады, за выключэннем асобна агавораных, даюцца па выданню: Танк М. Зб. тв.: У 4-х т. Мн., 1966–1967. Тамы падаюцца лацінскімі лічбамі, старонкі — арабскімі.

⁴ Гаўрук Ю. Кветкі з чужых палёў. С. 95.

⁵ Przyboś J. *Czytając Mickiewicza*. Warszawa, 1965. S. 48.

⁶ Міцкевіч А. Выбраныя творы. Мн., 1955. С. 249.

⁷ Рыльскі М. *Поэзия Адама Мицкевича*. М., 1956. С. 75.

⁸ Міцкевіч А. Выбраныя творы. С. 249.

⁹ Калоссе. 1938. № 1 (14). С. 35.

¹⁰ Гапава В. І. Максім Танк — перакладчык славянскіх паэтаў // Старонкі літаратурных сувязей. Мн., 1970. С. 25.

¹¹ Міцкевіч А. Выбраныя творы. С. 39.

¹² Мицкевич А. Собр. соч.: В 5 т. М., 1948. Т. 1. С. 201.

¹³ Міцкевіч А. Зямля навагрудская, краю мой родны... Мн., 1969. С. 180.

КАМУНІКАТ.ORG

Вячаслаў ВЯРЭНІЧ

“ПАН ТАДЭВУШ” АДАМА МІЦКЕВІЧА Ў ПЕРАКЛАДЗЕ Б. ТАРАШКЕВІЧА НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Да найбольш выдатных твораў Адама Міцкевіча адносіцца паэма-эпапея “Пан Тадэвуш”, якая прасякнута любоўю паэта да роднага краю, асабліва Навагрудчыны, дзе ён нарадзіўся і вырас. Гэты твор па праву лічыцца шэдэўрам не толькі польскай, але і сусветнай літаратуры. У ім творча выкарыстаны беларускія казкі і легенды, ужываюцца беларускія словы і выразы. Мяціны і прозвішчы, названыя ў паэме, у пераважнай большасці існуюць або існавалі на Навагрудчыне ¹.

Ад моманту першага выхаду ў свет “Пан Тадэвуш” быў перакладзены на 24 мовы і надрукаваны ў 76 асобных выданнях. Але выдання поўнага перакладу на беларускую мову не было. З XIX ст. захаваліся толькі фрагменты перакладаў “Пана Тадэвуша”, зробленыя В. Дуніным-Марцінкевічам і А. Ельскім ².

Поўны пераклад паэмы на беларускую мову з’явіўся толькі ў пачатку 30-х гадоў XX ст. Зрабіў яго Браніслаў Тарашкевіч ва ўмовах турэмнага зняволення, да якога быў прысуджаны санацыйнымі ўладамі за тое, што пасмеў выступіць у абарону культуры, роднай мовы і грамадзянскіх правоў беларусаў у панскай Польшчы. Гэты выдатны прадстаўнік беларускай інтэлігенцыі нарадзіўся на Віленшчыне ў сям’і беларускага селяніна-католіка і не толькі добра ведаў рэаліі паэмы, але свабодна і дасканала валодаў польскай і беларускай мовамі, іх народнымі дыялектамі. Акрамя вялікага захаплення фальклорам і народнымі песнямі ён вызначаўся яшчэ аратарскім талентам і дасканалым стылем у публіцыстыцы. Таму, як сцвярджаюць польскія даследчыкі Г. Турская і С. Яновіч ³, перакладу Б. Тарашкевіча ўласціва дакладнасць у дачыненні да арыгінала, якая спалучаецца з бяспрэчнай паэтычнасцю.

Лёс арыгінала перакладу поўнага тэксту “Пана Тадэвуша” канчаткова не высветлены. У 1978 г. арыгінал адзінаццатай і дванаццатай быліц тарашкевічаўскага перакладу, знойдзеных у Вільнюсе, і сем шшыткаў яго копіі, перададзеных жонкай перакладчыка Н. А. Тарашкевіч Дзяржаўнаму музею БССР, паступілі ў аддзел рэдкай кнігі і рукапісаў Фундаментальнай біблія-

тэкі АН БССР. На аснове гэтых рукапісаў Інстытутам літаратуры АН БССР была падрыхтавана першая поўная публікацыя твора на беларускай мове: Адам Міцкевіч. Пан Тадэвуш / Пер. з польскай Б. Тарашкевіча. Мн. : Навука і тэхніка, 1981. Прадмову, падрыхтоўку тэксту і каментарыяў зрабіў А. І. Мальдзіс, рэдактар Ю. С. Пшыркоў. Кніга прымеркавана да 160-годдзя напісання паэмы, 90-годдзя з дня нараджэння перакладчыка і 60-годдзя самога перакладу.

У пачатку 1984 г. у Польшчы выйшла з друку яшчэ адно выданне тарашкевічаўскага перакладу паэмы: Адам Міцкевіч. Пан Тадэуш альбо апошні заезд на Літве: Шляхоцкая гісторыя з 1811 і 1812 г. у дванаццаці быліцах вершам / Пер. Б. Тарашкевіча. Ольштын: Поезежэ, 1984. Навуковы рэдактар А. Абрэмбска-Яблонска, рэдакцыйная калегія: А. Багроўска, Т. Ясінска-Соха, З. Скібінска-Харыла, Э. Смулкова. Выданне падрыхтавана на падставе ксераграфічнай копіі перакладу, які захоўваецца цяпер у Фундаментальнай бібліятэцы АН БССР.

Пры падрыхтоўцы тэксту перакладу да друку ў абодвух выданнях ставілася мэта ў найбольшай ступені захаваць усе яго адметныя рысы. Праўкі зроблены толькі там, дзе гэтага патрабаваў правапіс. Выпраўлены таксама (без агаворак) яўныя апіскі. Зразумела, захаваны ўсе лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці арыгінала. Як і сам тэкст перакладу, значную цікавасць для чытача і каштоўнасць для навукі маюць зробленыя Б. Тарашкевічам каментарыі да паэмы і перакладзеныя ім падрадкавыя заўвагі самога Міцкевіча. Патрэбнымі і карыснымі для сучаснага беларускага чытача аказаліся зробленыя А. І. Мальдзісам дадатковыя тлумачэнні некаторых паняццяў і слоў, асабліва паланізмаў, якія ў той час здаваліся перакладчыку зразумелымі. У мінскім выданні літаратурныя каментарыі зведзены да мінімуму. Пры неабходнасці выдаўцы прапануюць звяртацца за адпаведнымі тлумачэннямі да выдання паэмы на рускай мове 1949 г. або да спецыяльнай літаратуры.

Гэтым апошнім патрабаваннем адпавядае падрыхтаванае варшаўскімі вучонымі ольштынскае выданне, на 7 друкаваных аркушаў большае па аб'ёму, бо яно пашырана радам важных дадаткаў. Сярод іх слова ад рэдакцыі, дзе высвятляюцца матывы выдання беларускага перакладу “Пана Тадэвуша”; уступ (з моўным каментарыем да перакладу Б. Тарашкевіча); табліцы супастаўлення абедзвюх версій копіі адзінацатай і дванацатай кніг, заўвагі Г. Турскай пра беларускі пераклад кнігі першай “Гаспадарка”; водзвывы ў перыядычным друку аб перакладзе “Пана Тадэвуша” на беларускую мову; фотакопіі рукапісаў, бібліяграфія. Усё гэта надае ольштынскаму выданню дадатковыя якасці, асабліва важныя для мовазнаўцаў і літаратуразнаўцаў.

Беларускі тэкст “Пана Тадэвуша” складаецца з 12 вершаваных быліц (кніг, або глаў). Абапіраючыся на ўступны артыкул праф. А. Абрэмбскай-

Яблонскай ⁴, разгледзім моўныя і паэтычныя асаблівасці гэтага перакладу. Правапіс беларускага перакладу захоўвае ў асноўным тую лінію рашэнняў, якой прытрымліваўся сам Тарашкевіч у сваёй “Беларускай граматыцы для школ” ⁵. Неабвержным доказам правільнасці выбранага напрамку ў развіцці беларускай мовы служыць тое, што сучасная беларуская літаратурная мова адлюстроўвае ўсе галоўныя асаблівасці і нормы, вызначаныя ў свой час Тарашкевічам ⁶.

У перакладзе Б. Тарашкевіча назіраецца вялікая колькасць фанетыка-арфаграфічных дублетаў, якія звязаны з розным месцам націску ў слове і вынікаючым адсюль характарам аканяння (*да пояса — за паяс, шырокіх — шырака, Сапліцова — у Сапліцаве, дзіўную — рыфма да сумую* і г. д.). Ігнараванне акцэнталагічнай нормы ў такіх маштабах не сустракаецца ў паэтычных творах іншых беларускіх пісьменнікаў. Чаму ж Тарашкевіч не прытрымліваецца правіл акцэнтацыі, хоць вядома, што захаванне месца націску ва ўсходнеславянскіх мовах вынікае з характару яго марфалагічнай функцыі?

А. Абрэмбска-Яблонска лічыць, што лібералізм у гэтых адносінах або, хутчэй за ўсё, свядомы стылістычны манеўр Тарашкевіча маглі вынікаць з яго арыентацыі ў ваганнях і разнароднасці акцэнтацыйных адносін у беларускіх гаворках. У яшчэ большай ступені магла тут уздзейнічаць добра вядомая яму з практыкі з’ява перастаноўкі націску ў беларускіх народных песнях як вынік патрабаванняў рытму і рыфмы. Гэта тым больш праўдападобна, бо Тарашкевіч быў добры спявак, а народная беларуская песня была яго стыхіяй. Таму перастаноўку націску як стылістычны сродак, звязаны непарушна са спяваным народным тэкстам, ён мог перанесці і на глебу рытмічна дэкламаванага паэтычнага апавядання. Гэта не быў адзіны элемент народнай паэтыкі, які шырока ўжываўся перакладчыкам “Пана Тадэвуша”. Не без значэння маглі тут быць яшчэ і апазіцыйныя ў адносінах да месца націску пары польскіх і беларускіх слоў з аднолькавым гучаннем. Білінгвізм Тарашкевіча аблягчаў яму прымяненне ўсялякіх магчымых сродкаў, якія дапамаглі лепшаму фарміраванню рыфмы і рытму верша.

Да фактаў менш выключных, прынятых і прызнаных у паэтычнай практыцы, можна аднесці поўнае або скарачанае вымаўленне *у/ў* і *і/ї* незалежна ад характару іх гукавога акружэння (параўн.: *ї на месца назначана, думаю, пэўне што стане; святло у раве разбіваецца ў дробныя іскры*). Сюды ж трэба аднесці шматлікія скарачэнні, адсячэнні канцовых, сярэдніх або (найбольш рэдка) пачатковых частак слоў, узятых аўтарам перакладу з гутарковай мовы, з дыялектных запасаў, з уласнай вынаходлівасці і ўключаных у рэквізіты фарміравання структуры верша, павышэння яго стылістычных каштоўнасцей.

Ужыванне названых вышэй стылістычных сродкаў абумоўлена мас-тацкімі прадпасылкамі Тарашкевіча і яго захапленнем класічнай паэзіяй

(пераклад “Іліяды”), каб гучанне лексічнага матэрыялу падпарадкаваць вершаскладанню. І тут перакладчык праявіў значную самастойнасць і наватарства. Замест трынаццаціскадовага верша (7+6, радзей 8+5), якім пісаў Міцкевіч “Пана Тадэвуша”, ён прыняў для беларускага перакладу іншую, чым у польскім тэксе, даўжынню радка — пятнаццаціскадовы (9+6 або 8+7). Выбар гэты не выпадковы, ён мае абгрунтаванне ў рознай гукавой форме канчаткаў абедзвюх моў: польскія формы больш кароткія, сцягнутыя (*dziwna, dziwnej, dziwną, to, znam, znasz*) у параўнанні з несцягнутымі, больш доўгімі канчаткамі ў беларускай мове (*дзіўная, дзіўнае, дзіўную, дзіўнаю, тое, ведаю, ведаеш*). Дастасаванне радка, даўжэйшага на два склады, давала перакладчыку магчымасць зрабіць лепшыя, больш дакладныя ў адносінах да арыгінала выбар і адбор лексікі і лексічных структур. Рухомае месца націску ў беларускай мове дазволіла яму ўвесці рытмічныя мадыфікацыі, якія забяспечылі найбольш дакладную перадачу зместу польскага трынаццаціскадовага верша ў рамках пятнаццаціскадовага.

У выкарыстаных Тарашкевічам сродках вершаскладання назіраецца свядомы паралелізм з паэтыкай польскага арыгінала. З гэтай мэтай перакладчык выкарыстоўвае багаты арсенал дублетных граматычных форм, выразаў з гутарковай мовы, дыялектызмаў, а таксама ўтвораных ім неалагізмаў. Вось, напрыклад, формы, якія ўспрымаліся на рубяжы 20–30-х гг. як нармальныя элементы тагачаснай граматычнай сістэмы: націскныя канчаткі *-ох, -эх* назоўнікаў пераважна муж. роду ў мес. скл. мн. л. (*на слядох, у капелюхах, у мясцох сваіх, у грудзях*); націскныя канчаткі *-ом, -ём* у дав. скл. мн. л. (*дае загады стральцом, пісаром, к гасцём*); побач з поўнымі формамі прыметніка ў якасці азначэння шырока выкарыстоўваюцца скарочаныя або сцягнутыя формы (*пакручаны й схованы ў дробныя белы стручочки; стырчаць сыраежкі чырвоныя, жоўты, срабрысты*); паралельнае ўжыванне двух канчаткаў род. скл. адз. л. прыметнікаў і займеннікаў жан. роду *-ое, -ае* побач з *-ой, -ай* (*злуе на сваволку крыклівае жонкі с сябрамі; узняўся шум, гоман з такога да спораў манеры*); скланенне займенніка *тая*, як *тэй* у род., дав., тв. і мес. склонах адз. л.

Падобная ж дублетнасць форм мае месца ў спражэнні дзеясловаў. Так, у інфінітыве раўнапраўна ўжываюцца суфіксы *-ць* і *-ці*, а выбар гэтых фармантаў у тэксе залежыць ад рытму верша або ад рыфмы (*здаволіць — сваволиць, раўнаваці — прызваці*). Дзеясловы I і II спражэння ў 3-й асобе адз. л. маюць паўднёва-заходнебеларускі канчатак *-е(-а)*: *пахіле сваю галаву; прыходзе; гаспадарскае вока каня, добра туча*. Спарадычна ўжытыя формы на *-іць* абумоўлены патрабаваннямі рыфмы: параўн. 3-й ас. адз. л. *пазволіць* — да інфінітыва *пасваволиць*. Для 3-й асобы адз. л. дзеяслова *быць* побач з формай *ёсць* Тарашкевіч дапускае таксама скарочаныя дыялектныя разнавіднасці *ё* і *ёсь* (*а ё з чаго выбраць; то ёсь маладзік*). У 1-й асобе мн. л.

дзеясловаў загаднага ладу выступаюць канчаткі *-ма* (*разгледзьмася, па-кіньма*) або *-ема, -ем* (*абодва хадзема на пікі; хадзем, калі хочаеш*). Апрача формы будучага складанага часу — з дапаможным дзеясловам *буду+інфінітыў* — ужываецца спарадычна і дыялектная форма з дапаможным дзеясловам *-іму* (*у доме маім яго памяць трываціме вечне*).

Названыя асаблівасці цяпер ужо лічацца дыялектнымі, але да рэформы беларускага правапісу 1933 г. яны былі пастаяннымі кампанентамі тагачаснай беларускай літаратурнай мовы. Дзеля большай даступнасці твору і рэалізацыі пэўных прадапасылак стылю перакладчык свядома ўводзіць у тэкст і формы, узятыя з гутарковай мовы, народных гаворак або нават з паэтычнай практыкі, г. зн. формы, не ўласцівыя літаратурнай мове.

Разам з формай на *-ся* ў зваротных дзеясловах з асновай на галосны ўжываюцца варыянты са скарочанай часціцай *-сь* (*нахіляльсь, білісь, не ўздымалась*). Больш часта ў параўнанні са скарочанай формай *-ва-* выступаюць суфіксы *-іва-* ў дзеясловах шматкратнага дзеяння (*прышпільваў, разгладжваў; павынашываць, паказываў, пасьпевываў, прытрымываў*), вельмі часта выкарыстоўваюцца дзеепрыслоўі на *-шы, -ўшы* ў функцыі выказніка ў мінулым часе (*каб жыўшы даўжэй ён, то можа б яшчэ і змяніўся; суддзя адказавшы; ці ключык не ўцёкшы?*), а таксама скарочаныя формы дзеясловаў у 3-й і 2-й асобе адз. і 2-й асобе мн. л. (*пахваляйца, падабайца, кланяйца, ведайш, ведайце* — пахваляецца, падабаецца, кланяецца, ведаеш, ведаеце). Назіраюцца эпизадычны пропуск суфікса *-ну-* (для захавання размеру верша) у дзеясловах прошлага часу закончанага трывання (*выцяг, пацяг* — выцягнуў, пацягнуў), канчаток *-мі* ў тв. скл. мн. л. назоўнікаў жаночага роду (*галоўмі ківаючы*), рэлікты скланення назоўнікаў парнага ліку ў склонах род., мес. (*вушышу, у ваччу, з ваччу*) і тв. (*вушыма, з вачыма*). У мэтах рыфмавання выкарыстоўваецца ў мес. скл. адз. л. прыметнікаў і займеннікаў муж. і ніяк. роду канчаток *-ом (-ам)*: *ішоў... ён крокам* — у маўчанні *глыбокам; ведаці меў бы аб гэтам* — *схаваўся прад светам*. Формы *-оі, -аі* замест *-ое, -ае* ў прыметнікаў і займеннікаў жан. роду род. скл. адз. л. (*гэтай ціхай сцэны; куртку, каторай полы падняты на гузы*); пераход *е ↔ і* сустракаецца ў наз. скл. мн. л. (у рыфме *шыі* — *даўгіі*) і ў мес. скл. адз. л. (рыфма *да няволі* — *у стадолі*), апошняя форма выступае на значным абшары беларускіх гаворак; назіраецца непаслядоўнасць ва ўжыванні падоўжаных зычных пад уплывам суфікса *-j-* або наяўнасць гіпернарматыўных форм (*збожжа і збожжа; струменняў, іменняў* — ад струмень, імя).

Лексіка і словаўтварэнне таксама ўдзельнічаюць у фарміраванні мастацкіх вартасцей перакладу. З гэтай мэтай выкарыстоўваецца няўстойлівасць у беларускіх гаворках сістэмы дэрывацыі дзеепрыметнікаў прошлага часу, залежнага стану на *-н-* і *-т-*, напр.: *прывязаты* (замест прывязаны); *грошы сабраты*; *у палон во забраты*; *уткіёны рагач* (замест уткнуты ад уткнуць);

дыялектныя формы дзеясловаў II спражэння на *-эць*: *крычэць, рычэла, блішчэў*, замена іншамоўных запазычанняў з назоўнікавым суфіксам польск. *-ist-*, руск. *-ист-* праз прыметнікавы суфікс *-істы*: *мазурысты, лег'яністы, бэлетрысты*. Рэгіяналізмы, уласцівыя народным дыялектам або гутарковай беларускай мове, звязваюць паэтычны бок твора з верагоднасцю асяроддзя беларускага чытача. Гэта, напрыклад, прадуктыўны тып аддзеяслоўных прыметнікаў з фармантам *-к-* са значэннем 'схільны, здольны да таго, што выражае корань асновы' (*заваркія*); экспрэсіўна афарбаваныя ўтварэнні з суфіксамі *-уха-, -ух-* на: *грызуха, скакуха* 'вавёрка', *маланка-бліскуха, танцуха, смертухне сына*; народныя варыянты прыслоўяў як варыянты літаратурных форм: *вельмі і вельма* замест таемна, *бягма* замест бегма, *сюдэма* замест сюды. Да магчымых неалагізмаў перакладчыка залічвае праф. Абрэмбска-Яблонска такія словы, як *пагледы, паглед* (побач з даволі частым *пагляд*); *хавае ў скрытулку; прыцяг* 'прывабнасць'; *над калатліўніцкім Возным; да жанімскае справы; прыняў прапазыку; з хаоса (...)* *курапылу; срэбнарунны пярун; дождж разіскрысты*.

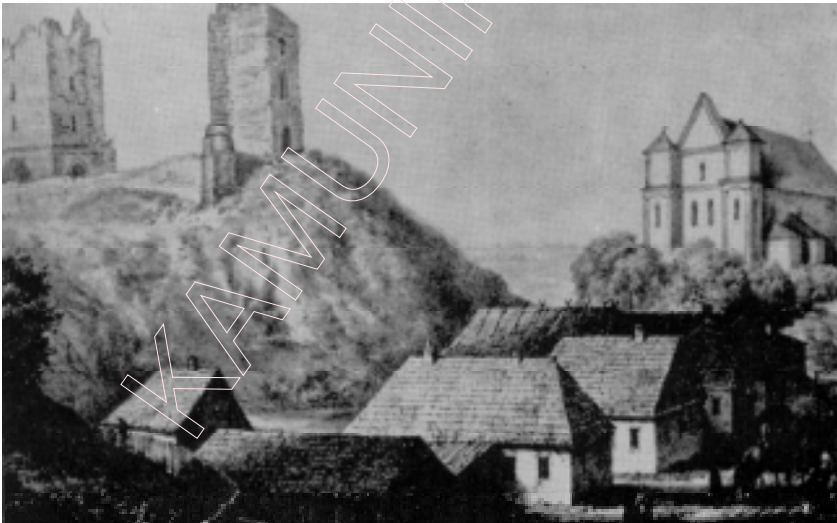
Вялікай разнастайнасцю адзначаюцца часта сустракаемыя ў тэксце паяншальныя формы, якія з'яўляюцца галоўным стылістычным сродкам у народнай паэзіі. Побач з дэрыватамі ад назоўнікаў і прыметнікаў (*лясным пяюшкам, касулькі сонца, хмурынка, хвіліначка, халадочак; драгенькі, прад раднюсенькім сынам*) выступаюць дэмінутывы ад прыслоўяў (*крышачку, заўтрачка, столечкі, ніколечкі*), ад займеннікаў (*усенька, нештачка, няма нічагутка, над самюсенькім вухам*) і нават ад лічэбнікаў (*дзвенькі галовы*). Займеннікі з элементам *-к-* або *-н-* (*гэткі, гэны, ягоны, іхны*), а таксама прыслоўі, часціцы і іншыя, пашыраныя ўзмацняльным элементам *-к-, -ка* (*дык/ды, цяперака, тутка, ёсьцека, нямашака*), якія цяпер ужо лічацца дыялектнымі, але працягваюць бытаваць у мастацкіх творах.

Да дыялектных асаблівасцей у галіне марфалогіі і словаўтварэння можна дадаць яшчэ некаторыя фанетычныя з'явы, такія, як наяўнасць пратэз *в* і *г* перад галоснымі (*варганы, вагністы, вагромністым колам, загастрыць, поўна гострае галі*); спрашчэнні або ўпадабненні, характэрныя для гутарковага вымаўлення (*ачыніў, урэсьце/урэшыце, пасьцівы* 'пачцівы'), скарачэнні слоў (*трэ' ⇔ трэба, мо ⇔ можа, нат' ⇔ нават, як-га- ⇔ як мага, будзе до' і на гэтым ⇔ досыць, датуль' ⇔ дагэтуль*); метатэзы і змены спалучэнняў зычных у беларускіх словах, а таксама перастаноўкі гукаў і іншыя змены ў іншамоўных запазычаннях (*вядзьмедзь* замест мядзьведзь, *клушта* замест тлушта, у *клябані* замест у плябані; *налпаю* замест малпаю, *некруты* замест рэкруты, *граф* замест граф).

Для беларускай лексікі перакладу Тарашкевіча характэрны запазычанні перш за ўсё з польскай і часткова з рускай моў. Тлумачацца яны рознабаковым уплывам гэтых моў на беларускую ў выніку іх працяглага суіснавання

Дом у Наваградку, дзе прайшло дзяцінства паэта

Навгрудак у XIX ст. Від на руіны замка і фарны касцёл.
З літаграфіі М. Фаянса паводле малюнка Н. Орды. Фрагмент

ў рамках супольнай дзяржаўнасці, пісьменнасці і культуры. Такія словы, як *палівода, луп, зухвальства, набел, у спадку* ‘у спадчыне’, з *дзевяцьдзесятым рокам*, з’яўляюцца яўнымі паланізмамі, узятымі з тэксту польскага арыгінала. Сюды ж адносіцца значная колькасць толькі часткова адаптаваных або цалкам запазычаных польскіх фразеалагізмаў: *лабуддзя шыя, каня асадзіў, людзі ганору, з гары плянаваў* ‘планаваў загадзя’, *ніхто яго лёгка не важа* (*lekse go nie ważą* ад *lekseważyć*) і інш. Пры лексічнай аднолькавасці пэўных тэрмінаў у абедзвюх мовах Тарашкевіч уводзіць часамі сінанімічную і лексічную разнастайнасць для адных і тых жа паняццяў, змешчаных у польскім арыгінале. Напрыклад, польск. *myśliwy, myśliwiec* перадаюцца ў беларускім перакладзе як *мысліўцы, паляўнічы(я), лаўцы*; а для агульнай назвы адзення (польск. *odzież, odzienie, ubranie, ubiór* — белар. *адзежа, адзенне, убрание, уборы*) уводзіць яшчэ дадаткова тэрмін *апрата* (у польскай апраце), уласцівы для гродзенскіх гаворак.

Пра іншы напрамак моўных уплываў сведчаць прыведзеныя А. Абрэмбскай-Яблонскай фразеалагічныя паралелізмы з польскага і беларускага тэкстаў “Пана Тадэвуша”. У тарашкевічаўскім перакладзе існуе тры фразеалагічна-сіntaxічныя разнавіднасці, якія датычацца тэрміналогіі, звязанай са збіраннем грыбоў: *Ну ж у грыбы!* побач з *хадзем на грыбы усё да бору!* і *за ёй на грыбы паспяшаўся*. Дакладна тыя ж самыя фразеалагічныя адпаведнікі знаходзім у тэксце польскага арыгінала: *Dalej w grzyby!, po grzyby i na grzyby*. Дзве апошнія формы ўласцівы не толькі польскай літаратурнай мове, але і іншым славянскім. Аднак *iść w grzyby* адрозніваецца сваёй незвычайнай канструкцыяй, і гэта не дзіўна, бо сам Міцкевіч ужыў гэты беларускі рэгіяналізм, шырока вядомы і сучаснай мове, а ў старабеларускіх помніках засведчаны ўжо з XIV–XV стст.

Блізкасць беларуска-польскіх моўных кантактаў пацвярджаецца яшчэ і тым, што перакладчык шырока выкарыстоўвае словаўтваральныя і граматычныя варыянты абедзвюх моў або пераносіць іх элементы з адной граматычнай сістэмы ў другую. Так, побач з прыназоўнікамі *між, міжы, паміж* у перакладзе сустракаецца форма *паміжы*, якая з’яўляецца адпаведнікам польск. *rotiędzy* (*паміжы сталом і між радамі; паміжы палямі*). Побач з беларускім назоўнікам жаночага роду *папера* выступае і яго польскі эквівалент у мужчынскім родзе *папер*. Тое ж можна сказаць пра назоўнік *грудзі*, які ў беларускай мове належыць толькі да множнага ліку, а ў перакладзе сустракаецца яшчэ і ў адзіночным (*А стан яе гібкі і складны ды грудзі павабны; магутныя плечы і грудзь яго дужа шыроку*), што магло ўзнікнуць як пад уздзеяннем польскай, так і рускай моў.

Да ўплываў рускай мовы ў перакладзе трэба аднесці рад лексічных запазычанняў, якія ўзбагачаюць слоўнікавы запас у галіне сінанімікі, сродкаў экспрэсіўнага выражэння і выкарыстоўваюцца галоўным чынам у мэтах

вершаскладання, напрыклад: *і вам аб'ясніць дужа рады 'растлумачыць'; араатар — тлумача 'прамоўца'; ну, голасу толькі няма, ў астальным як жывыя (фігуркі) 'у астатнім'; чарнееца бор вараннёвы 'канфігуровы', рус. варенье; не мени знамяніта 'славетна, выдатна'; вялікі падсоўнечнік, быццам пакрыты загарам 'сланечнік', руск. подсолнечник; у Польшчы ў парадным доме з даўнога звычаю 'у прыстойным'; Ці ты ашалеў гэта, Рыкаў, з такім прадажэннем? 'з такой прапановай'; улада не бабскае дзела 'справа'; што горай не нада 'не трэба'; завіхаліся чынна і бойка 'ладам, стройна, цырымонна'.*

У адных выпадках такія русізмы ўжо цалкам увайшлі ў слоўнікавы склад беларускай мовы (*капітанскі аклад, быць дваранінам, (э)талеты*), у другіх жа — паслужылі асновай для беларускіх новаўтварэнняў (*і садзіў яго міжы вазжоў у пачэсны тым коле; куды з боку Нёмана двух вазжароў прыбывала 'правадыроў, военачальнікаў', ад рус. вождь, вожак; марожыну есці 'марожанае', рус. мороженое; ужо зблізу ўрукапаш б'юцца 'урукапашную', рус. врукопашную; шалавіла заўзяты 'свавольнік, гарэза', рус. шалун, шалунишка. Русізм ваўна (рус. волна) замест белар. хваля выкарыстоўваецца, напрыклад, у мэтах рыфмы (... з другога пакою — укацілася шпарка праз дзверы як быстрой ваўною), а ў сувязі з патрэбамі рытму ў вершы белар. крокаў перакладчык замяняе рус. шагов (*Аж глянуўшы з боку, шагоў так на дваццаць, пабачыў мужчыну*). Відаць, тымі ж патрабаваннямі рыфмы трэба тлумачыць наяўнасць рускай формы канчатка *-я* замест беларускай *-ю* ў род. скл. адз. л. назоўнікаў муж. роду з асновай на мяккі зычны:*

Дык знача, такога дзіўнога быў граф абычая;
казалі ўсе, што чагосьці яму не хапае.

Пра польскія і рускія ўплывы на беларускую мову перакладу Тарашкевіча можа сведчыць таксама разнароднасць фанетычнай і графічнай перадачы іншамоўных запазычанняў. Пры гэтым перавага польскай моўнай стыхіі ў гэтых уплывах была на мяжы 20–30-х гг. такой жа відавочнай, як перавага рускай мовы ў наш час. Такім чынам, іншамоўныя запазычанні з *l* сярэднім у беларускім тэксе перадаюцца праз *л* мяккае (*пляны, плянуе, у залю, лякай, галёпам* і г. д.). Адпаведна да польскай непалатальнай вымовы рада зычных перад галоснымі *е*, і ў тэксе перакладу знаходзім: *імпэратар, на эргаміне, з бэльгійскай правіньці, тэатр, традыцыя, мэлёды, анекдота*. Найбольш складанай у засваенні іншамоўных слоў у беларускай мове была справа аканья. Адсюль і ў перакладзе “Пана Тадэвуша” аканне ў іншамоўных словах пераведзена непаслядоўна, напрыклад: *для конфэдэратаў але сканфэд'раваны, констытуваці, фаворытны, эканомам, у тэстамэнце*.

Формы з яканнем сустракаюцца ў даўно запазычаных словах (*ядвабнай, гярбоўныя клейнаты, Гядымін, Гярвазы*). Спалучэнне *ол* перадаецца ў форме баўгарызм, аўтар (цяпер балгарызм, алтар).

Такім чынам, мова перакладу “Пана Тадэвуша” мае шмат дыялектных рыс, уласцівых для заходнебеларускай тэрыторыі, з якой паходзіў Тарашкевіч. Найменш дыялектызмаў выяўляецца ў марфалогіі, больш у фанетыцы, асабліва многа — у лексіцы. Несумненна, што значная насычанасць мовы перакладу рэгіянальнымі элементамі стварае для сённяшняга чытача пэўныя цяжкасці. Нельга, аднак, ацэньваць гэты факт негатыўна, бо мову польскага арыгінала таксама характарызуе рад архаічных або рэгіянальных элементаў, уласцівых для эпохі ўзнікнення паэмы і мовы родных мясцін Міцкевіча, але невядомых сучаснай польскай літаратурнай мове. Перакладанне “Пана Тадэвуша” рыгарыстычным спосабам на сучасную нам беларускую літаратурную мову, без афарбоўкі яго архаізмамі і рэгіяналізмамі дало б пераклад штучны, ненатуральны, бясколерны, не сугучны моўна-стылістычнаму афармленню арыгінала ⁷.

Праф. А. Абрэмбска-Яблонска адзначае, што пераклад “Пана Тадэвуша” на беларускую мову зроблены дакладна, але разам з тым індывідуальна, з непаўторнымі версіфікацыйнымі інавацыямі, з адчуваннем клімату эпохі і асяроддзя, людзей і здарэнняў, з выкарыстаннем багатых запасаў лексікі беларускай літаратурнай мовы перыяду “Нашай нівы” і свядомым ужываннем рэгіянальных дыялектызмаў, якія быццам бы геаграфічна вызначаюць месца, дзе адбываліся падзеі міцкевічаўскай паэмы. Натуральнасць і штодзённасць мовы глыбока перадае задуму Міцкевіча ў яго паэме, адрасаванай самым шырокім масам чытачоў. Не кожны пераклад “Пана Тадэвуша” на іншую замежную мову зможа справіцца з гэтым.

1985

¹ Мальдзіс А. Пераклад-подзвіг // Міцкевіч А. Пан Тадэвуш / Пер. з польскай Б. Тарашкевіча. Мн., 1981. С. 3–6.

² Агляд, аналіз і спробу ацэнкі выдздзеных у друку фрагментаў перакладаў “Пана Тадэвуша” ў XIX ст. В. Дуніна-Марцінкевіча і А. Ельскага, а ў XX ст. М. Танка і С. Дзяргая, а таксама неапублікаваных рукапісаў поўнага перакладу на беларускую мову Б. Тарашкевіча і П. Бітэля зрабіла З. Скібінска-Харыла: Skibińska-Charyło Z. O przekładach “Pana Tadeusza” na język białoruski. *Studia Polono-Slavica-Orientalia*. 1975. R. II. S. 181–198 (у гэтым жа артыкуле змешчана бібліяграфія беларускіх і польскіх крыніц).

³ Turska H. Адам Міцкевіч. Гаспадарка / На беларускую мову пераклаў Бр. Тарашкевіч // Польшча. 1962. № 2. С. 159–165; Выдавецкая рэцэнзія // Міцкевіч А. Пан Тадэвуш альбо апошні заезд на Літве: Шляхоцкая гісторыя з 1811 і 1812 г. у

дванаццаці быліцах вершам / Пер. Б. Тарашкевіча. Ольштын; Поезежэ, 1984. С. 287–292; Janowicz S. “Pan Tadeusz” w celi więziennej // Kultura. 1977. Nr 12. S. 5.

⁴ Obrębska-Jabłońska A. Wstęp / Z komentarzem językowym do przekładu Bronisława Taraszkiewicza // Міцкевіч А. Пан Тадэуш... С. IX–LVI.

⁵ Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1929. 5-е выд.

⁶ Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1968. С. 163.

⁷ Turska H. Адам Міцкевіч. Гаспадарка. С. 291–292.

КАМУНІКАТ.ORG

Тамара ГАБРУСЬ

ЯНЫ НАТХНЯЛІ МІЦКЕВІЧА

У творчасці Адама Міцкевіча, бы ў рамантычным лютэрку ляснога возера, адбілася шматпакутная гісторыя роднага краю, любай сэрцу Наваградчыны. Ён добра ведаў і яе мураваны летапіс — старажытнае нацыянальнае дойдства. У нашым нарысе гаворка пойдзе аб помніках архітэктуры, якія надаралася бачыць паэту ў дзіцячыя і юнацкія гады.

Перліна лірычнай паэзіі Міцкевіча — паэма “Гражына”, якая апавядае пра жорсткую барацьбу наваградчан супраць крыжакоў і пра гераічнага самахвярнасць іх княгіні, пачынаецца рамантычным апісаннем замкавых муроў:

Ля Навагрудка, на ўздыбленых
горах —
Змак у месяца срэбным зіхценні;
Вал здзірванелы схаваўшы, сувора
Волагаў-вежаў ламанья цені
Падалі ў роў, дзе між вечнай
цясніны
Дыхалі воды, затканья цінай¹.

(Пераклад С. Дзяргая)

Паэтычны геній Міцкевіча ўзнаўляе з руінаў муры старога *наваградскага замка і* насяляе іх людзьмі і падзеямі.

У гады дзяцінства паэта, на пачатку XIX ст., на замчышчы былі відны рэшткі трох вежаў: *Шчытоўкі, Касцельнай і Дазорцы*, што можна ўбачыць толькі на тагачаснай гравюры А. Аляшчынскага. У нашыя дні ад самай магутнай і высокай вежы замка *Дазорцы*, якая мела падмурак 14x14 м і вышыню каля 20 м, не засталася і следу. У 1906 г. абвалілася *Касцельная вежа*, рэшткі яе з боку фарнага касцёла былі ўмацаваны падпорнымі сценамі. Пад час Першай сусветнай вайны абрушылася павернутая да горада

сяня вежы Шчытоўкі, якая знаходзілася на самай высокай кропцы рэльефа замчышча. Яна і цяпер уражае сваёй магутнасцю. Археалагічныя раскопкі паказалі, што на яе месцы ў другой палове XIII ст. стаяла яшчэ больш старажытная вежа, якая была цалкам выкладзена з прыроднага каменю і пазней стала падмуркам для Шчытоўкі, змураванай у канцы XIV ст. ужо не з каменю, а з вялікапамернай цэглы-пальчаткі. Новая вежа ўзведзена ў гэтак званай лускавай тэхніцы, характэрнай для беларускага абарончага дойлідства XIII–XVI стст.

Унутраныя і вонкавыя паверхні сценаў выкладвалі з цэглы, а ў шчыліны паміж імі закідвалі бутавае каменне, бітую цэглу і ўсё змацоўвалі рошчынай. Агульная таўшчыня такой сцяны ў падмурку вежы дасягала 3 м. Вышэй яна пакрысе звужалася, дзякуючы чаму прызматычная “чацверыкавая” вежа здавалася не такой ужо масіўнай і важкай. У гістарычных крыніцах вежу Шчытоўку называюць таксама *Цэнтральнай*, таму што спачатку яна была адзіным мураваным збудаваннем замка, які абкружалі драўляныя сцены. Вежу прарэзвала брама. У перыяд кансалідацыі сіл супраць крыжакоў, напярэдадні пераможнага Грунвальда, у наваградскім замку драўляныя сцены замянілі мураванымі і ўзвялі тры новыя вежы, крыху меншыя за Цэнтральную, але падобныя да яе прызматычнай формай. Ва ўсходнім кутку замчышча, над крутым схілам размясцілася вежа, названая Касцельнай; амаль насупраць Шчытоўкі — другая вежа з брамай (таму і назва яе — *Малая брама*) і на захад ад яе вежа, арыентаваная да рамеснага пасаду, названа *Пасадскай*. Дзве апошнія, павернутыя да горада вежы, былі злучаны магутнай і высокай 70-метровай сцяной, таму што небяспека з гэтага боку была найбольшая. Паміж Малой брамай і Касцельнай вежай на ўсходнім схіле замкавай гары, дзе білі крыніцы, пабудавалі *Калодзежную* вежу, каб забяспечыць абаронцаў замка пад час асады пітной вадой. Гэтая вежа злучалася сцяной і патайным ходам з агульнымі ўмацаваннямі замка.

На тэрыторыі замка знаходзіліся харомы князя, мураваная праваслаўная царква, стайні, жылыя і гаспадарчыя пабудовы. Архітэктурныя рэаліі былі апісаны А. Міцкевічам у паэмах “Гражына”, “Мешка, князь Наваградка” і “Конрад Валенрод” (дарэчы, такое імя, сапраўды, меў магістр ордэна, які прывёў крыжакоў пад сцены наваградскага замка ў 1391 г., але напад гэты закончыўся беспаспяхова — замак не быў узяты, як і пазней у 1394 г., у апошні напад крыжакоў на Наваградак).

У канцы XV – пачатку XVI стст. умацаванні наваградскага замка дапоўніліся яшчэ дзвюма вежамі, большымі за папярэднія і крыху іншай формы. Новы этап будаўніцтва быў звязаны ўжо з новай ваеннай небяспекай — набегамі перакопскіх татараў на нашыя землі. На паўночна-заходнім рагу замчышча паўстала вежа Дазорца. Ад яе ў розныя бакі — да Шчытоўкі і Пасадскай вежы — разышліся мураваныя праслы сценаў, якія замянілі апош-

нія драўляныя гародні. Малую браму з боку горада дадаткова прыкрыла яшчэ адна, сёмая па ліку вежа, названая *Мескай*, таму што ў той час на Беларусі горад значных памераў называўся “местам”. Гэтая вежа прарэзвалася брамай, да якой вёў пад’ёмны мост, перакінуты праз роў. Абедзве новыя вежы былі падобныя да вежаў славутага замка ў Міры, пабудаванага ў той самы час. Ніжняю частку іх складалі масіўныя квадратныя ў плане аб’ёмы — “чацверыкі”, а верхнюю — васьмігранныя “васьмерыкі”, накрытыя шатровымі дахамі.

У наступным стагоддзі будаўніцтва на замку не вялося, наадварот, гады і войны паступова руйнавалі тое, што было раней. Асабліва моцна пацярпеў замак пад час руска-польскай вайны 1654–1663 г. Пасля працяглай аблогі Меская, Пасадская, Калодзежная вежы, Малая брама і сцены, што іх злучалі, былі разбураны амаль да падмурку, у выніку чаго замак канчаткова страціў абарончае значэнне, прыйшоў у заняпад і паступова ператварыўся ў руіны. На пачатку XIX ст. каменнем з умацаванняў замка вымошчвалі вуліцы Наваградка. Толькі праз стагоддзе, у 1921 г., пры панскай Польшчы рэшткі замка былі ўзяты пад дзяржаўную ахову, і немалую ролю ў гэтым адыграла тое, што выдатны помнік нашай гісторыі цесна спалучаны з творчасцю Адама Міцкевіча. Па ініцыятыве Міцкевічаўскага камітэта, створанага ў студзені 1924 г., на тэрыторыі Замкавай гары ў маі 1924 г. адбылася закладка Кургана несмяротнасці ў гонар паэта. Скончылі яго насыпаць у 1931 г. Штучны пагорак апярэзвае сцежка-серпанцін з прыступкамі, якая вядзе на вяршыню, дзе зроблена пляцоўка, адкуль добра бачны ваколіцы Наваградка. Каля падножжа Кургана пастаўлены памятны камень з надпісам-прысвячэннем.

З усходняга боку ля падэшвы Замкавай гары стаіць беласценны дзвюхвежавы храм пад высокім дахам з чырвонай чарапіцы. Гэта *фарны касцёл* (тут быў ахрышчаны Адам Міцкевіч), адзін з самых старажытных касцёлаў у Вялікім княстве Літоўскім. Ён быў заснаваны ў 1395 г. вялікім князем Вітаўтам неўзабаве пасля афіцыйнага хрышчэння Літвы па каталіцкім абрадзе. Якім быў першы будынак касцёла — невядома, ёсць звесткі, што ён быў драўляным (ці часткова драўляным), таму што ад таго часу захаваліся ўсё ж мураваныя фрагменты.

У паўночную сцяну капліцы, асвечанай у гонар Богага Цела, у 1643 г. умуравана надмагільная пліта з чорнага мармуру і пясчаніку, выкананая паводле загаду кашталяна наваградскага Яна Рудаміны ў памяць пра брата і сяброў, якія загінулі ў баі з туркамі пад Хоцінам у 1621 г. Безумоўна, гэтае надмагільле і звязаныя з ім гераічныя падзеі добра ведаў Адам Міцкевіч. У гэтым жа касцёле на пачатку XV ст. вянчаўся кароль Польшчы Ягайла з князёўнай Зоф’яй Гальшанскай, аб чым сведчыць мемарыяльная пліта на вонкавай сцяне капліцы.

На месцы старога фарнага касцёла ў 1712–1723 гг. быў змураваны новы, па фундацыі віленскага біскупа Мацея Анцата. Пры гэтым старыя мураваныя часткі былі захаваны і арганічна ўвайшлі ў агульную кампазіцыю. Дзеля гэтага галоўны фасад нават крыху ссунуты з восі сіметрыі новага храма і засланяе ад недасведчанага глядача фрагменты старажытнай будовы.

Родны дом Адама Міцкевіча стаяў у цэнтры Наваградка і, па ўспамінах Ігната Дамейкі, “быў лепшым ва ўсім горадзе, дзе толькі кляштары і касцёлы былі мураванымі”. Ён быў змураваны ў 1807 г. пасля таго, як папярэдні драўляны дом, набыты бацькам паэта Мікалаем Міцкевічам у 1804 г., згарэў. Пасля смерці бацькоў дом перайшоў у спадчыну да чатырох сыноў: Францішка, Адама, Аляксандра і Георга. У Наваградку застаўся жыць толькі старэйшы з іх, Францішак, які працаваў натарыусам, але пасля паўстання 1830–1831 гг. быў вымушаны эміграваць у Прусію. Дом, які застаўся без гаспадароў, прадалі на аўкцыёне. У 1881 г. будынак быў моцна пашкоджаны пажарам, але адноўлены да 1887 г. У верасні 1920 г. былую сядзібу Міцкевічаў узяла пад ахову дзяржава. На доме ў 1931 г. устаноўлена мемарыяльная дошка з надпісам: “Тут на пачатку жыцця раскрыў крылы для паэтычнага ўзлёту Адам Міцкевіч”. У чэрвені 1934 г. у будынку быў заснаваны музей паэта, але ў Вялікую Айчынную вайну экспанаты музея, з цяжкасцю сабраныя, былі разрабаваны. У снежні 1955 г. музей зноў прыняў наведвальнікаў. У 1980-я гг. з дапамогай польскіх спецыялістаў праведзена рэстаўрацыя дома-музея Адама Міцкевіча. У 1992 г. адчынена новая экспазіцыя.

Яшчэ адзін помнік манументальнай архітэктуры Наваградка цесна звязаны з імем А. Міцкевіча — гэта *касцёл Міхаіла Архангела кляштара дамініканцаў*, які стаіць у цэнтры горада, амаль побач з сядзібай, домам-музеем паэта. Усе Міцкевічы былі яго прыхаджанамі. Храм гаты першапачаткова быў драўляны, заснаваў яго ваявода віленскі Хрыстафор Хадкевіч у 1624 г. Праз сто гадоў пасля заснавання, каля 1724 г., быў узведзены мураваны будынак касцёла — вялікая трохнефавая базіліка з бязвежавым плоскім фасадам у стылі сталага барока. Інтэр’ер храма асвятляўся вокнамі, размешчанымі ў 2-х ярусах. Некалі ён меў надзвычай прыгожае ўнутранае ўбранне: скляпенні былі аздоблены ляпным дэкорам і размалёўкай. Прасторы завяршалі багатыя ляпныя алтары ў цэнтральнай паўкруглай апсідзе і бакавых нефам.

У 1751 г. храм пацярпеў ад пажару, які ахапіў горад, але хутка быў адноўлены. У 1831 г. ён зноў гарэў, і пасля перабудовы яго архітэктура набыла рысы класіцызму: больш нізкі дах, спрошчаны трохвугольны франтон і г. д. З паўднёвага боку ад касцёла (ён арыентаваны алтарнай часткай на захад) у 1829 г. была ўзведзена мураваная двух’ярусная званіца, якую можна бачыць на старажытных літаграфіях. Да нашага часу яна не збераглася. З другога

боку ад храма, стаяў двухпавярховы мураваны будынак кляштара дамініканцаў, пры якім у 1797–1831 гг. існавала школа. Пасля паўстання яна была зачыненая. Тут у 1807–1815 гг. вучыўся Адам Міцкевіч.

Акрамя кляштара дамініканцаў у тыя часы ў Наваградку існавалі таксама кляштары каталіцкіх ордэнаў францысканцаў, езуітаў і дамініканак. *Касцёл Дзевы Марыі* жаночага дамініканскага кляштара, змураваны ў 1648–1654 гг. на фундацыю кавалера мальтыйскага ордэна Міхала Дамброўскага, быў зачынены пасля паўстання 1863–1864 гг. і да нашага часу не збырогся. У стане архітэктурна-археалагічным (гэта значыць на ўзроўні падмуркаў) захаваліся рэшткі некалі велічнага *касцёла езуітаў*, крытага меднымі лістамі, з дзвюма стромкімі вежамі на галоўным фасадзе. Храм заснаваў у 1714 г. наваградскі харунжы Юры Галаўня. Унутры касцёла былі мармуровая падлога, барочныя штукаваныя алтары з гіпсу і алебастру і іншае начынне выдатнай сніцарскай работы. Сцены і скляпенні ўпрыгожвалі фрэскавыя роспісы. Будынак касцёла быў моцна пашкоджаны ў Першую сусветную вайну, у 1930-я гг. вялася яго рэстаўрацыя, але новая вайна і пасляваенны час зруйнавалі помнік дашчэнту. Побач з касцёлам езуітаў знаходзіліся двухпавярховыя будынкі кляштара і аптэкі, якія выходзілі фасадам да гарадскога рынку. У Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў захаваліся падрабязныя апісанні гэтых будынкаў, зробленыя пасля скасавання ордэна ў 1773 г.

Кляштар ордэна францысканцаў існаваў у Наваградку ўжо ў 1323 г., што вынікае з ліста князя Гедыміна да папы рымскага. Увогуле гэты каталіцкі ордэн адзін з самых старажытных і першым прыйшоў на тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага. Дата пабудовы драўлянага касцёла францысканцаў — 1434 г. На яго месцы ў 1780 г. на фундацыю Алены Радзівіл быў змураваны новы храм у стылі позняга барока, які ўяўляе трохнефавую базіліку з бязвежавым галоўным фасадам. Адначасова з касцёлам быў пабудаваны двухпавярховы мураваны будынак кляштара з лакальнымі стрыманымі фасадамі, што кантраставалі з пышной барочнай архітэктурай храма. У 1839 г. касцёл быў зачынены і да 1846 г. пераабсталяваны пад праваслаўную царкву, асвечаную ў гонар св. Мікалая (у перыяд рэакцыі пераасвячэнне касцёлаў у праваслаўныя храмы, найчасцей за ўсё ў гонар святога — патрона расійскага імператара, было масавай з’явай на Беларусі). Пры перабудове барочны франтон на галоўным фасадзе заменены завяршэннем у псеўдарускім стылі.

У той час на тэрыторыі замчышча яшчэ існавала самая старажытная ў горадзе святыня — мураваная *праваслаўная царква* пачатку XIV ст., ад якой захаваліся падмурак, частка сценаў і апорных слупоў. У XVII ст. царква была перабудавана ў стылі барока, да 1775 г. у ёй праходзілі пасяджэнні трыбунала Вялікага княства Літоўскага, у канцы XIX ст. яе ўжо не стала.

З праваслаўнымі храмамі Наваградка лёс абышоўся яшчэ больш жорстка, чым з касцёламі. У XVI ст. у горадзе было 10 праваслаўных цэркваў, у XVII — 8, пазней усе яны былі перададзены уніятам. На наш час захаваўся адзіны помнік, ад пачатку пабудаваны як праваслаўны храм. Гэта *царква св. Барыса і Глеба (Барысаглебская)*, заснаваная ў 1517 г. праваслаўным князем Канстанцінам Астрожскім, гетманам Вялікага княства Літоўскага, кашталінам віленскім і ваяводаю троцкім, пераможцам у бітве з маскоўскімі войскамі пад Оршаю ў 1514 г., хаця легенда адносіць яе заснаванне аж да часоў вялікага князя Міндоўга. Архітэктура Барысаглебскай царквы мае яскравы гатычны характар. Унутраная прастора храма перакрыта разнастайнымі нервовымі скляпеннямі, якія быццам накрываюць яго зорным дываном. Карункі нервор апярэзваюць таксама фасады будынка. З XIV ст. тут існаваў манастыр. У 1620 г. царква перайшла да уніятаў, пры ёй быў заснаваны базільянскі жаночы манастыр. На фундацыю Аляксандра Храптовіча ў 1624–1632 гг. Барысаглебская царква была часткова перабудавана: гатычны фасад заменены на барочны, дзвюхвежавы. Да паўднёвай вежы была прыбудавана званіца, што надало агульнай кампазіцыі храма асіметрыю.

У 1636 г. паводле загаду уніяцкага мітрапаліта Вельяміна Руцкага пры царкве заснаваны мужчынскі манастыр базільянаў. Ордэн св. Васілія (Базыля) быў адзіным грэка-каталіцкім (уніяцкім) ордэнам і меў шырокую сетку манастыроў па ўсёй тэрыторыі Вялікага княства. У праваслаўных храмах алтарную частку аддзяляе іканастас, у каталіцкіх ён адсутнічае. Уніяты звычайна рабілі мураваную алтарную перагародку, менавіта такая парагародка была ўзведзена ў Барысаглебскай царкве ў XVIII ст. У 1839 г. унія на Беларусі была скасавана. Пасля паўстання 1863–1864 гг. Барысаглебская царква зноў стала праваслаўнай і дзеля большай пераканаўчасці перабудавана ў псеўдарускім стылі. Так яна ўсё ж дажыла да нашага часу — бяспэчны помнік беларускай готыкі і наваградскай даўніны.

Але выйдзем за ваколіцы Наваградка. Напэўна, няма патрэбы гаварыць, якое месца займае ў назіі А. Міцкевіча возера Свіцязь — “куток чарадзейны”. Народныя паданні і баллады пра Свіцязь пранізваюць рамантычную лырыку паэта. Бліжэйшая да возера вёска Валеўка — маляўнічы куток беларускага краю, дзе на высокім пагорку ўзвышаецца прыгожы драўляны храм. Цяпер гэта праваслаўная *Петрапаўлаўская царква*, а пры жыцці Міцкевіча — *Троіцкі касцёл*, заснаваны разам з кляштарам дамініканцаў берасцейскім ваяводаю Стэфанам Курчам у 1685 г. Для драўлянага будынка гэта надзвычай паважны ўзрост і, зразумела, яго неаднойчы рамантавалі і перабудоўвалі, але аснова архітэктурнай кампазіцыі захавалася старая.

Вельмі падобны да яго яшчэ адзін храм Наваградчыны — *Успенская царква* ў вёсцы Лаўрышава, дзе каля 1258 г. наваградскім князем Войшалкам, сынам Міндоўга, быў заснаваны славыты праваслаўны манастыр. Вой-

шалк пэўны час быў тут манахам, а пазней сам стаў вялікім князем і пашыраў сваю ўладу на Віцебск і Полацк. Драўляная царква, што збераглася ў Лаўрышаве, была пабудаваная ў 1768 г. як уніяцкая і напрыканцы XIX ст. прыстасавана пад праваслаўную.

У мястэчку Любча, на высокім беразе Нёмана, стаяў яшчэ адзін мураваны замак, што, як і ўсё мястэчка, належаў магнатскаму роду Кішкаў. Будаўніцтва пачалося ў 1581 г. і закончана на пачатку XVII ст., калі замак перайшоў да Радзівілаў. Муры замка, ад якога ацалела толькі адна вежа, былі вельмі падобныя да наваградскіх. Сцены і вежы мелі некалькі ярусаў для вядзення бою — ружэйнага і гарматнага. З боку Нёмана замак умацоўвала падпорная сцяна, а з трох іншых бакоў абкружаў глыбокі і шырокі роў, злучаны з ракою. На замчышчы некалі размяшчаўся мураваны палац, разбураны ў XVIII ст., на месцы якога ў XIX ст. пабудавалі новы, у стылі несапраўднай готыкі, які таксама не захаваўся да нашага часу.

Калі ехаць з Наваградка ў паўночным напрамку на Іўе, з тракту, які, здаецца, ляжыць уздоўж суцэльнага маляўнічага парку, мы ўбачым стромкі сілуэт *Усялюбскага касцёла*, аднаго з найстаражытнейшых у краі. У 1413 г. на сойме ў Гародні каля 50 беларуска-літоўскіх феадальных родаў паядналіся з польскімі ў так званыя “гербавыя браты”. Абавязковай умовай такога “брацтва” было прыняцце каталіцтва і актыўнае яго пашырэнне ў межах княства, а таксама будаўніцтва касцёлаў. Адзін з “гербавых братоў” Ян Неміровіч, які валодаў мястэчкам Усялюб з 1438 г. і заснаваў тут мураваны касцёл, рэшткі якога выяўлены археолагамі ў структуры існуючага цяпер храма. У 1545 г. у час пашырэння рэфармацкага руху касцёл быў ператвораны ў кальвінскі збор, затым неаднаразова перабудоўваўся і ў выніку, пасля перабудовы 1879 г., набыў рысы несапраўднай готыкі. У XVIII ст. Усялюб належаў роду Пацеяў, якімі закладзены рамантычны пейзажны парк, дзе на ўзгорку стаяў драўляны сядзібны дом у стылі ампір. Гэтыя мясціны былі добра знаёмыя Адаму Міцкевічу.

Яшчэ адзін помнік дойлідства, які, безумоўна, ведаў А. Міцкевіч, — мураваная *уніяцкая царква* ў мястэчку Шчорсы. Гэты храм, у архітэктуры якога спалучаліся рысы барока і класіцызму, пабудаваны ў 1776 г. пры ўдзе-ле архітэктара-француза Якуба Габрыэля. Ім жа паводле праекта дойлідаў-італьянцаў Дж. Сака і К. Спампані ў 1770–1776 гг. узведзены палац, які стаў цэнтрам кампазіцыі сядзібна-паркавага ансамбля, што належаў у той час падканцлеру літоўскаму графу Храптовічу. Уладальнік сядзібы Іаахім Літавор Храптовіч (1729–1812) быў надзвычай адукаваным і дзейным чалавекам. Ён загадваў дэпартаментам акадэміі і школ Вялікага княства Літоўскага, быў адным са стваральнікаў Адукацыйнай камісіі, кіраўніком каралеўскай групойкі магнатаў і шляхты, з 1791 г. — міністрам замежных спраў, а з 1793 г. — канцлерам Вялікага княства Літоўскага. У сваім маёнтку ў Шчор-

сах ён сабраў выдатную бібліятэку, што налічвала каля 6 тысяч тамоў кніг, старажытныя рукапісы, географічныя карты, каштоўны архіў. Для размяшчэння калекцыі быў пабудаваны асобны двухпавярховы будынак, пастаўлены крыху воддаль ад палаца на беразе сажалкі. Гэты будынак захаваўся да нашых дзён, бібліятэка ж перад Першай сусветнай вайной перададзена Кіеўскаму універсітэту. Некалі ў ёй працавалі славетныя нашы землякі, напрыклад, гісторыкі І. Даніловіч, І. Лялевель, Ю. Ярашэвіч, астраном М. Пачобут-Адлянцік; паэты Я. Чачот, У. Сыракомля, а таксама і А. Міцкевіч. (Але нікому з гэтай плеяды славу тасцяў, уключаючы і самога І. Л. Храптовіча, не пашчасціла быць ушанаваным у Шчорсах. Затое ў цэнтры вёскі пастаўлены помнік герою грамадзянскай вайны Мікалаю Шчорсу, па сугучнасці яго імені з назвай старажытнага мястэчка, дзе ён ніколі не быў.) У сядзібным парку каля старога дуба, пад якім паводле падання А. Міцкевіч пісаў паэму “Гражына”, у 1956 г. устаноўлена мемарыяльная дошка ў яго гонар. Два леты, у 1819 і 1820 гг., паэт жыў і працаваў у Шчорсах — вывучаў крыніцы, натхняўся гераічнай гісторыяй роднага краю. Дарэчы, наваградскаму князю, мужу Гражыны, ён даў імя Літавор — адно з імёнаў графа Храптовіча.

Рамантычныя старасвецкія сядзібы... Як многа значылі яны ў жыцці паэта. За мяжой, у выгнанні, ён пісаў: “Нідзе на зямлі няма весялейшага жыцця, як у літоўскіх вёсках і засценках. Гэтулькі там радасці, любасці, чалавечага бясконцага шчасця... Такого жыцця шчодро ўжыў я паміж 1815–1820 гадамі, асабліва ў доме Верашчакаў (Туганавічы, Плужыны), дзе ў кампаніі Тамаша Зана і іншых я праводзіў вакацыі”. У гэтыя гады ў маёнтку Туганавічы ў свайго сябра па наваградскай дамініканскай школе Міхала Верашчакі пад час летніх вакацый гасцяваў малады А. Міцкевіч. (І хаця паводле сучаснага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення былая сядзіба адносіцца не да Наваградскага, а да Баранавіцкага раёна, у нашай свядомасці яна напэўна звязана з Наваградчынай Адама Міцкевіча.)

Калісь між тых палёў пры рэчцы
на пагорку,
Сярод бярэзніку, за плотам
панадворка,
Стаяў драўляны панскі дом і з
зеляніны
Свяціўся, як сувой кужэльнае
тканіны,
Тынкоўкай белай сцен над дыванамі
поля.
Ад непагод затулены сцяной таполяў².

(Пераклад Я. Семяжона)

Так апісваў паэт у “Пане Тадэвушы” сядзібу Сапліцова, прататыпам якой паслужыў маёнтак Верашчакаў. У параўнанні з шыкоўным палацам графа Храптовіча ў Шчорсах сядзібны дом у Туганавічах быў даволі сціплы — аднапавярховы, драўляны, на высокім падмурку, з мансардай, перад якой прасціралася тэраса з балюстрадай. Ва ўтульнай “мураванцы”, як называлі гэты дом, панавала атмасфера маладосці і гераічнай рамантыкі. Тут нарадзілася вялікае каханне паэта да Марылі Верашчака, якое прайшло праз усё яго жыццё. Сустрэчы закаханых адбываліся ў маляўнічым пейзажным парку, дзе і сёння збераглася гэтак званая “альтанка Міцкевіча”, утвораная старымі, больш чым стогадовымі ліпамі. (У 1931 г. па ініцыятыве Міцкевічаўскага камітэту каля гэтай “альтанкі” была пастаўлена мемарыяльная калона, а парк узяты пад ахову і добраўпарадкаваны.)

Пазней, пад час нацыянальна-вызваленчага паўстання 1863–1864 гг., у туганавіцкай сядзібе была наладжана вытворчасць зброі для паўстанцаў. Тагачасны ўладальнік сядзібы К. Туганоўскі падтрымліваў цесныя сувязі з К. Каліноўскім. У Першую сусветную вайну сядзібны дом быў спалены, парк, з маляўнічымі купінамі дрэў, ціхімі сажалкамі і рамантычнымі альтанкамі, перарыты акапамі. Захаваліся выявы сядзібнага ансамбля на маляўнічых У. Дмахоўскага і Н. Орды другой паловы XIX ст. і фотаздымку пачатку XX ст.

Такой у выдатных помніках дойлідства і паэтычных радках А. Міцкевіча паўстае перад намі Наваградчына — край, да якога вялікі паэт звяртаўся сціпла і шчыра:

Жыві ж ты ў шчасці, наднямонскі
 край,
 Багатыя ўраджаі з ніў збірай,
 Будзь знакаміты ўсім сваім народам,
 Не толькі Верашчакаў слаўным
 родам,
 Не толькі графам шчорсаўскім
 адным,
 Які навукай робіць цуд зямны.
 Няхай хтось іншы ўславіць вершам
 звонкім.
 Твае палацы, замкі і маёнткі,
 Тваёй дзяржавы гістарычны ўзлёт,
 Заможны твой і вольны твой народ.

Я ж — сын твой — з простых слоў
вянок сплятаю
Твайму працаўніку — касцу і аратаю ³.

(Пераклад Хв. Жычкі)

1993

¹ Міцкевіч А. Зямля навагрудская, краю мой родны. Мн., 1969. С. 36.

² Міцкевіч А. Пан Тадэвуш. Мн., 1985. С. 8.

³ Міцкевіч А. Зямля навагрудская, краю мой родны... С. 26.

Ніл ГІЛЕВІЧ

РЫЦАР СБАБОДЫ І БРАТЭРСТВА

Паважаныя землякі паэта і шаноўныя госці, нашы браты і суседзі!
Дарагія людзі!

Нас сабрала тут сёння падзея зусім не радавая ў духоўным жыцці як беларускага, так і польскага народаў. Падзея значная і радасная, якая сведчыць, што і ў складаных, нават цяжкіх умовах сучаснай рэальнасці мы здольныя не паступіцца сваёй чалавечай і нацыянальнай годнасцю і красамоўна пацвердзіць нашу непахісную вернасць ідэалам свабоды і справядлівасці, міру і дружбы паміж людзьмі і народамі. Мы адкрываем помнік вялікаму рыцару гэтых ідэалаў, іх таленавіцейшаму песняру і палымянаму абаронцу паэту Адаму Міцкевічу. Паэту сусветнай вядомасці і славы, асабліва прызнанаму ў вялікім славянскім свеце, а найболей любімаму, вядома ж, у Польшчы і Беларусі.

“О Літва! Ойчызна мая” — пачынае ён свой найслынны спеў-гімн у гонар Бацькаўшчыны — паэму “Пан Тадэвуш”. Думаю, што сёння нікога не павінна бянтэжыць гістарычная тэрміналогія: імем Літва ў часы Міцкевіча традыцыйна называлася наша Радзіма, вось гэта беларуская зямля, гэты край, дзе мы з вамі знаходзімся. Зрэшты, не гэта галоўнае. Галоўнае, што ёсць паэт і — які паэт! А паэт ён такі, што належыць усім — і палякам, і беларусам, і рускім, і літоўцам, і ўсяму чалавецтву. І калі мы ўсё ж гаворым пра гэту тэрміналагічную блытаніну, то толькі таму, што надта ж доўга чытачоў свету ўводзілі ў зман, нібыта Міцкевічова Літва — гэта не Наваградчына, не Гародзеншчына, а край, які недзе далёка. Прышоў час, калі давядзецца развітацца з многімі недарэчнымі міфамі. Абразай для памяці і справы вялікага паэта было б хітраванне палітыкаў, якія ў першую чаргу адказваюць за добрасуседскія адносіны паміж народамі.

У многіх і многіх самых выдатных творах Адама Міцкевіча — у яго паэмах, баладах, вершах — мы бачым Беларусь, яго і нашу Радзіму. І гэта зразу мела. Усякі сапраўдны паэт, нават самых смелых фантазій, не можа абысціся без жыццёвых рэалій, без апоры ў сваёй творчай працы на канкрэтныя ўражанні сваіх дзіцячых, юнацкіх і пазнейшых гадоў. Адам Міцкевіч і сваім нараджэннем і творчым станаўленнем абавязаны Беларусі, вось гэтаму краю.

Паэтам ён стаў тут, на гэтай чароўна прыгожай старажытнай зямлі. Адсюль усе яго першыя і самыя моцныя ўражанні, ад гэтых цудоўных краявідаў, ад беларускіх легенд і паданняў, казак і песень, сярод якіх ён рос, і канешне ж — ад мовы гэтай зямлі, у стыхіі якой ён з маленства знаходзіўся.

Дазвольце, дарэчы, нагадаць, што гаварыў Адам Міцкевіч пра нашу беларускую мову. “На беларускай мове... гавораць каля дзесяці мільёнаў чалавек, гэта самая багатая, самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і выдатна распрацавана”. Гэта сказаў 150 гадоў назад вялікі паэт. Ён ведаў, што гаварыў. На зямлі гэтай мовы ён нарадзіўся і вырас, і няма сумнення, што ён ведаў яе дасканала. І каго ж сёння, калі беларуская мова абвешчана дзяржаўнай, мы будзем слухаць і каму будзем верыць: вялікаму паэту ці дробнаму абывацелю? Паэту, які з пачуццём захаплення гаварыў пра беларускую мову як пра самую багатую і самую чыстую, ці абывацелю, які з апантанай нянавісцю гатоў таптаць і плюндрыць мову свайго народа? Канешне ж, паэту паверым мы!

Я правіў гэта родавае і роднае нам імя Міцкевіч і ў каторы раз — зноў і зноў — з пачуццём першароднага здзіўлення падумаў пра адну з самых дзівосных загадак у гісторыі сусветнай літаратуры. Я падумаў пра яшчэ аднаго вялікага паэта, які нарадзіўся на нашай беларускай зямлі, дый не дзе-небудзь далёка адсюль, а зусім блізка, па-суседству, і які таксама быў з роду Міцкевічаў і насіў гэтае ж, ужо стаўшае славытым да яго нараджэння, імя. Я кажу пра Канстанціна Міцкевіча, вядомага ў свеце пад псеўданімам Якуб Колас. Ён нарадзіўся на 84 гады пазней за Адама і мог бы свабодна даводзіцца яму ўнукам ці ў крайнім выпадку — праўнукам. Але здзіўляе не толькі факт узростання на адной і той жа зямлі двух сусветнага маштабу паэтаў. Наймаверна здзіўляе і роднасць іх талентаў, іх божага дару, выяўленага Міцкевічам Адамам у “Пане Тадэвушы”, а Міцкевічам Канстанцінам — Якубам Коласам — у “Новай зямлі” — гэтай найвялікшай кнізе ў паэзіі беларускай і адной з самых унікальных кніг у паэзіі сусветнай. Праўда, гэты наш паэтычны эпос пачатку XX стагоддзя недастаткова вядомы сусветнаму чытачу, як і само імя яго аўтара, але гэта ўжо рэч іншая, гэта ўжо хада гісторыі так прадвызначыла, гэта ўжо — трагічная асаблівасць гістарычнага лёсу нашага народа. Эпохі гісторыі не паўтараюцца, мінаюць беспаваротна. Эпоха найвышэйшага ўзлёту эпічнага — не калектыўна-фальклорнага, а індывідуальнага эпічнага мыслення дала сусветнай культуры такія праявы нацыянальнага паэтычнага генію, як “Фауст” Гётэ, як “Яўгеній Анегін” Пушкіна, як “Пан Тадэвуш” Адама Міцкевіча, а на зыходзе гэтай эпохі, як бы замыкаючы гэты рад зіхоткіх паэтычных вяршынь і ўпоравень з імі паўстала “Новая зямля” Якуба Коласа.

Я не ведаю іншых кніг, якія ў паэтызацыі беларускай зямлі і яе людзей, беларускай прыроды і чалавечых характараў, побыту нашага народа і яго

духоўнага свету маглі б параўнацца з “Панам Тадэвушам” Міцкевіча і “Новай зямлёю” Коласа.

Дык шанюныя і дарагія людзі! Калі гэта зямля, на якой мы з вамі жывём, — паленая-перапаленая пажарамі, мытая-перамытая крывёю, топтаная-ператоптаная калясніцамі войнаў, — калі гэта зямля падарыла чалавечтву такіх волатаў творчага духу, як Адам Міцкевіч і Якуб Колас, як Янка Купала і Максім Багдановіч, як Францішак Скарына і Мікола Гусоўскі, як Леў Сапега і Сымон Будны, як Міхал Агінскі і Станіслаў Манюшка, як Тадэвуш Касцюшка і Кастусь Каліноўскі, — то ці не пара нам, гаспадарам гэтай зямлі, на ўсю глыбіню душы задумацца — што ж гэта за зямля такая цудоўная і як жа трэба клапаціцца пра яе, як трэба яе шанаваць і песціць, як трэба даражыць ёю, каб і заўтра, і паслязаўтра, і ў далёкай будучыні яна магла нараджаць і ўзгадоўваць дзівосна-прыгожыя таленты і на ўвесь свет ганарыцца імі! А прыклад таго, як трэба любіць Бацькаўшчыну, той куток, дзе ты нарадзіўся, і як трэба быць удзячным роднаму краю, якраз і даюць нам лепшыя, выдатнейшыя сыны і дочки Радзімы. Такім высокім прыкладам быў, ёсць і застаецца для нас Чалавек, Паэт і Грамадзянін, імя і памяць якога мы так урачыста сёння ўшаноўваем, несмяротнаму творчаму плёну якога мы прынеслі паклонны вянок нашай любові і ўдзячнасці.

1992

Sergiusz DROZD (Grodno)

**MICKIEWICZ I KUPAŁA —
W DUCHOWNYM DIALOGU POD NIEBEM OJCZYSTYM:
Rozważania i nowe poglądy przed zbliżającą się
200 rocznicą urodzin Adama Mickiewicza**

Do dziś nigdy nie stawiano tego problemu, chociaż o jego istnieniu nikt nie wątpił. Mam własne poglądy na ten temat i pragnę je przedstawić czytelnikowi. W swoim artykule stawiam za cel przestrzec ludzkie umysły, zwłaszcza ludzi młodych, przed kłamstwami o Mickiewiczu i Kupałę.

Zapytano mnie kiedyś, dlaczego tak fascynuje mnie temat Adam Mickiewicz i Janka Kupała, dlaczego tak wiele czasu poświęcam gromadzeniu materiałów o białorusko-polskich stosunkach literackich. Odpowiedziałem i dziś to powtarzam: przyczyny należy szukać w samych postaciach Mickiewicza i Kupały, w szczegółach ich życia i twórczości, w nierozstrzygniętej do dziś tajemnicy ich pojawienia się na Świat oraz tragicznej śmierci obojga na obczyźnie.

Nowogródczyzna... Kto kiedykolwiek poznał ten uroczy zakątek świata, wielokrotnie opisywany i opiewany, nie może o nim wspomnieć bez sentymentu. Łagodny krajobraz, spokojne charaktery i serdeczność mieszkańców. Wśród narodowości, uciskanych przez zaborców, panowała atmosfera wzajemnej tolerancji, w której wychowało się wiele pokoleń Białorusinów, Polaków, Litwinów, Rosjan, Żydów, Tatarów.

Nowogródczyzna — Zaosie i Wiazynka — to dla Mickiewicza i Kupały poetycka kolebka, Alma Mater, rodzinne gniazdo, ich genetyczne pole duchowej i fizycznej przestrzeni.

Własna twórczość Kupały — ważniejszy postulat w rozpoznaniu i ocenie nabytku literackiego i kulturalnego wielkiego polskiego poety.

“*Mickiewicz — mówił Kupała — to wiecznie żywa poezja*”. Trzeba podkreślić, że nie jest to głos dyletanta czy epigona, lecz głos jednego z najwybitniejszych interpretatorów mickiewiczowskich tradycji romantycznych w nowej epoce. Kupała doskonale znał język polski, pierwsze próby pióra były po polsku. Posługiwał się pseudonimem “*Wajdelota*” zapożyczonym z “*Konrada Wallenroda*”, tłumaczył na język białoruski “*Trzech Budrysów*”, “*Pana Tadeusza*” i in.

Myślę, że nie będzie to wyglądało retorycznie, gdy zapytam, kto będzie na Białorusi tak doskonale jak Kupała rozwijać ideały mickiewiczowskie w XXI stuleciu. Kto?

Przypomnijmy że pierwsze książki mickiewiczowskich ballad i romansów przyjmowano w bogatych salonach niezbyt chętnie, nawet z goryczą — “balladoman”. Ale młody poeta wierzył, że jego utwory znajdą swego duchowego odbiorcę i odwoływał się z wieku XIX do wieku XX.

Popularność mickiewiczowskiej poezji stopniowo wzrastała, przyjmowali tę poezję chętnie ci, którzy pisali po białorusku i po polsku (Czeczot, Dunin-Marcinkiewicz, Barszczewski i in.), ale nie na takim poziomie jak Kupała, któremu Bogiem sążone było stać się białoruskim poetą narodowym, jak Mickiewiczowi — polskim, Szewczenko — ukraińskim, Puszkiniowi — rosyjskim.

O Mickiewiczu, jak i o Kupale, pisano i rozprawiano wiele i rozmaicie, obiektywnie i subiektywnie. Prawda i kłamstwo (sacrum i profanum) do dziś trwają w stanie walki. Odczuwa się wielki deficyt prawdy o wybitnych wieszczach kraju, zwłaszcza w planie biografistyki. Deficyt ten bierze swój początek z fikcyjnej wersji “cholery” i “brązowania” Mickiewicza, jak również z kłamliwej informacji w monografiach i białoruskich podręcznikach dla szkoły średniej i wyższej, że jakoby Kupała “zmarł 28. 06. 1942 r.”

Mój nietypowy pogląd na ocenę tragicznego finału w życiu Mickiewicza i Kupały znajduje się w kontrowersji z dotychczasową opinią w większości prac literacko-krytycznych badaczy polskich i białoruskich. Ubolewać należy, że postacie Mickiewicza i Kupały wejdą w XXI stulecie w starej interpretacji.

Oto kilka konceptualnych postulatów na ten temat w moim widzeniu.

Obydwoh synów naszej ziemi, Mickiewicza i Kupałę, rzeczywiście spotkała (świadomie splanowana) tragedia. Mickiewicz został otruty w Istambule (Konstantynopolu) przez liderów emigracyjnego Konserwatywnego stronnictwa z Hotelu Lambert. Kupała został zrzucony z 10-go piętra w hotelu “Moskwa” przez agentów KGB, wśród których działała “Ona”, przedstawiając się jako miłośniczka “spadochroniarstwa” z wiersza “*Olesia*”. Poeta za komplement miał zamiar ucałować rączkę i ... zdarzyło się...

Żeby zrozumieć, dlaczego autor niniejszego artykułu stawia obok siebie autorów “*Dziadów*” i “*Kurhana*”, trzeba spojrzeć na ich genetyczny bilans, w którym znajdujemy najgłębsze powiązania ich fenomenowi w wielkiej Przyrodzie Ziemi i Kosmosu, w tej jeszcze tak mało znanej człowiekowi harmonii świata.

Wszchemogąca Przyroda troszczy się o piękno. Mickiewicz i Kupała — to kwiaty ludzkości, symbole wielkiej zagadki na ziemi, nazywanej “*Krajem Poetów*”. Nie wolno pozostawać obojętnym wobec ich narodzin i śmierci.

Gwiazda Adama zabłysła na niebie w noc Wigilijną, najdłuższą noc w roku. Gwiazda Janki zabłysła w najkrótszą noc czerwcową, gdy w lesie kwitną szczęściem paprocie.

Марья Верашчака, каханая паэта

Jeszcze większe wrażenie budzi zagadkowość ich śmierci. Obydwaj stali się ofiarami w tym samym odcinku czasowym, w jakim się urodzili. Każdy dążył do zamknięcia osobistego koła, a w parze obramowują prawie idealnie roczny kalendarz.

Co to? Spontaniczne zjawisko? Przypadkowość czy prawdziwość? Odpowiedź na to pytanie muszą dać biokibernetyka, kosmologia i inne nowoczesne nauki. Nasz pogląd — empiryczny w zestawieniu z opinią rozmaitych specjalistów. Niektórzy, na przykład, liczą, że Mickiewicz i Kupała — to identyczne zjawisko Ducha na różnych etapach permanentności. Ich energetyczny impuls ma znak dodatni.

Co dotyczyła historia historycznego, to działalność Mickiewicza i Kupały obejmuje trzy fazy krajowe, jakie łączy Zachód–Wschód — od rozbioru Rzeczypospolitej poprzez reformy i powstania (1830, 1863) do agresji hitlerowsko-stalinowskiej. W tych to granicach napięcia i spadku energetycznego specyficznym dał znać o sobie tzw. faktor ludzki — i jak rezultat zaboju Mickiewicza, i Kupały.

Obecnie mamy już dostateczną podstawę wnioskować o likwidacji Kupały na 10-m piętrze hotelu “Moskwa”, wieczorem 28 czerwca 1942 r. Są to wspomnienia człowieka o pseudonimie Turchanow, który pracował w wywiadzie NKWD i szczegółowo był poinformowany w tej sprawie przez bliskich współpracowników.

Czas biegnie szybko. Więcej kłopotów wynika przy badaniach źródłowych, dotyczących Mickiewicza. Istnieje dwojaki pogląd na ten temat. W encyklopedycznym przewodniku “Literatura Polska”, czytamy: “Nagła śmierć poety wywołała pogłoski, że został otruty; przyczyną zgonu była jednak najpewniej cholera”. Analiza rozmaitych źródeł archiwalnych, naukowych, wspomnieniowych, jak również wypowiedzi świadków — pułkownika Emila Bodnarczuka, sekretarza-adjutanta Armanda Levego i innych — dają podstawę do stwierdzenia, że Adam Mickiewicz zmarł nie od zarazy.

“Czy to była cholera? — pisał Levy w swoim dzienniku po zabalsamowaniu ciała — kto to wiedzieć może napewno. Nie było śladu zaczerwienienia twarzy, co jak mówią bywa w podobnych wypadkach, ani po śmierci, ani przedtem. Jeden z lekarzy zaświadczył za półtorej godziny do śmierci, że nie ma cholery, inni do końca stali na tym, że to nie cholera”.

Chory “poczuł dżgnięcie żelaza w brzuchu”, przed godz. 9 wieczorem Mickiewicz zmarł. Czas trwania choroby nie przekroczył 15 godzin.

Czy Mickiewicz został otruty? Ten problem podejmował w latach trzydziestych T. Boy-Żeleński, rozważał go P. Mańkowski w “Głosie Czasu” (Londyn, 1993 r. nr. 1) i inni badacze. Geografia pytań rozszerza się. Mickiewicz został otruty w końcu 57 roku życia, Kupała skończył 60. Karty obu poetów zostały rozegrane w nurcie ideologicznym. Na przykład, pogłoska, że Mickiewicz hańbą okryje siebie i Polskę narastała dość szybko. Jeszcze do tego dodano oskarżenia, że poeta jest zarażony litewsko-białoruskim separatyzmem, że zdradził polskość

podczas powstania 1830 roku, bawiąc w Poznańskim, że inicjuje on żydowski legion. Do tego dołączono kwestię moralną — stosunki z Charerą Dejbelt i amerykańką Margaret Fuller. Egoizm i fanaberia emigracyjnych polityków spowodowały brutalny finał — przedwczesna śmierć poety i obywatela.

Z. Krasiński powiedział: *“On był dla ludzi mego pokolenia i miodem, i mlekiem, i żółcią, i krwią duchową my z niego wszyscy”*.

Ziemskie życiorysy Mickiewicza i Kupały są typologicznie bliskie. Astrologowie uważają, że zgodnie z *“Księgami Życia”*, potęga ich Ducha ma zaprogramowany kod klucznika tzn. obrońców duchowości, proroków biblijnych.

Zgodnie to z prawdą, czy nie? Ale jedno jest pewne! Dwie epoki dały ludzkości dwóch poetów-tytanów, którzy zapoczątkowali dwa romantyczne nurty w polskiej i białoruskiej literaturach i te dwa początki biją z jednego źródła historycznego, imię którego Parnas Nowogródzko-Niemeński.

W ogólnej harmonii świata Mickiewicz i Kupała symbolizują największy przejaw Ducha w naszym kraju, tworzą jeden wielki świat duchowy. Kiedyś Aleksander Hercen patrząc jak Mickiewicz w swoich paryskich lekcjach o słowiańskich literaturach w College de France przedstawiał obraz chłopca białoruskiego z Litografii Ozembłowskiego, jak mówił o ludziach znad Bugu i Niemna, o ich języku, powiedział: *“nie mogę patrzeć na tego “słowiańskiego niewolnika” bez bicia serca”*.

Najważniejszym elementem nowego poglądu musi być poparcie koncepcji nie samoizolacji, a ujawniania roli wpływu Mickiewicza na późniejszą regenerację literatów w kraju, pośród których najbardziej utalentowanym był Kupała.

Dzisiaj mamy podstawy do stwierdzenia, że Mickiewicz i Kupała są wzorowym przykładem białorusko-polskich kulturowo-literackich powiązań, estetycznie najczystszych, politycznie umiarkowanych.

Kupała wysoko cenił polską literaturę, oddając jej przewagę w porównaniu z innymi, bo znajdował w niej to, czego szukał — ideę wolności i niepodległości — aby można było *“ludźmi zwacca”*.

1996

Вінцэнт ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ

З А. МІЦКЕВІЧА

ПАН ТАДЭВУШ

Слова ад перакладчыка

Аповесць Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш”, што так ясна, так шчыра малое характар, звычаі і абычаі нашых беларускіх паноў часу Напалеона, ужо цяпер (1859 год) перакладаецца на расійскую мову. Чаму ж, думаю, наш народ просты, што з гэтымі панамі так блізка жыў, чаму ж дробная ваколічная шляхта, што, жывучы ў лясным зацішшы, у хаце між сабою сваю родную ўжывае мову, — чаму ж яна не мае пазнаць абычаяў сваіх бацькоў?

Вось гэта ўсё і нагнала мне думку пералажыць “Пана Тадэвуша” на беларускую мову.

Праца мая ў гэтай мове, што мела заахвоціць нашага беларускага мужыка і бедную шляхту да навукі, можна сказаць, зусім не сустрэла прыяцеляў. І не знайшла яна прыяцеляў сярод тых багатых людзей нашай старонкі, што, паводле бога і сумлення, павінны б памагчы адкрыць цёмнаму народу вочы.

І вось я сягоння ахвярую “Пана Тадэвуша”, прыбранага ў мужыцкую сярмягу, панам і простаму народу з-пад Дняпра, Дзвіны, Бярэзіны, Свіслачы, Віліі і Нёмна. Можа, народ той просты, што з маткай-прыродай блізка жыве, прыме гэты гасцінец ад свайго дудара, што апошнія мінуты свайго жыцця на карысць народу аддае.

1859

Аляксандр ЕЛЬСКІ

АДАМ МІЦКЕВІЧ НА БЕЛАРУСІ

Калі заходзіць гаворка пра Міцкевіча і яго сціплае роднае гняздо, міжвольна паўстае пытанне, чаму гэта столькі карыфеяў айчынной навукі і мастацтва, чаму гэтакіх Хадкевічаў¹, Несялоўскіх², Рэйтанаў³, Касцюшкаў, Багушэвічаў⁴, Манюшкаў, Міцкевічаў, Чачотаў, Кандратовічаў⁵, Занаў, Дамейкаў⁶, Здановічаў⁷, Прозараў⁸, Барташэвічаў⁹, Семірадскіх¹⁰, Крашэўскіх¹¹ і столькі-столькі іншых выдала адна зямля. Павінна гэта сапраўды быць глеба ўрадлівая, калі нараджае такія шчодрыя плёны! Трапна выказалі гэта Польша і Сыракомля. Першы з іх кажа:

Lud tam jeszcze nie zmieszany,
Wszystko jeszcze jest gniazdowe, —
Každy swój...¹²

Другі ж дапаўняе гэтую думку:

Tutaj chrobrym zapalem pierś męża oddycha,
Tutaj miłość dziewicza gorąca, choć cicha,
Tutaj znać burze życia na obliczu starem
Kolejno z pługiem, krzyżem, z mieczem i pucharem.

(“Дэмбарог”)

Бо старажытны ж і народ гэты, што насяляе разлеглыя абшары: ад вытокаў Дняпра да Буга і Нарава, ад Віліі да Прыпяці — гняздо старадаўняй славяншчыны, краіна герояў, гусяроў, патрыярхальных адносін і ахвяр у імя ўзнёслых ідэалаў! Усё гэта разам узятае злілося ў духу карэннага племені, прывітыя на яго гістарычным пні пабрацімчыя парасткі разрасліся ў магутныя, цудоўныя па форме галіны, поўныя духмяных кветак і салодкіх пладоў!.. Нездарма ж пра гэту родную зямлю, пачынаючы ад Баяна¹³ аж да нашых часоў, столькі разоў з захапленнем спявалі нашы вестуны, чэрпаючы з народных песень, легенд і паданняў прарочае натхненне. Гэта ж з род-

най глебы прарос геній Міцкевіча, і з яе таксама браў ён сюжэты да многіх сваіх твораў, аб чым сведчаць такія творы, як “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Дзяды”, “Дудар”, “Люблю”, “Лілеі”, “Уцёкі”, “Гражына”, “Пан Тадэвуш” і іншыя, а мноства мясцін і назваў, якія ўспамінае вясун, як Цырын, Грачыхі, Ятра, Нёман, Налібокi, Навагрудак, Мядзведка, Плужыны, Рута, Сапліцова, Свіцязь, Туганавічы, Дзятлава і г. д., паказваюць, дзе ахвотней за ўсё блукала думка песняра, якімі вобразамі любіла яна песціцца. “Гражына” пачынаецца цудоўнай начной карцінай навагрудскага замка, “Пан Тадэвуш” — апастрофай да любімай Літвы. Нёман — гэта “дамашняя рака” вестуна, усцяж якой хадзіў ад вёскі да вёскі да вёскі яго апаэтызаваны “Дудар”¹⁴. У “Дзядых” мы бачым сапраўдны паток думак, які выцякае з крыніц глыбокай традыцыі і асабістых успамінаў...

Меў жа з чаго чэрпаць паэт, калі традыцыйную жыццяздольнасць аўтахтонаў яго родных старонак канстатавалі нават навукова. Так, бесстаронні рускі даследчык беларускай мовы і песень Бяссонаў адкрыта прызнае, што гэта гаворка і песні маюць у сабе рысы больш глыбокай старажытнасці, чым іншыя блізкія, не толькі велікаруская і маларуская, але і паўднёвых славян. Знаходзіць ён у беларускай гаворцы самыя чыстыя першародныя помнікі першабытнай агульнаславянскай мовы, старажытнасць якіх можна параўнаць з грэка-лацінскімі песнямі. Сцвярджае далей, што беларуская мова, маларазумелая для велікарусаў, мае сваю выдатную, незалежную, здзіўляюча жыццяздольную адметнасць і ніколі не адчувала, як памылкова мяркуюць, уплыву польскай або рускай мовы, а наадварот, паглынала гэтыя ўплывы і пераварвала іх у сабе, таму трэба прызнаць за ёй права на існаванне як органа духу некалькіх мільёнаў тыповага народа, а ўсякі замах на гэту святую спадчыну славяншчыны можа прынесці толькі маральную шкоду народу і літаратуры, асабліва рускай, паколькі ў старажытнай песні беларусаў хаваюцца самабытныя скарбы паэзіі; мінскі ж паддыялект, паводле згаданага аўтара, самы чысты і ўзорны ў беларускай гаворцы^{*1}.

Міцкевіч, будучы ў зеніце славы ў сталіцы свету¹⁵ і выкладаючы гісторыю славянскай літаратуры, шмат разоў звяртаўся да роднай Літоўскай Русі. Сапраўды знаходзім цудоўны ўрываек пра этнаграфію і народную гаворку гэтай зямлі ў лекцыях XXVI і XXVII 1841 года. Прызнаючы сілу і вялікую важнасць народных гаворак для культурнай мовы, Міцкевіч у лекцыях VII і XX 1842 года папракае рускіх пісьменнікаў, грунтуючыся нават на асвечаным меркаванні вядомага кн. Вяземскага¹⁶, што, можа, калі-небудзь яны агледзяцца, бо ішлі ў няправільным кірунку, намагаючыся вызваліцца ад “правінцыяльных” гаворак, а дапасоўваючы гэту думку да польскай паэзіі, робіць глыбокую заўвагу ў лекцыі XI гэтага ж года: што паколькі Русь нараджала самыя выдатныя самабытныя народныя песні, то найбольш слаўныя пісьменнікі, аўтары ідылій, паходзілі ўласна адтуль;

што Фр. Карпінскі, дзіця кобрынскай старонкі, дух якога ўскарміўся народнай песняй, з’яўляецца ўзорам чудоўнай паэзіі, за што яго некалі чакае бязмежная слава на Русі.

У лекцыі VI 1842 года Міцкевіч даводзіць перавагу ў часы Пятра В[ялікага] беларускай мовы, што была калісьці ў Літве афіцыйнай і ўжывалася пры двары, у адносінах да велікарускай і маларускай гаворак. Праўда, вялікі наш паэт, чэрпаючы дух з народных песень, нічога не пісаў па-беларуску, а аматары яго паэзіі, апроча сціплых вытрымак, зусім не ўзнаўлялі прац майстра на беларускай гаворцы, і гэта нягледзячы на факт, што Беларусь мае неаспрэчнае права ганарыцца Міцкевічам, таму што гэты велізарны дух вырас і сфарміраваўся як тып на глебе гэтай карэннай літоўскай славяншчыны. Адзін толькі беларускі пісьменнік нябожчык Вінцэнт Марцінкевіч надрукаваў у Вільні ў 1859 годзе на народнай гаворцы тры часткі ¹⁷ “Пана Тадэвуша”, якога майстар так прагнуў бачыць пад кожнай вясковай страхой ¹⁸.

Аўтар гэтай нататкі таксама спрабаваў перакладаць на беларускую мову некаторыя творы Міцкевіча і мае іх у партфелі, а ўзор яго перакладу “Пана Тадэвуша” быў змешчаны ў № 6 “Краі” за гэты год ¹⁸. Разуваючы бязмёрную важнасць выратавальнага ўплыву роднай літаратуры на народ, мы гора і неаднойчы стараліся разбудзіць у грамадзянах добрай волі жаданне падтрымліваць папулярныя выданні на беларускай мове ¹⁹, але нашы заклікі не прынеслі жаданага выніку. У сувязі з гэтым міжвольна прыходзіць мне ў галаву сумная страфа “Дудара” ¹⁹:

Як доўгі Неман я з лірай усцяж іду,
Праз горкі, брады і бары,
Ад сяла ²⁰ да слабады, і думачкі свае гуду. ²¹

Збягаліся ²² людзі, слухалі, да няўціям —
Не зразумелі мяне хутко —
Я слёзы абцёр, хоць сэрцу жутко,
Да і далей пашоў сам...

Замосце над Мінскам Літ[оўскім] ²³, 16 ліст[анада] 1885 г.

¹⁷ Гл. прадмову Бяссонава да выдадзеных ім у Маскве ў 1871 г. “Беларускіх песень”.

¹⁸ Гл. Краі за бягучы год, № 10 ²⁴.

¹⁹ Гл. Краі за бягучы год, № 8, стар. 23 ²⁵.

Jelski A. Adam Mickiewicz na Białorusi. “Kraj”. 1885. 14 (26) лістап. № 46, Dział literacki. С. 34. Пераклад з польскай.

¹ Хадкевічы — магнацкі род на Беларусі, прадстаўнікі якога займалі вышэйшыя пасады ў Вялікім княстве Літоўскім. З іх найбольш вядомы Ян Караль Хадкевіч (1560–1621), гетман вялікі літоўскі, палкаводзец.

² Вядомы Несялюўскія: Казімір (памёр у 1754 г.), маршалак канфедэрацыі Наваградскага ваяводства, польскі пісьменнік і выдавец гістарычных матэрыялаў, і яго сын Юзаф (1728–1814), наваградскі ваявода, член віленскага паўстанцкага ўрада ў 1794 г.

³ Праціўнік падзелу Польшчы Тадэвуш Рэйтан.

⁴ Багушэвіч-Мінкоўскі Станіслаў (1751–1819) — пасол на варшаўскі сейм 1773 г. ад Мінскага ваяводства, праціўнік падзелу Рэчы Паспалітай.

⁵ Паэт Людвік Кандратовіч (Уладзіслаў Сыракомля).

⁶ Дамейка Ігнат (1801–1889) — філамат, асветнік і падарожнік.

⁷ Педагог і вучоны Аляксандр Здановіч (1805–1868) і яго сын, папечнік К. Каліноўскага, Ігнат Здановіч (1841–1863).

⁸ Прозар Караль (1759–1841) — абозны вялікі літоўскі, прыхільнік Канстытуцыі 3 мая, актыўны ўдзельнік паўстання 1794 г. Арыштоўваўся па справе дзекабрыстаў.

⁹ Гісторык і літаратуразнаўца Юльян Барташэвіч. Родам з Падляшша.

¹⁰ Семірадскі Генрык (Генрых Іпалітавіч; 1843–1902) — гістарычны жывапісец. Родам з Украіны.

¹¹ Крашэўскі Юзаф Ігнацы (1812–1887) — польскі пісьменнік. Паходзіў з пружанскай шляхты.

¹² Цытата з “Песні аб нашай зямлі” (1843) Вінцэнта Поля.

¹³ Баян — старажытнарускі пясняр, вядомы па “Слову аб палку Ігаравым”.

¹⁴ Маецца на ўвазе герой аднайменнага верша А. Міцкевіча.

¹⁵ У Парыжы.

¹⁶ Вяземскі Пётр Андрэевіч (1792–1878) — рускі паэт і крытык.

¹⁷ Друкаванне трэцяй часткі перакладу В. Дуніна-Марцінкевіча не было скончана.

¹⁸ У артыкуле А. Ельскага “Пра беларускую гаворку”.

¹⁹ Верш А. Міцкевіча, відаць, у перакладзе А. Ельскага.

²⁰ У “Крају” памылкова: siata.

²¹ У “Крају”: sweje huda.

²² У “Крају”: Zbiahatisia.

²³ Так даўней часам называлі Мінск, бо назву “Літва” адносілі таксама да Беларусі.

²⁴ Маецца на ўвазе некралог у сувязі са смерцю В. Дуніна-Марцінкевіча.

²⁵ У “Крају”, 1885, № 8, надрукаваны зварот А. Ельскага да грамадскасці сабраць грошы для выдання яго перакладу на беларускую мову кнігі польскага эканаміста Ю. Супінскага “Сем вечароў”.

Пераклад і каментарыі Генадзя Кісялёва з кнігі “Пачынальнікі” (Мн., 1977).

Вінцэсь КАРАТЫНСКІ

НЕКАЛЬКІ ПАДРАБЯЗНАСЦЯЎ ПРА СЯМ'Ю, МЕСЦА НАРАДЖЭННЯ І МАЛАДОСЦЬ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Сем элінскіх гарадоў вялі спрэчку за гонар лічыцца месцам нараджэння Гамера, хоць ён пры жыцці ні ў адным з іх не меў прытулку. Нешта падобнае здарылася і з нашым Міцкевічам. Усе даўнейшыя ўспаміны аб ім, а таксама апошні, напісаны А. Ходзькам для “*Dictionnaire général de biographie, d'histoire*”, месцам нараджэння Адама вызначаюць *Наваградак*. К. Вуйціцкі ў жыццяпісе, далучаным да мэрыцбахавскага выдання твораў Міцкевіча, а таксама ў дадатку да “Часу”, апіраючыся на пісьмо Ул. Сыракомлі да Хенцінскага, вызначае *Асавец*. Іншыя ж, а сярод іх і я ў артыкуле пра Наваградак, падхапіўшы мясцовую звестку, падаюць *Завоссе*. Дык дзякуй Богу, што хоць не сем, а тры месцы нараджэння адной асобы, бо з часам, можна спадзявацца, дабралі б і да сямі.

Але, здаецца, мы так далёка не пойдзем. Асавец і Завоссе гэты гонар прысвойваюць сабе на аснове простага вуснага падання, якое заўсёды з'яўляецца варгым увагі, аднак павінна адступіць перад больш важкімі довадамі. Ды ні Завоссе, ні Асавец такіх довадаў не маюць.

З сямейных дакументаў, ласкава паказаных мне стрыечнымі сёстрамі Адама, відаць, што Асавец ніколі не быў уласнасцю Міцкевічаў і што паданне памылкова прычынілася да яго. Ва ўсіх паперах Міцкевічаў і Стыпулкоўскіх, якія былі перада мной, няма ніякіх упамінанняў пра спадчыну гэтага маёнтка. Інакш выглядае справа з Завоссем, хоць і тут, як хутка ўбачым, паданне таксама памылілася. Для канчатковага высвятлення справы я вымушаны крыху сягнуць у мінулае і закрануць радавод Міцкевічаў, што мне чытач ахвотней прабачыць, калі возьме пад увагу, што нашы старыя генеалагісты, не прадбачычы будучага з'яўлення вялікага чалавека і не маючы чаго ахвяраваць на карысць езуітаў, ледзь упаміналі пра гэты дом Поражэ 1.

Стрыйкоўскі паказвае на княскае паходжанне сям'і Міцкевічаў, а Мікуцкі нядаўна вывёў яе прозвішча ад нейкага рускага імя. Усё гэта можа быць, але пад архівавікай няпэўнасцю, прынамсі, для мяне. Са слоў Стрыйкоўскага з поўнай праўдападобнасцю можна ўзяць адно толькі тое, што Міцке-

вічы ў яго час, або незадоўга да таго, павінны былі адчуваць сябе добра і ўзвышацца над натоўпам. Мы не ведаем, якім чынам гэтая сям’я прыйшла была да ўбоства, але з уласнаручнага дакумента бацькі Адама відаць, што першы прыгаданы ў тых паперах Ян Міцкевіч, прадзед паэта, меў “мізэрную маёмасць”, і то толькі рухомую. Пасля яго смерці засталася ўдава Мар’яна з Лешчылоўскіх з пяццю сынамі: Якубам, Адамам, Юзафам, Стэфанам і Базылём. Двое з іх, Адам і Стэфан, “будучы здольнымі да земляробства”, разам з маткаю трымалі спачатку арэнду, а пасля правам закладу, “без мужыка і парабка”, фальварак Гарбатавічы (у Наваградскім павеце за дзве вярсты ад Варончы); а трое “ў раннім юнацтве, бедна апранутыя, падаліся на службу”. Ім шанавала на працу і сумленых людзей: за клапатліва сабраныя грошы Міцкевічы набылі ў 1770 годзе фальварак на вечнае карыстанне пад залог у 1000 злотых, і да сённяшняга дня ён застаецца ўласнасцю іх нашчадкаў. Да таго ж яны сабралі значныя капіталікі. Якуб, родны дзед паэта, хоць і непісьменны, павінен быў мець не абы-якія душэўныя і разумовыя вартасці, калі змог заваяваць каханне і руку заможнай панны Тадоры Пянкальскай, якая прынесла яму ў дом 4000 злотых пасагу і, акрамя таго, каштоўнасці, сярод якіх былі і пярсцёнак з сямю дыямантамі, і бранзалетка, пранізана рубінавымі перламі, і сталовае срэбра.

Сынам Якуба быў Мікалай, бацька паэта, які нарадзіўся ў 1765 годзе. “Выгадна ажаніўшыся і маючы такі маёнтак, што жыццё праходзіла ў дастатку”, бацька Мікалая меў магчымасць забяспечыць патрэбы ў выхаванні сына, але смерць над распачатай справай закрыла клапатлівыя вочы бацькоў — першай маці, а пазней, у 1773 годзе, і бацькі.

Пасланы на вучобу ў Наваградак, Мікалай распачаў яе ў езуітаў. Пасля закрыцця іх ордэна ён скончыў навуку ў дамініканаў пад апекаю аднаго з дзядзькоў. Стажыраваўся Мікалай таксама ў Наваградку і стаў нарэшце адвакатам. Дагэтуль жыве шанюўная старэнькая Кацярына Гафовічава, вусная хроніка даўнейшых часоў Наваградка, у бацькоў якой некаторы час кватараваў Мікалай. Калі б мы не мелі ніякіх іншых сведчанняў, дастаткова было б ведаць аб прызванні бацькі нашага паэта, каб заадно паведаміць, што ён павінен быў жыць у горадзе пад бокам судовых палат, а не за некалькі міль. Бо што там было б рабіць са сваёй адвакацкай кваліфікацыяй? Як бачым са службовых актаў, дзе запісваліся нададзеныя яму грамадзянамі паўнамоцтвы, ён дзейсна вёў справы ў наваградскіх судах.

У той час Завоссе — Калдычава (у Наваградскім павеце Сталавіцкай парафіі) належала двум братам — Міхалу і Юзафу Яновічам, спадчынным уладальнікам трох валок зямлі і адной сялянскай хаты. Суцяжнікі і звадыяшы, напэўна, павінны былі шумець па-юнацку, бо абодва былі павінны Міцкевічам, дзядзькам Мікалая, і, не аддаючы ні грошай, ні працэнтаў, судзіліся з імі². Нарэшце Міцкевічы правам і сілаю выйгралі ў 1784 і 1785 гадах, а

потым адзін з іх — Базыль — перадаў у 1787 годзе свайму брату Юзафу правы ўладання адабраным у Яновічаў фальваркам. Гэтаму апошняму Завоссе належала ажно да самай смерці, якая надышла 21 лютага 1798 года. Пасля смерці брата Завоссе адышло да Базыля, які трымаў яго да 5 мая 1799 года, пакуль не перанёсся ў вечнасць.

Пасля смерці бяздзетнага Базыля Міцкевіча на Завоссе атрымалі права яго браты і іх дзеці, значыць, і бацька Адама. Было гэта вельмі на руку Мікалаю, бо, пабраўшыся з небагатай паннай Барбарай Маеўскай, ён меў з ёю ўжо двух сыноў, а на ўсе патрэбы вымушаны быў зарабляць. Узгадніўшы са сваякамі, узяў ён на сябе кіраўніцтва ўсім фальваркам у верасні 1799 года і трымаў яго бадай два гады.

Як толькі прайшоў гэты час гаспадарання, якое пры нявопытнасці вялося, відаць, няўдала, тым больш што мітрэнжыла адвакацкая практыка, Міцкевіч спачатку, у 1801 годзе, пусціў Завоссе ў арэнду, а затым, у 1806 годзе, аддаў яго цалкам Вінцэнту Стыпулкоўскаму, мужу свайго роднай сястры Барбары, у сям’і якіх яно засталося да канца трэцяга дзесятка бягучага стагоддзя, а пасля перайшло ва ўласнасць казны.

Якраз у той час, г. зн. каля 1806 года, за ўжытыя, яе мне здаецца, ад Стыпулкоўскага і з падзелу спадчыны ў Гарбатавічах грошы Мікалай набыў мураваны дом у Наваградку і паднавіў яго. Дом гэты стаіць недалёка ад даўнейшай езуіцкай калегіі, на левым баку завулка, што вядзе да Траецкай вуліцы. Атрымаў яго ў спадчыну ад нейкага Філіповіча наваградскі бургамістр Фёдар Тычына, які прыкупіў яшчэ і пляц побач. Дом, верагодна, быў змураваны або пры Тычыне, або пры папярэдніку. Бо ў закладной на гэты дом, выдадзенай Тычынам у 1668 годзе Чаховічу, чытаем, што тыя пляцы пераходзяць пад заклад за 2000 тагачасных злотых “з вялікай забудовай, драўлянай і мураванай”. Ад Чаховіча, таксама пад заклад, у 1673 годзе дом забраў Ул. Вольскі, гродзенскі і наваградскі пісар, а пасля, у 1675 годзе, за даплату ў 400 злотых Тычыну “пляц з часткай мураванага будынку” застаўся Вольскаму на вечнае карыстанне. З таго часу дом заўсёды належаў сям’і Вольскіх, і яшчэ ў 1780 і 1781 гадах знаходзім выразныя ўпамінанні ў іх дакументах пра “камяніцу”. На гэтым канчаюцца звесткі, якія мог я пацэпнуць з папер, ласкава паказаных мне сённяшнім уладальнікам дома. Навейшыя аўтэнтычныя дакументы павінны знаходзіцца ў іншых руках. У актах адшукаць іх не ўдалося, і таму невядома нават, калі гэты пляц і забудова былі набыты Міцкевічам. Адно толькі напэўна: паданне, распаўсюджанае ў Наваградку аб нараджэнні Адама ў гэтым доме, зусім памылковае. Яго рашуча абвяргаюць рахункі Мікалая Міцкевіча са Стыпулкоўскім: з іх відаць, што ў верасні 1798 года, за тры месяцы да нараджэння Адама, Міцкевіч браў у швагра грошы “на задатак для Антона Камінскага, з якім заключыў кантракт на кватэру”, а праз некалькі дзён “пазычыў грошы, каб

заплаціць Дабравольскай за кватэру, у якой жыў”. Несумненна, Адам павінен быў нарадзіцца ў доме Камінскага. Але дзе той дом і чый ён цяпер — пра гэта я не мог даведацца: хіба што з часам распыты на месцы нешта памогучь высветліць, каб нам не было сорамна, што толькі ў Германіі можа прайсці па шматлікіх выданнях такая памятка, як выява дома Шылера. Што б там ні было, дом Міцкевічаў не застанеца для нас абьякавы ад таго, што не ў ім нарадзіўся пясняр: тут пастарэлі і памерлі яго шануюныя бацькі, тут ён сам з братамі жыў да 16 год, увесь той час, калі душа, як вясенняя кветка, убірае ў сябе акаляючую атмасферу добра ці зла, каб дыхаць ёю ўсё жыццё. Святая там была атмасфера, і сцены гэтага дома павінны павяваць на нас ёю. Камянічка гэтая належала сынам яе набыўцы недзе да 1832 года, пасля, перайшоўшы ва ўласнасць казны, была перададзена ў 1837 годзе цяперашняму яе ўладальніку Юліяну Біёлту.

Калі мы цяпер прыгадаем, што Мікалай Міцкевіч як адвакат па прызванні не мог жыць у Завоссі, за сем вёрст ад судовых палат, што Завоссе яшчэ некалькі месяцаў пасля нараджэння Адама належала камусьці іншаму, што ў той час бацька паэта пазычаў грошы ў швагра, каб заплаціць за старую і наняць новую кватэру, і калі да гэтага дадамо, што ў той жа час Стыпулкоўскі дастаўляў Міцкевічу ў Наваградак свініну і да таго падобнае, як відаць з рээстраў, змест якіх ад верасня 1799 года, г. зн. ад пераезду Міцкевічаў у Завоссе, становіцца поўнасьцю гаспадарчым (тычыцца валоў, лыка, зямлі на засеў і г. д.), — то мы павінны рашуча адмовіць Завоссю і аддаць Наваградку права гонару за нараджэнне на свет Міцкевіча. Бо слушная мясцовая традыцыя і болей дакладныя за яе касцельныя кнігі вельмі адзінадушна гэта сцвярджаюць.

У Наваградку ў 1796 годзе ў Мікалая Міцкевіча, як сведчыць метрыка наваградскага касцёла пад № 133, нарадзіўся першы сын Францішак-Браніслаў. У Наваградку з’явіўся на свет малодшы брат Адама Юліян Аляксандр — у 1801 годзе (№ метрыкі ў кнізе 21). Тамсама ў 1804 годзе — Казімір Ежы (№ метрыкі 193). Тамсама ў 1805 годзе — астатні, Міхал Антон, які памёр яшчэ немаўлём. У Наваградку 16 мая 1812 года ў 47 гадоў памёр бацька Адама. Пахаваны ён на бернардынскім цвінтары (№ у кнізе 476). Тамсама 9 кастрычніка 1820 года перанеслася ў вечнасць маці паэта. Пахавана яна побач з мужам (№ у кнізе 647). Дастаткова было б таго, што я прывёў, каб прызнаць надзвычай слушнымі прэтэнзіі Наваградка. Але вось яшчэ даставерная выписка хроснай метрыкі самога Адама з кнігі парафіяльнага касцёла (кніга з 1799 г., № 315).

“Года Божлага 1799 месяца лютага 12 дня. Правялебны ксе́ндз Антоні Постлет, канонік курляндскі, ахрысціў немаўля імёнамі Адам Бярнард, сына народжанага Мікалая Міцкевіча, каморніка мінскага, адваката наваградскага, і Барбары Маеўскай, высакародных мужа і жонкі. Кумамі былі ясна-

вяльможны Бярнард Абуховіч, земскі суддзя мазырскі, з народжанай Анэляю Узлоўскай, жонкаю пагранічнага суддзі Наваградскага павета”. Значыць, лічыць вырашаным прызнанне за Наваградкам таго, што яму належыць па праву: ён родны горад вялікага песняра, а прэтэнзіі Завосся і Асаўца спыніць назаўсёды. Мо занадта многа я пра гэта гавару, але памылка настолькі вялікая, што патрэбна сіла слоў дзеля абвяржэння яе адной.

Са сціплай кніжачкі гісторыі Завосся ўсё-такі нельга выдзіраць самую каштоўную старонку з імем Адама Міцкевіча. У гэтым маленькім шляхецкім дворыку старажытнай структуры, цяпер зморшчаным і пахіленым да зямлі, пясняр у юнацтве правёў амаль усе канікулы ў сваёй цёткі. У гэтым пакойчыку над свірнам ён заўсёды з ахвотаю сядзеў і ўглядаўся ў цудоўныя ваколіцы засценка, “збіраючы фарбы для вобразаў”, якія ў будучым з любоўю, як ніхто іншы, меўся намаляваць. З гэтых аконцаў цудоўна глядзіцца згаданая ім Жарновая гара, самая высокая ва ўсёй ваколіцы, якая па форме сваёй дзіўна нагадвае велізарныя млынавыя жорны. Тут сцены і шыбы акон былі пазапісваны яго дзіцячай рукой. Але дворык перайшоў у іншыя рукі. Сям’я распыталася па свеце, вецер паразбіваў шыбы, і дзіркі пазаклейвалі папераю, шпалеры са сцен пападалі і ператварыліся ў смецце. Акрамя намаляваных на ўнутраных сценах залы рукой падлетка Адама касцёлікаў, ашчаджаных часам і непагадзю, засталіся яшчэ толькі горкія ўспаміны ў сэрцах самых блізкіх.

За вярсту ад Завосся ў спадчынным фальварку Стыпулкоўскіх Белай жывуць дзве дзядзькавыя сястры паэта, ветлівасці якіх і прыязнаму пасрэдніцтву п. В. Клімовіча абавязана ўсё тое, што я мог паведаміць пра Завоссе і сваякоў Мікалая Міцкевіча. Аднак рукапісаў Адама, менавіта са школьнага і універсітэцкага часу, у іх не знайшлося ніякіх. Паважаныя матроны гаварылі, што папер было нават многа, але як схавалі іх, то і самі пасля не маглі адшукаць. Абяцалі ўсё-такі прыкласці намаганні, каб знайсці гэтыя рукапісы. Можа, калі і ўбачым іх.

У ваколіцы Завосся жывуць яшчэ некаторыя школьныя калегі Адама Міцкевіча, ды і ва ўсім Наваградскім павеце не аднаго з іх можна яшчэ знайсці. Але ці мы ў нешчаслівую хвілю з некаторымі сустрэліся, ці, можа, час юнацтва незваротна вылецеў як з іх памяці, так і з сучаснасці, бо на гэтай дарозе амаль нічога дагэтуль сабраць не ўдалося. Пакуль пры спачуванні людзей, добразычлівых да мяне і краёвай славы, я збяру пра юначыя гады Адама ўсё, што ўдасца знайсці (гэты абавязак ляжыць на нас, наваградчаных), падам тут, што ёсць у мяне для будучага біёграфа: праўдзівыя дэталі, якія ўзяты са школьных кніг, што захоўваюцца цяпер у архіве наваградскай гімназіі.

З бацькоўскага дома і “за кошт бацькоў” 13 верасня 1807 года быў прыняты Адам Міцкевіч у першы клас павятовай наваградскай школы, якою кіравалі тады мясцовыя ксяндзы-дамініканы ў сваім кляштары. Думкі настаўнікаў аб поспехах вучня выпісваю цалкам:

Год 1807, снежань 21 дня. Клас першы.

Узрост 8 год. Здароўе добрае. Стараннасці добрай. У латыні добры. У арыфметыцы добры. У маральнай (навуцы) добры. У чыстапісанні пасрэдны. Паводзіны добрыя.

Год 1808, студзень 19 дня. Клас першы.

Узрост 10 год (так напісана). Здароўя добрага. Стараннасці добрай. У латыні добры. У арыфметыцы пасрэдны. У маральнай добры. У чыстапісанні пасрэдны. Паводзіны добрыя.

Год 1809, студзень 2 дня. Клас другі.

Узрост 11 год. Здароўя слабога. Стараннасці вялікай. У латыні добры. У маральнай добры. У чыстапісанні пасрэдны. У паводзінах ураўнаважаны.

Год 1809, чэрвень 29 дня. Клас другі.

Узрост 11 год. Здароўе здавальняючае. Стараннасць вялікай. У латыні добры. У арыфметыцы добры. У чыстапісанні пасрэдны. У паводзінах ураўнаважаны.

Год 1809, снежань 20 дня. Клас трэці.

Узрост 12 год. Здароўе здавальняючае. Стараннасць надзвычайная. У латыні пасрэдны. У геаметрыі добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай добры. У гісторыі добры. Паводзіны добрыя.

Год 1810, чэрвень 29 дня. Клас трэці.

Узрост 12 год. Здароўя добрага. Стараннасць надзвычайная. У латыні надзвычайны. У геаметрыі пасрэдны. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай добры. У гісторыі добры. Паводзіны добрыя.

Год 1810, снежань 29 дня. Клас трэці.

Узрост 13 год. Здароўя добрага. Стараннасці добрай. У латыні добры. У геаметрыі добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай добры. У гісторыі добры. Паводзіны добрыя.

Год 1811, снежань 30 дня. Клас чацвёрты.

Узрост 13 год. Здароўя здавальняючага. Стараннасці добрай. У геаметрыі добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай і праве добры. У гісторыі добры. У польскім красамоўстве і латыні добры. Паводзіны добрыя.

Год 1812, снежань 30 дня. Клас пяты.

Узрост 14 год. Здароўя слабога. Стараннасці добрай. У алгебры выдатны. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай і праве надзвычайны. У гісторыі надзвычайны. У польскім красамоўстве і латыні выдатны. Паводзіны добрыя.

Год 1813, снежань 30 дня. Клас пяты.

Узрост 15 год. Здароўе добрае. Стараннасці добрай. У алгебры добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі вельмі добры. У маральнай і праве вельмі добры. У польскім красамоўстве і латыні добры. Паводзіны добрыя.

Год 1814, чэрвень 29 дня. Клас пяты.

Узрост 15 год. Здароўе добрае. Стараннасць надзвычайная. У алгебры добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай і праве добры. У гісторыі добры. У польскім красамоўстве і латыні добры. Паводзіны добрыя.

Год 1814, снежань 30 дня. Клас шосты.

Узрост 16 год. Здароўе добрае. Стараннасць добрая. У логіцы добры. У фізіцы і натуральнай гісторыі добры. У маральнай і праве вельмі добры. У гісторыі вельмі добры. У літаратуры добры. Паводзіны добрыя.

Год 1815, чэрвень 20 дня. Клас шосты.

Узрост 16 год. Здароўе здавальняючае. Стараннасць надзвычайная. У логіцы выдатны. У фізіцы і натуральнай гісторыі выдатны. У маральнай і праве добры. У гісторыі добры. У літаратуры добры. Паводзіны добрыя.

З пераходам Міцкевіча ў чацвёрты клас пачалі падавацца рапарта аб выдатніках. З таго часу імя Адама побач з імем Яна Чачота заўсёды на тых ганаровых старонках фігуравала. Застаючыся ў пятым і шостым класах, Адам Міцкевіч два гады быў хатнім наглядчыкам вучняў, у чым выявіў, як прызнала за ім школьнае начальства, “добраю здольнасць” і “стараннае выкананне сваіх абавязкаў”. Са школы ён выбыў 29 чэрвеня 1815 года і ўзнагароджаны дыпламам. Абагульняючае меркаванне пры ягоным звальненні было наступнае: “Здольнасць да навук добрая, поспехі добрыя, паводзіны добрыя”.

Даючы выпіску са школьных кніг, якая паказвае ступень разумовага развіцця вялікага чалавека і з’яўляецца адначасна цікавай праграмай рэфармаваных пазней духоўных школ, падкрэсліваю пару выказаў, каб пры зручным выпадку выправіць адну са шматлікіх памылак, што знаходзяцца ў брашуры, выдадзенай неўзабаве пасля смерці паэта пад назвай “Адам Міцкевіч”. Там паведамляецца, што трынаццацігадовы студэнцік у 1812 годзе прасіўся са сваімі калегамі ў аднаго камандуючага прыняць яго ў дзеючую армію, а прыняты, як прымаецца капейка ўдавы, насіў карабін і нават удзельнічаў у некалькіх сутычках. Не адзін з наваградчан яшчэ памятае падзеі 1812 года, але дарэмна я дапытваюся аб гэтай дэталі: ніхто не згадвае ні пра дзіцячы герызм, ні пра большае яшчэ дзяцінства камандуючага, які прыняў бы трынаццацігадовых хлапчукоў і ўзваліў бы ім на плечы карабін, калі, як вядома з праўдзівых крыніц, нават дарослым не хапала зброі. Не ведаю, хто быў той камандуючы. Мне вядома толькі, што галоўнакамандуючы правага крыла арміі Напалеона кароль Геранім Банапарт, даганяючы князя Баграціёна, быў у Наваградку са сваімі вестфальцамі і пакінуў аб сабе надта прыкры ўспамін рабаваннямі горада і апаганьваннем святыняў (наваградская фара была ператворана ў ваенны склад). Акалічнасці складваліся так, што трэба было не хлапечым розумам глядзець на развіццё падзей, каб пакінуць у самоце толькі што аўдавелую маці і пайсці пад цяжкі карабін. Са школьнай жа выпіскі мы

бачым, што Адам Міцкевіч — *слабога* здароўя і *добрай* стараннасці — у 1812 годзе паспяхова вучыўся і ў снежні быў пераведзены ў вышэйшы клас. Не мог ён удзельнічаць у некалькіх сутычках, бо ў ваколіцах Наваградка адбылася толькі адна такая пад Мірам. Здаецца мне, што ўвесь гэты дабрадушны анекдот вырас са слоў Адама пра тую “насычаную надзеяй чудоўную мару ў сне, вясну ўраджаю, якую меў адну толькі ў жыцці”. Але насычаная надзеяй вясна і плодная на няўдачы для гэтага краю лета былі дзвюма рознымі рэчамі для дзіцяці, якое хоць і мелася калі-небудзь стаць дубам-веліканам, аднак было тады толькі маленькім парасткам.

Усё жыццё Адама Міцкевіча было такой чудаўнай паэмай, што ў параўнанні з ім блякнуць і здаюцца смешнымі падобныя легенды, як гэтая, якую я прывёў. Праўда ягонага жыцця так асвятляе сваім сонечным бляскам нашы вочы, што яшчэ доўга і вельмі доўга мы не зможам адважыцца на адно толькі дакладнае адлюстраванне гэтай праўды. А калі так, чаго мне ніхто не аспрэчыць, то якую ж можа мець вартасць няўдалая спакуса паэтызаваць такое жыццё? Пясняр, надзелены творчай фантазіяй Міцкевіча, з’яўляецца братам ідэалаў — дзяцей будучыні, і толькі будучыня з далучанымі да яе братамі-ідэаламі паэта спляце карону, вартую яго скроняў.

1861

Пераклаў Уладзімір Мархель

¹ Бабровіч у выданні Нясецкага далучыў Адама да іншых Міцкевічаў герба Налэнч; але гэта адна з вельмі многіх наўмысных і ненаўмысных памылак выдаўца, як, між іншым, мы бачым з жартаўлівых слоў самога паэта:

“Порай --- княскі герб, фон залаты і мітра,
Так Стрыйкоўскі піша густа”, — Міцкевіч крыкнуў.
 (“Пан Тадзвух”)

² Цікавы гэта, хоць не новы прыклад судовага разбору, калі “трыбунал пісаў дэкрэт, а шляхта выконвала”. Юзаф Яновіч быў павінен Юзафу Міцкевічу 902 злотых; калі, пакліканы ў суд, ён не з’явіўся, бюспрэчным дэкрэтам яму быў вынесены прысуд заплаціць капіталу, працэнтаў і судовых выдаткаў разам 1435 злотых. Здавалася б, што на гэтым павінна было б скончыцца. Але дзе там! Да заканчэння патрэбна было яшчэ шэсць рэмсіійных і бюспрэчных дэкрэтаў, якія перамяжаліся трыма міравымі, у выніку чаго сума паступова ўзрастала да 1857, 2527, 3303 злотых. Усё гэта было пустым гукам, пакуль Міцкевіч, атрымаўшы раз адпор і напаўшы паўторна, напралом не адабраў паловы Завосся ў 1784 годзе. Брат Юзафа Міхал Яновіч, уражаны такім хуткім выкананнем судовага рашэння, не мог нічога іншага зрабіць, як аддаць Міцкевічу другую палову Завосся пад заклад у 1785 годзе. Працэс, аднак, цягнуўся 40 гадоў з нечым і ледзь закончыўся ў першых гадах бягучага стагоддзя ў карысць Міцкевічаў. Зусім як у песні Адама: “Цягнуўся працэс, аж выйгралі ў сёмым калене”.

Вінцэсь КАРАТЫНСКІ

ДАДАТАК ДА БІЯГРАФІ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Прасякнутая ўдзячнасцю або абурэннем, брыльянтавая фантазія люду мела спрадвечны звычай акружаць легендамі імёны людзей, якія праславіліся выключна добрымі ўчынкамі ці злачынствам.

Не было б тады нічога dziўнага, калі раптам і прозвішча Адама Міцкевіча апляла гэтая сяміколерная пража бабінага лета; наадварот, ёсць нават даволі ўдалыя зачаткі такіх твораў. Аднак калі задумваемся над легендамі іншага роду, якія быццам чартапалох чапляюцца да доўгага адзення аўтара “Гражыны”, невядома чаму больш dziўляцца: ці звінхутаму адчуванню паэзіі ў наш час, ці дзёрзкасці тых, хто гаворыць, што сліна ў рот прынясе, ці адсутнасці крытыкі ў чытачоў, якія гэтую свавольную пісаніну прымаюць за чыстую манету. Няцяжка зразумець, чаму ўсялякага роду пасрэднасць чапляецца да імя знатных людзей: яна спадзяецца, што, учапіўшыся за край зорнага плашча прарока Ільі, разам з ім паляціць у краіну бессмяротнасці. Хай бы так было, бо нельга нікога стрымліваць на шляху, што вядзе да “сумленнай славы”; аднак жа абавязковая ў гэтых адносінах умова, каб выбіраліся сродкі, дазволеныя кодэксам здаровага розуму і прыстойнасці. Паколькі гэтых палажэнняў не прытрымліваюцца, утаймоўванне такіх недарэчных жаданняў не толькі становіцца правам, але і абавязкам кожнага. А калі так ёсць на самай справе, то спадзяюся, што “Biblioteka Warszawska”, якая ўжо столькі падрабязнасцяў пра Міцкевіча ў розны час на сваіх ганаровых старонках сабрала, не адмовіць месца і ніжэйпададзеным заўвагам.

У нас няма для гэтага часу, і не ведаю як доўга дэвядзецца чакаць грунтоўнай ацэнкі пісьменніцкай творчасці Міцкевіча, хоць гэтая справа даступная для кожнага жывога розуму, належным чынам азнаёмнага з крайнай характва. А тым часам хто як можа стварае легенды са здарэнняў яго сціплага, мала каму вядомага прыватнага жыцця, хоць бы давялося памылкі за памылкамі рабіць, абы толькі з гэтага выпадку пахваліцца знаёмствам з выдатным пісьменнікам.

Такім чынам, адны наказваюць Міцкевічу нарадзіцца ажно ў трох месцах: у Наваградку, Асаўцы і Завоссі; а калі з дапамогаю аўтэнтчных дакументаў было даказана, што бацькі Адама ў момант яго нараджэння паста-

янна жылі ў Наваградку, высылаюць маці ў фальварачак Завоссе *на святы Божяга Нараджэння*, каб там адбыліся роды *дваццаць чацвёртага снежня 1798 года*. Забыліся пра тое, што жанчына, якая ў любую хвіліну спадзявалася наступлення родаў, не магла па грудзе або снежаньскай гразі, па жудаснай пністай і камяністай сталавіцкай дарозе ехаць за сем міль у пошуках уцехі. Калі б яна і дапусціла такую легкадумнасць, што зусім неверагодна, як гэта можа пацвердзіць кожная маці, дык давайце падумаем, што б гэта была за жорсткасць або неразважлівасць, у лютыя студзеньскія маразы 1799 года вяртацца па той пякельнай дарозе ад сваякоў з нованароджаным нехрышчонім дзіцянем, каб 12 лютага ахрысціць Адама ў Наваградку, калі ў некалькіх вярстах ад Завосся знаходзіўся парафіяльны касцёл у мястэчку Сталавічы ¹. Ды гэта яшчэ найменшая, хоць і зневажальная памяць шануюнай Міцкевічавай, непрыстойнасць. Другія *трынаццацігадовага* хлапчука, у дадатак *хваравітага*, як сведчаць кнігі запісаў наваградскіх школ, і да таго ж асірацелага з прычыны смерці любімага бацькі, адпраўляюць у войска, наказваючы яму цягаць ранец і вінтоўку ды нават прымаць удзел у бітве. Трэція, жадаючы бачыць Адама “цудоўным дзіцём”, наказваюць яму напісаць байку “Сабака і воўк” за школьнай партай у ксяндзоў-дамініканаў у Наваградку. Не звярнулі ўвагі на тое, што ў найцудоўнейшага дзіцяці не можа быць такога распрацаванага стылю і такой свабоды вершаскладання, бо гэта набываецца толькі праз вялікую начытанасць і працяглы навык. Не звярнулі таксама ўвагі, што калі б Міцкевіч складаў гэтую байку для паказальнага выступлення ў школе перад *манахамі*, ён не мог бы сказаць, што ў яго сабакі быў “*бернардынскі карак*”; а ўрэшце не найлепшым чынам сведчыла б гэта аб дамашнім і школьным выхаванні аўтара, калі б у 15-гадовага хлопца праяўлялася ўжо такая эмансіпацыя. Іншыя зноў з’яўляюцца *відавочнымі* сведкамі знаёмства Міцкевіча з Пушкінам у Адэсе, калі яны ніколі адначасова ў гэтым горадзе не былі, а пазнаёміліся толькі ў час паўторнага знаходжання Адама ў Нецярбургу. Іншыя ж наказваюць незнаёмым асабіста паэтам, пры першай выпадковай сустрэчы на вуліцы, з першага слова размаўляць паміж сабой *вершамі*; як быццам бы паэты і з’ехаўшыя з глуду нават у самых звычайных жыццёвых абставінах хадзілі па адной сцежцы.

Найлепш, аднак, павыхваляўся пан Л. П. сваімі апавяданнямі аб знаходжанні Адама Міцкевіча ў Коўне, укладзенымі нібыта ў вусны дырэктара тамашняй гімназіі, цяпер ужо нябожчыка Дабравольскага. Відаць, што аўтар надае ім надта вялікае значэнне, бо, надрукаваўшы першы раз у 1854-м, не памятаю ўжо ў якім з варшаўскіх часопісаў, паўтарыў публікацыю ў 1858 годзе ў варшаўскай “*Kronice wiadomości krajowych i zagranicznych*”, а цяпер перадрукаваў у трэці раз. Знаходзім тут дзівосныя рэчы, сапраўды вартыя як мінімум намалявання вуголлем на коміне. Міцкевіч, сын хоць і не надта зможнага, але ж і не ва ўбодстве памёрлага адваката і ўладальніка прыгожай

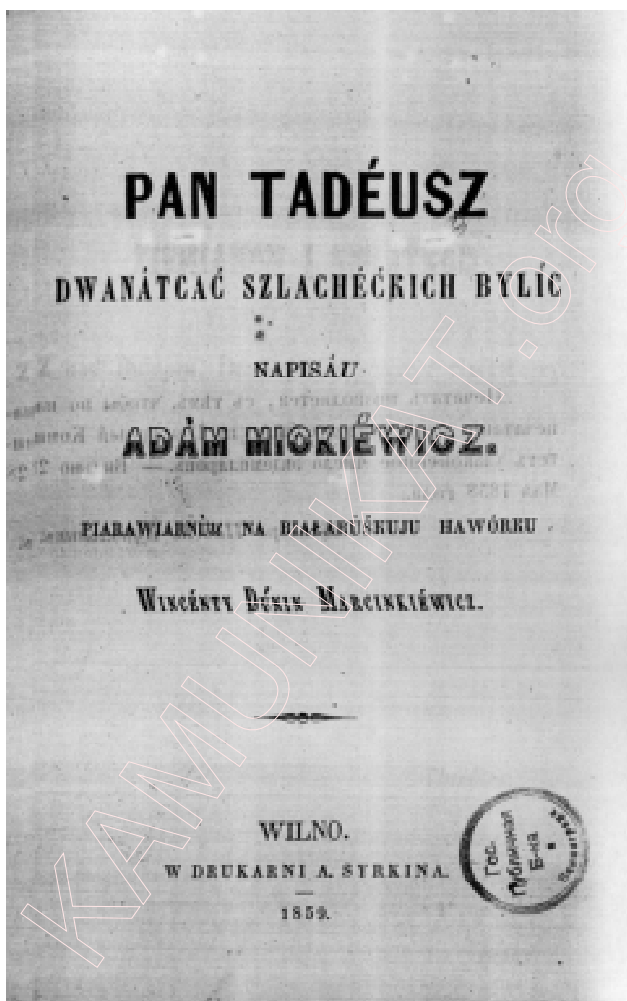
пасэсіі ў Наваградку, сваяк бяздзетнага прафесара універсітэта, які апекаваўся ім пасля смерці бацькі, добра на той час аплочваны штатны настаўнік, які меў магчымасць браць у крэдыт хаця б у ковенскіх жыдоў, жыве ў Коўне як найгоршы жабрак, не мае чаго есці, апрача бульбы, адзінай яго ўцехаў з’яўляецца люлька. Аж урэшце злітаваўся над ім ласкавы дырэктар і да бульбы дадаў кавалак мяса, а жонка яго заказала пашыць у крэдыт кашулі для аўтара “Свіцязянкі”. Ой, гэтыя паэты! — заўсёды былі абы-што і заўсёды патрэбны былі ім дырэктары, якія клапаціліся за іх пра крупнік і насоўкі. На бяду, пан Л. П. забыўся пра тое, што нованазначаныя прафесары, якія выпускаліся з настаўніцкай семінарыі, а менавіта такім быў Міцкевіч, атрымлівалі ад Віленскага універсітэта грошы для пакрыцця першых выдаткаў на новай пасадзе. Тады ласкаваць Дабравольскага, прынамсі, у гэтым выпадку, была залішняй. Аднак за такую ласкаваць Міцкевіч дэкламуе Дабравольскаму “першу песню” “Тражыны”, якая напісана ў адной песні і да надрукавання мела іншую назву. На праявіныя ж пытанні дырэктара ён адказвае ўрыўкамі са сваіх найбольш патэтычных вершаў: “Сэрца б’ецца гвалтоўна, дыханнем не валодаю!.. Маладосць! ты над узроўні ўзнося!..” Нагадвае мне гэта, не ведаю чаму, да гэтага часу ненадрукаваную камедыю невычарпальнага ў дасціпнасці Юліяна Гарайна, у якой рамантычны паэт, што сватаецца да дачкі кітайскага мандарына, ездзячы на кіі, дэкламуе палкія вершы, што перадражніваюць *Фарыса*. Як можна не бачыць смешнасці падобнай ролі, і асабліва навязваць яе пісьменніку, які ў стасунках з людзьмі заўсёды быў жартаўлівы, заўсёды лёгка трактаваў сваю вялікасць, “шпарыў” вершы “Пана Тадэвуша” і нудзіўся “пакутамі славы, якая яму воды ў Карлсбадзе зметыкам запраўляла”. Бачым гэта і ў лістах А. Э. Адынца з падарожжа, праведзенага з Міцкевічам за мяжой², і ў лістах самога Міцкевіча, і нават у яго паэтычных творах:

Назваюць спакойным мяне дзеці свету,
 Бо буры душы я схаваў прад іх вокам,
 І роўны мой гонар імглою адзеты,
 Бы ўнутраны гром пазалочан аблокам;
 А ноччу я ціха, калі мне не спіцца,
 На ўлонне тваё лію слёз навальніцу.

Уся аповесць пана Л. П. аб знаходжанні Міцкевіча ў Коўне з’яўляецца проста самай няўдалай пародыяй урыўкаў з твораў паэта, побач з поўным няведаннем падрабязнасцяў яго прыватнага жыцця. Так, напрыклад, ён сцвярджае, што Міцкевіч пасля выезду з Коўны і перад ад’ездам у паўднёвыя губерні, гэта значыць у 1823–1824 гг., “дом свой некалі жылы (?) у Наваградку застаў апусцелым, зруйнаваным, а прычынай гэтага былі ваенныя беспарадкі”. Гэтая нібы гістарычная дэталю проста ўзята са сцэны прыбыц-

ця Густава ў бацькоўскі дом, адлюстраванай у чацвёртай частцы “Дзядоў”,
(гл. варшаўскае выданне, т. II, с. 266):

Нядаўна я наведаў дом памерлай маці;
Ледзь мог яго пазнаць, так даўні від ён страціў!
Куды ні глянь — руіна, пустка і знішчэнне,
З платоў калы, з паркету выдзерта каменне,
Дзядзінец мох укрыў, палы на ўсім абшары,
І цішыня вакол, бы ў поўнач на цвінтары.
О, іншым мой прыезд бываў у тыя брамы!
Пасля разлук, калі вяртаўся я да мамы,
Ужо здалёк мяне зычэнні сустракалі,
І слугі аж за горадам мяне чакалі,
На рынак выбягалі брацікі й сястрычкі
І з крыкам: “Густаў! Густаў!” — мчаліся да брычкі.
Вяртаюцца з дарамі, радасці ў іх многа,
Чакае маці з блаславеннем ля парога,
А крык калег, сяброў ажно глушыў парою!..
Сягоння пустка, ціша, ноч, і ні душы жывое!
Чуваць сабачы брэх, штось блізкае да стуку:
Ах, гэта ты, слуга наш верны, мілы Круку,
Наш вартаўнік, любімец нашае радзіны,
З натоўпу слуг, сяброў застаўся ты адзіны!
Хоць голадам замораны, стары, калматы,
Пільнуеш браму без замкоў бязплоднай хаты.
Мой Крук! Хадзі сюды, мой бедны лапавуху!
Бяжыць, на грудзі скача... й падае без духу!..
Святло у вокнах бачу; што ж там за падзея?
З сякерай, з ліхтаром арудуюць зладзеі,
Астаткі бураць з думкаю знайсці багаці!
У месцы, дзе стаяў калісьці ложка маці,
Зладзюга сек падлогу, выкалупваў цэглу;
Я скочыў, змяў яго, й абмяк нягеглы!
Саджуся на зямлю і плачу... у паўзмроку
Ідзе з кіёчкам хтосьці, чую поступ кроку.
Жанчына ў лахманах і ні крывінкі ў твары,
Падобная да здані, той пякельнай мары,
Якую ўбачыўшы ў пустым якімсьці гмаху,
Спалоханы, пачнеш дрыжаць, крычаць ад страху.
“Не бойся! Бог з табой! Скажы, хто ты такая?
Чаго твой цень так рана ў пустыры блукае?”

Тытульны ліст паэмы Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш”
у перакладзе В. Дуніна-Марцінкевіча

“Я ўбогая, — адкажа са слязамі ў жалі, —
Паны мае вась тут калісьці пражывалі.
Спагадныя паны, хай век святло ім свеціць,
Але не мелі шчасця ні яны, ні дзеці,
Памерлі, дом пусте, валіцца ў руіну,
І не чуваць пра паніча, мо й ён загінуў”.
У сэрцы кроў кіпела, стаў я ля парога...
“Ах! Дык усё мінула?”

Калі б у гэтым урыўку шукаць біяграфічных рысаў аўтара, мы прыйшлі б да дзіўных супярэчнасцяў з вядомымі дэталямі яго жыцця: нам неабходна было б даць яму *шматлікіх* слуг, якіх немагчыма было трымаць; надзяліць *сёстрамі*, якіх у яго не было, *асірацець з усёй сям’і*, калі двое братаў перажыло Адама; і ўрэшце зрабіць *забойцам*, хоць за ўсё сваё жыццё і мышкі-шкодніцы, магчыма, не забіў. Гэта, аднак, не перашкодзіла пану Л. П. узяць той фрагмент за апісанне сапраўднага здарэння, а пераносычы яго ў 1823–1824 гады, дадаць да вышэйадзначаных недарэчнасцяў новыя — пра ваенныя хваляванні. Міцкевіч на вучобу ў Вільню выехаў у 1815 годзе, у Пецярбург жа — у 1824 годзе, на працягу гэтага часу амаль штогод бываў у Наваградку. Дык вась у гэты перыяд ніякіх войнаў у наваколлі Наваградка не было; ніякія ваенныя хваляванні ў бягучым стагоддзі не знішчылі ніводнага дома ў Наваградку; старэйшы брат Адама Францішак, спачатку разам з маці, а пасля ўжо сам, спакойна жыў у бацькоўскай сядзібе. Пан Л. П. не звярнуў нават увагі на тое, што чацвёртая частка “Дзядоў” выйшла ўпершыню ў 1822 годзе, была, такім чынам, напісана ў 1820 або 1821 годзе, а гэта значыць, не магла стаць адлюстраваннем здарэння, якое быццам бы мела адбыцца ў 1823–1824 гадах. Перад абліччам такой блытаніны хай схаваноцца Кадлубкі і Стрыйкоўскія са сваімі Аляксандрамі Вялікімі і Палемонамі.

Не падлягае сумненню, што ў “Дзядох” не адна дэталі з жыцця аўтара адлюстравалася ў прызмагчыным раскладанні на колеры, ёсць таксама і ў прыведзеным вышэй урыўку пару такіх сапраўдных дэталей, астатняе ж дабудавала ўяўленне. Першай з гэтых дэталей з’яўляецца смерць улюбёнай маці паэта, яна памерла 9 кастрычніка 1820 года, якраз менавіта тады, калі паводле ўсякай праўдападобнасці ён працаваў над чацвёртай часткай “Дзядоў”. Такім чынам, сапраўдная журба падсунула ўяўленню прадказальніка гэтае ўзнёслае і жахлівае бачанне пустэчы. Другім фактам, узятым з рэчаіснасці, з’яўляецца зварот да “пачцівага Крука”. Пан Адынец у цытаваных вышэй лістах з падарожжа, а менавіта ў лісце з Карлебада 12 жніўня 1829 года, прыводзіць аб гэтым улюбёнцу Адама наступны ў роўнай меры прыгожы, як і просты ўспамін:

“Пытаўся ў мяне (Міцкевіч), што сталася з тлустым і злым мопсам паненак маршалковых С., які так не любіў Адама, што заўсёды з-пад крэсла хацеў кусаць яго за ногі, прычыняючы гэтым нямала клопату сваім гаспадыням, якія аднолькава баяліся пакрыўдзіць як фаварыта, так і госця. Адсюль, гаворачы пра іншых сабак, што звычайна любілі яго, раскажаў мне пра чулівае здарэнне з Крукам, вялікім чорным сабакам яго бацькоў, з якім у дзяцінстве жыў у вялікай дружбе. Адноўчы далі на падвячорак кавалак хлеба з маслам. Частку яго ён хацеў даць Круку, але Крук схапіў яго цалкам. Малы моцна расплакаўся, чым быў узрушаны, відаць, чацвераногі сябра, які ўжо трымаў хлеб у пашчы, паклаў яго на калені малага і падзяліўся з ім пароўну. Шмат гадоў пазней у Коўне, калі аднойчы прывычна прагульваўся ноччу ў даліне, з’явіўся раптам невядома адкуль нейкі сабака і пачаў лашчыцца да яго; ён так быў падобны на Крука, што гэта страшэнна яго ўразіла. Прыйшла на думку сцэна з “Фаўста” Гётэ, у якой чорт у выглядзе чорнага пудзеля невядома адкуль прыблытаўся на прагульцы да Фаўста, перш чым дома пераўтварыўся ўрэшце ў Мефістофеля. А ўражанне гэтае было настолькі моцным, што, ледзь толькі хуткім крокам дайшоўшы да горада і не аглядаючыся назад, апрытомнеў паступова ад думкі, што д’ябал, а не звычайны сабака бег за ім”.

У гэтым здарэнні адлюстравана ўвесь Міцкевіч, ускормлены ў дзяцінстве вясковымі казкамі нянек, дазваляючы фантазіі браць верх над халоднай развагай нават у найбольш стрыманай працы розуму, схільны да пошуку звышнатуральнасці нават у справах найбольш рэальнага парадку. Такіх сцэн, нібыта звычайных, але з выяўленнем разумовага настрою прадказальніка і тлумачэннем не аднаго фрагмента яго паэтычных твораў, сцэн, часам забаўных, як, напрыклад, знаёмства са скульптарам Давідам у Веймары, часам сягнутых аж да самай вяршыні містыцызму, як у гаданні з пярсцёнкам, можна б шмат прывесці з лістоў Адынца. Але ж не мая задача даследаваць у гэты момант характар Міцкевіча, а толькі высветліць блытаніну, якая ствараецца вакол імені паэта, таму вяртаюся яшчэ раз да п. Л. П. і яго гістарычных успамінаў.

Верачы на словы некаторым паэтам, асабліва ўсходнім, пра “апантанасць” духам творчасці, дзіўнае сабе стварылі ўяўленне аб гэтай сугнасці разумовай працы. Зблыталі ўрачысты момант сашэсця натхнёнай думкі ў галаву мастака з мазольнымі гадзінамі і днямі яе рэалізацыі ў мастацкім творы; а гэта дзве цалкам розныя справы. Забыліся, што чым большы на-тоўп думак, чым жывейшая ігра колераў уяўлення, чым глыбейшыя пачуцці, тым большага патрабуецца роздуму, каб сабраць іх у цэлае, утрымаць у ладзе і ўзнавіць у мастацкай форме. Забыўся пра гэта і пан Л. П., а ў датку зняважыў яшчэ ціхае і сціплае жыццё паэта, які з лагоднай усмешкай на вуснах умеў прадаць астатні гадзіннік на патрэбы догляду хворай жонкі.

Вядомая сцена, што суправаджае “імправізацыі” Міцкевіча; давайце паглядзім, якім чынам ён сам яе перарабіў. Вось што ён гаворыць ужо не вуснамі Дабравольскага, а сам ад сябе аб знаходжанні Міцкевіча ў Дрэздэне:

“Я быў знаёмы з ім многа год таму ў Дрэздэне, часта сустракаўся. Памятаю, як сам аднойчы быў з ім у даўняй маёй знаёмай; у гэты дзень Адам быў задумлівы і негаваркі. На змярканні дачка гаспадыні дому села за раяль і пачала іграць на ім нейкія сумныя акорды, якія адпавядалі, магчыма, таму, што тварылася ў душы прадказальніка. Раптам Адам падымаецца з месца, падыходзіць да раяля і, абапёршыся аб край крэсла, пачынае *імправізаваць*. Ніколі не забуду ўражання, якое зрабілі на нас яго словы; у кожнага былі слёзы ў вачах, і калі паэт змоўк і выйшаў з пакоя, доўга яшчэ панавала між намі ўрачыстае маўчанне. Адам у той час многа працаваў, а калі адчуваў натхненне, то, паставіўшы ў сябе на стол *пару бутэлек віна* (чаму ж, прынамсі, не адну?) і кавалак хлеба, замыкаўся ў сваім пакоі хоць бы на цэлыя суткі і не выходзіў, пакуль тое, што меў на сэрцы, не кінуў на паперу. Тады мы знаходзілі яго як без дыху, ляжачым на ложку; напружанне стану свядомасці пераадольвала ў ім жыццёвыя сілы”.

Шкада, што п. Л. П. не дапоўніў малюнка: бо чаго не купляць, таго не шкадаваць; а мог бы ён нам, напрыклад, сказаць, як Міцкевіч драпіраваўся ў сваю тогу, прыступаючы да імправізацыі, і якіх гэта двух гатункаў віна ўжываў ён, каб выкрасаць натхненне. Прыкра мне, што на падставе найверагоднейшых дадзеных я вымушаны абвергнуць усе гэтыя сцверджанні. Міцкевіч быў у Дрэздэне трыма наваротамі: два разы толькі праездам, адзін жа раз забавіўся тут некалькі месяцаў. У час першага і другога знаходжання *зусім нічога і не пісаў, і не імправізаваў*, за трэцім жа разам, хоць перакладаў “Гяура” і пісаў арыгінальныя творы, але *ні разу не імправізаваў*. Выпадак страты прытомнасці ў час працы здарыўся толькі адзін раз, ды і тады зусім не пан Л. П. прыводзіў паэта ў прытомнасць. Што ж да тых дзвюх бутэлек віна, відаць, што п. Л. П. ніколі на самой справе не меў дачынення да мастацкай творчасці, калі мяркую, што карчомны ўкладальнік прашэнняў і паэт могуць працаваць у аднолькавых умовах. У гэтым столькі праўды, колькі ва ўсёй гавэндзе пра разбураны дом, пра імправізацыі і страту прытомнасці, чулі, што звоняць, але не ведалі, у якім касцёле.

Я ні хвіліны не думаю, каб усе гэтыя зневажальныя для памяці аўтара “Пана Тадэвуша” непрыстойнасці выводзіліся са злоснага намеру. Пану Л. П. проста фатальна не шанцуе ў пакланеннях. Бо і ўслаўлены ім Дабравольскі, у рэшце рэшт, Бог ведае кім атрымліваецца. Міцкевіч да прыезду ў Коўну ўжо быў паэтам, *які друкаваўся*, а пан дырэктар і ўвесь калектыў Ковенскай гімназіі сушаць сабе галаву над пытаннем: ці новы настаўнік з’яўляецца паэтам, ці толькі загаханы па вушы? І ўсё гэта мае адбывацца ў дзесяці мілях ад Вільні, у коле выхавальнікаў моладзі, сярод якіх былі нават тава-

рышы Міцкевіча па настаўніцкай семінары! У такім выпадку пан Л. П. не правініўся па злой волі, але вінаваты, што ўзяўся не за сваю справу. Легенда можа быць толькі паэтычным дапаўненнем невядомых дэталей сапраўднага здарэння; хто гэтага рабіць не ўмее, хай выбірае нешта іншае, а памяць пра вялікіх нябожчыкаў каму іншаму пакіне для захавання.

1870

Пераклаў Вячаслаў Вярэніч

¹ Што датычыць зімы з 1798 на 1799 год, то маразы тады былі настолькі суровыя, што з таго часу, як пачалі ў нас праводзіць назіранні за тэмпературай, было адзначана яшчэ толькі тры такія лютыя зімы, а менавіта: у 1789, 1812 і 1855 гг., калі ў Варшаве мароз даходзіў да 26,5° па Рэамюру. Вось некалькі дадзеных да часу нараджэння і меркаванага перавозу Адама Міцкевіча з Завосся; гэта выпіскі з назіранняў вядомага езуіта Ёвіна Бончы Быстшыцкага, узятыя з актаў Варшаўскай абсерваторыі:

		Раніцай	Упоўдзень	Увечары
Снежань 1798:	21	- 8 1/2	- 10 1/2	- 14
	22	18 1/2	13 1/2	11 1/3
	23	13 1/2	15	14 1/2
	24	20 1/2	17 1/2	20
	25	23	18 1/2	17
	26	15 1/3	15	16
	27	17	13	10 1/2
Студзень 1799:	11	14	13 1/5	15
	12	17 1/2	15	16
	13	18 1/2	14 1/2	14 1/2
	14	17	12	12 2/3
	15	13 2/3	9	8 1/2
1799:	1	13 1/2	12 1/2	15
	2	20 2/3	14 1/2	14
	3	10 2/3	8	8 1/2
	4	8	5	6
	5	11 1/2	10	13
	6	17 2/3	14	16
	7	20	16	18
	8	26 1/2	18 1/2	17
	9	19	15 1/2	18
	10	24	10	14 1/2

		Раніцай	Упоўдзень	Увечары
1799:	11	15	11 1/2	12 1/2
	12	14	9	10
	13	12	8 1/2	11
	14	15	10 1/2	10 1/2
	15	13	11	13
	16	8 1/2	4	4 1/2

Гэтыя лічбы паходзяць з назіранняў, зробленых у Варшаве. Варта звярнуць увагу, што ізатэрмічная лінія (якая азначае цеплавыя паясы), праходзячы праз Варшаву на ўсход, адхіляецца ад паралелі аж да Кіева, так што Наваградка з яго наваколлем застаюцца ад яе к поўначы на тры градусы, або 45 геаграфічных міль. Таму маразы ў раёне Наваградка значна большыя, чым у Варшаве. Пры параўнанні трэба ўлічыць, што даты нараджэння і хрышчэння Адама Міцкевіча падаюцца па старым, а даты назіранняў па новым стылі.

Дарэчы тут будзе сказаць, што *малодшы* брат Адама, п. Аляксандр Міцкевіч, у пісьме, змешчаным у “Нагатках” Э. Хлапіцкага, памыляецца, сцвярджаючы, што ў момант нараджэння Адама фальварак Завоссе “пераходзіў пад кіраванне яго бацькі як спадчына па дзядзьках”. Я ведаю гэта з уласнаручнага пісьма бацькі Адама, што яго дзядзька Базыль, уладальнік Завосся, памёр толькі *праз чатыры месяцы пасля нараджэння Адама*, а менавіта 5 мая 1799 года, і толькі пасля яго Завоссе перайшло да Мікалая. Зрэшты, п. Аляксандр Міцкевіч не толькі ў гэтым памыляецца. Так, ён сцвярджае, напрыклад, што ў бацькі Адама было два стрыечныя браты, *Юліян і Іпаліт*, якія пражывалі ў фальварку Гарбатовічы. Тым часам з доваду шляхецтва ў актах гродзенскай камісіі 1804 года бачым, што ў *Яна* Міцкевіча па празванні *Рымвід*, дзедка Мікалаевага, было двое сыноў: *Якуб і Адам* і што сынам Якуба быў *Мікалай*, сынамі ж Адама былі *Феліцыян* (не Юліян) і *Іпаліт*. Абодва гэтыя стрыечныя браты Мікалая былі на некалькі дзесяткаў год малодшыя за яго, бо калі памёр іх бацька ў 1802 годзе, над імі, як непаўналетнімі, было ўстаноўлена апікунства. Памыляецца таксама п. А. Міцкевіч, сцвярджаючы, што ў час напісання яго пісьма ў снежні 1861 года “сваякоў Адама па мужчынскай лініі зусім няма”. Яшчэ жгучы тады ў Гарбатовічах упамянуты вышэй дзядзька Адама Феліцыян, народжаны ад Вікторыі з роду Сапліцаў у маі 1789 года.

Гэтыя падрабязнасці паказваюць на тое, што нават сцвярджэнні самых блізкіх сваякоў, калі абапіраюцца толькі на нетрывалую памяць, не заўсёды бываюць надзейнай праўдаю. Зрэшты, у час майго знаходжання ў Познанскім, я спецыяльна заязджаў да п. Францішка Міцкевіча, *старэйшага* брата Адама, каб даведацца пра што-небудзь больш пэўнае наконт месца нараджэння паэта. Пан Францішак шчыра сказаў мне, што да гэтага часу быў перакананы, што Адам нарадзіўся ў Наваградку, але цяпер, калі выплыла Завоссе, ужо і сам не ведае, чаго трымацца. (*Заўвага аўтара*)

² Цудоўныя гэтыя лісты, напісаныя ў 1829 годзе да Юліяна Корсака і Ігната Ходзькі, друкуе ад часу да часу тутэйшы двухтыднёвік “Kronika Rodzinna”, сурэдактарам якога з’яўляецца п. Адынец. Маецца іх ужо некалькі дзесяткаў; яны ахопліваюць падарожжа праз Дрэздэн, Тэнчын, Цяпліцы да Карлсбада, шырока апісваюць знаходжанне Міцкевіча ў Веймары ў сям’і Гётэ і заканчваюцца пакуль што паездкай па Рэйне і Швейцарыі. Такім чынам, застаецца яшчэ шмат да надрукавання: падарожжа па Італіі і паўторнае, больш працяглае знаходжанне ў Германіі.

КАМУНІКАТ.ORG

Генадзь КІСЯЛЁЎ

**РЭПРЭСІРАВАНЫ “ПАН ТАДЭВУШ” —
КОЛЬКІ АСТАЛОСЯ ЭКЗЕМПЛЯРАЎ?**

У цікавай кніжцы польскай даследчыцы Малгажаты Штольцман “Ніколі ад цябе, горад...”¹ (1987), пра культуру Вільні ў перыяд паміж паўстаннямі 1831 і 1863 гадоў, пара старонак адведзена і Дуніну-Марцінкевічу. І не дзіўна: Вільня заўжды была асяродкам беларускай культуры, вельмі рухавы Навум Прыгаворка часта наязджаў у горад Гедыміна, выдаваў там свае творы, сустракаўся з сябрамі. У 1859 годзе тут павінен быў выйсці яго пераклад міцкевічаўскага “Пана Тадэвуша”, кніга была ўжо набрана і збрашуравана, але ў апошні момант цензура забараніла яе і ўвесь тыраж пайшоў пад нож. І ўсё ж некалькі экзemplяраў удалося вынесці і выратаваць. Але колькі менавіта? І колькі з іх дайшло да нашага часу? Штольцман у сваёй кнізе сцвярджае: “Адзіны ацалелы паасобнік знішчанага выдання мае цяпер Ягелонская бібліятэка ў Кракаве...” Такая ж думка сустракаецца часам і ў нашых даследчыкаў.

Сапраўды, беларускі “Пан Тадэвуш” у Кракаве ёсць. Дарэчы, не лепшы экзemplяр — без тытульнага ліста. У свой час звесткі аб ім падаў нястомны працаўнік польскай кнігі, славыты бібліёграф К. Эстрайхер, які якраз быў дырэктарам Ягелонскай бібліятэкі. У 1893 годзе гэты паасобнік (дарэчы, у адным канвалюце з “Люцынкай” Дуніна-Марцінкевіча) зрабіў падарожжа з Кракава ў Пецярбург. Сталася гэта па просьбе Б. Эпімах-Шыпілы, які надзвычай акуратна скапіраваў (сваёй рукой перапісаў літара ў літара) рэдкае выданне і з падзякай вярнуў арыгінал у Кракаў.

Паводле гэтай копіі пераклад Дуніна-Марцінкевіча быў перавыдадзены ў 1907–1908 гадах выдавецтвам “Загляне сонца і ў наша ваконца”, адным з кіраўнікоў якога быў Эпімах-Шыпіла. У характэрнай кароценькай прадмове выдаўцы пісалі:

“Вось пускаем у свет шырокі дзве першыя быліцы “Пана Тадэвуша”, пераложаныя на нашу мову. Цяжкая выпала доля гэтай кнізе. Убачыла яна свет божы ў 1859 гаду. На грошы, што шмат людзёў злажылі, а паміж іх былі і мужычкі, пачалі яе друкаваць у Вільні з дазвалення тагдышняга цензара Кукальніка. Трэба ж, што акуратне, як толькі скончылі друкаваць дзве

першыя быліцы, на месца Кукальніка назначылі новага — некага Мухіна. Той вельмі строгі ўдаўся і зразу прысудзіў “Пана Тадэвуша” ў свет не пусціць. Так і не паспелі гэтыя быліцы ўзірнуцца на свет той ясны: іх арыштавалі і спалілі. Асталіся цэлымі толькі дзве-тры кніжкі. З аднае, што хаваецца ў кніжніцы Кракаўскага ўніверсітэту, мы і перадрукавалі гэтае выданне.

Няхай жа ідзе гэта кніга прамеж людзёў, няхай пакажа, што і ў нашай мове можна выгаварыць вялікія думкі, даці прыгожыя і слаўныя абразы”.

Можна ўдакладняць акалічнасці забароны “Пана Тадэвуша” 1859 года (галоўнае тут усё ж, мабыць, не персанальныя якасці цэнзараў, а зігзагі імперскай цэнзурнай палітыкі), але перавыданне 1907–1908 гадоў замацавала славу менавіта кракаўскага паасобніка.

Між тым існаваў пецярбургскі экзэмпляр першавыдання беларускага “Пана Тадэвуша” — у знакамітай Публічнай бібліятэцы, дзе працавалі ў свой час над старымі рукапісамі браты Каліноўскія. У 1940 годзе яго апісаў малады даследчык І. Кузьмін у лімаўскай публікацыі пад характэрным загалоўкам “Выключна рэдкая кніга”. (Дарэчы, тады ж Кузьмін надрукаваў і цікавы артыкул пра Ф. Багушэвіча; іншых яго прац я не ведаю — мабыць, загінуў у вайну.)

Пасля вайны кракаўскі экзэмпляр зноў патрымаў у руках і сфатаграфавалі для ілюстрацыі беларускі даследчык у Польшчы Мацей Канапацкі, змясціўшы адпаведную інфармацыю ў беластоцкай “Ніве” (1962).

Кракаў, Пецярбург... Паважныя, але далёкія асяродкі. А што ж Вільня, дзе гэтае выданне рыхтавалася? Хіба кніжкі няма на радзіме? Як аказалася, беларускі “Пан Тадэвуш” 1859 года ёсць і ў Вільнюсе, у Адзеле рэдкай кнігі Цэнтральнай бібліятэкі АН Літвы. Мяркуючы па штампе, у 30-х гадах гэты паасобнік знаходзіўся ў бібліятэцы Беларускага навуковага таварыства ў Вільні і, відаць, трапіў у акадэмічную бібліятэку пасля вайны пры расфарміраванні Беларускага музея. Паводле вільнюскага экзэмпляра ахарактарызаваў гэтае выданне І. Крамко ў “Гісторыі беларускай літаратурнай мовы” (1968), праўда, не назваўшы яго адрас. Гэтым жа паасобнікам карыстаўся Я. Янушкевіч пры падрыхтоўцы “Твораў” Дуніна-Марцінкевіча 1984 года, адпаведныя звесткі прыведзены ў артыкуле даследчыка “Прыбраны ў мушкетэрскае сярмягу” (Маладосць. 1984. № 12).

Гісторыю выражанага ад знішчэння экзэмпляраў беларускага “Пана Тадэвуша” я паспрабаваў раскрыць у кнізе “Спасціганучы Дуніна-Марцінкевіча” (1988). Я налічыў тады тры ацалелыя паасобнікі.

І раптам высветлілася, што гэтыя звесткі няпоўныя.

Неяк пераглядаў бібліяграфічную картатэку Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, створаную пад кіраўніцтвам А. Мальдзіса для капітальнага біябібліяграфічнага слоўніка беларускіх пісьменнікаў, і нечакана натрапіў на звесткі пра яшчэ адзін экзэмпляр славутага перакладу. Звычайная, мож-

на сказаць, несамавітая бібліяграфічная картка, запоўненая характэрным ломкім хуткім почыркам самога Адама Іосіфавіча, засведчыла, што беларускі “Пан Тадэвуш” прытаіўся таксама ў Рэспубліканскай бібліятэцы Літвы. Паколькі заняты іншымі клопатамі Мальдзіс неяк не надаў гэтай сенсацыі значэння (мабыць, такіх бібліяграфічных сенсацый пад час падрыхтоўкі слоўніка было шмат), я з яго бласлаўлення ў першую ж камандзіроўку ў Вільнюс агледзеў гэтае выданне.

Манументальны, урачысты будынак былой Рэспубліканскай бібліятэкі ў цэнтры горада якраз побач з парламентам, месцам нядаўніх палітычных бураў. Цяпер гэта Нацыянальная бібліятэка імя Марцінаса Мажвідаса, названая ў гонар выдаўца першай літоўскай кнігі, малодшага сучасніка Ф. Скарыны. Адзел літуаністыкі збірае не толькі чыста літоўскія выданні, але і наогул усе старыя друкі, якія з’яўляліся на тэрыторыі Літвы.

У каталогу ёсць спецыяльная скрыня для беларускіх выданняў. Наш “Тадэвуш” значыцца там пад нумарам

№ $\frac{\text{B balt. 1}}{859}$

Кніжка добра захавалася, калі не лічыць амаль адарванага пераплёту, але гэта для бібліяфілаў не праблема. Галоўнае — тэкст.

Па ўсім відаць, кніга карысталася папулярнасцю, не аставалася без чытачоў. На форзацы, пільна прыгледзеўшыся, можна разабраць нападсцёрты, яшчэ дарэвалюцыйны надпіс алоўкам: “какъ прочитаешь, то прошу обратно”. Чатыры дзесяцігоддзі (1859–1899), здаецца, не пакінулі на кніжцы іншых бачных слядоў. Датаваная гісторыя кніжкі, яе бытавання, пачынаецца з дарчага надпісу чорным чарнілам на шмуцтытуле па-польску: “У бібліятэку Ковенскага (?) рымска-каталіцкага семінарыума ў 1899 годзе ахвяруе кс. Паўлоўскі”. Хто гэты святар, сучаснік Багушэвіча, мы пакуль не ведаем. Але кніжка заняла тады сваё месца ў кніжніцы Ковенскай (Жамойцкай) семінарыі.

На тытуле ліловая авальная пячатка бібліятэкі Самагіцкай семінарыі (Самагіція — лацінская назва Жамойці-Жэмайціі). Аб такой жа прыналежнасці сведчыць і друкаваная наклейка на адвароце пераплёту з тэкстам на латыні:

E. BIBLOTHEKA
SEMINARII SAMOGITIENSIS
ARMAR² 29^B

№ 65

На адвароце тытульнага ліста вялікая прамавугольная пячатка больш позняга часу па-літоўску: “Інвентар метрапольнай духоўнай семінарыі [літаральна — семінарыі ксяндзоў. — Г. К.], № 10904” і круглая — Рэспубліканскай бібліятэкі.

Такім чынам, у канцы мінулага стагоддзя кніга належала асвечанаму ксяндзу, які падарыў яе ў семінарскую бібліятэку. Кніжка захоўвалася ў бібліятэцы Каўнаскай каталіцкай семінарыі, потым разам з іншымі яе рытэнтамі трапіла ў Рэспубліканскую бібліятэку Літвы, якая да 1963 года знаходзілася ў Каўнасе.

Выходзіць, кніга мела сваіх шанавальнікаў і ў літоўскім асяроддзі. Гэта для нас не навіна. Нагадаем, што яшчэ ў 1861 годзе з перакладам Дуніна-Марцінкевіча пазнаёміўся літоўскі пісьменнік-асветнік Мікалоюс Акялайціс, напісаў прыхільную рэцэнзію, якая таксама не здолела прабіцца ў друк. Дарэчы, не выключана, што мы маем якраз справу з экзэмплярам Акялайціса. Хаця не — на тым паасобніку бадай што-небудзь накрэсліў бы, пакінуў бы свой прыязны аўтограф сам перакладчык, які досыць блізка ведаў Акялайціса.

... На развітанне яшчэ раз гартаю рэдкую кнігу — калі яшчэ прыйдзеца ўзяць яе ў рукі. Што звяртае асабліваю ўвагу? Несумненныя поспехі беларускага кнігадрукавання. Беларуская кніжка ўсё больш упэўнена патрабавала сабе месца пад сонцам. Нават тытульны ліст у яе аформлены па-беларуску. І “талкаванні” — дарэчы, надзвычай цікавыя — таксама беларускія. Як зазначыў яшчэ І. Крамко, гэта ці не першы такі выпадак у XIX стагоддзі. Праўда, невялікая прадмова і зусім маленькая — у некалькі сказаў — інструкцыя, як чытаць, — усё ж пакуль што па-польску. Цікавая графічная сістэма: для “ў” ужывалася курсіўнае “у”, расстаўлены націскі, не абыйдзена нават імя аўтара — Адам (не Ёдам, як вымаўлялася па-польску) Міцкевіч. У канцы на чатырох старонках — спіс падпісчыкаў (сапраўды, ёсць і сяляне-“мужычкі”), які завяршаецца нечакана шматзначнымі словамі — абяцанкай: “Dalszy ciąg nastąpi” (працяг будзе). Вялікім аптымістам быў наш Навум Прыгаворка! Гэтага працягу Беларусі давалося чакаць паўстагоддзя — да другога выдання кнігі. Дзве першыя песні-быліцы нарэшце дайшлі да чытача. А пераклад астатніх песень так і прапаў.

Такім чынам, сёння вядомы ўжо чатыры (хочацца сказаць — ажно чатыры) паасобнікі рэпрэсыванага ў 1859 годзе “Пана Тадэвуша”.

І ўсё ж гэта на сённяшні дзень адна з самых рэдкіх беларускіх кніг. Нават многіх выданняў вялікага першадрукара Скарыны — праз усю наймаверную далячынь часу — дайшло болей.

1994

¹ У загаложку скарыстаны словы паэта Ч. Мілаша, нобелеўскага лаўрэата, ураджэнца Віленшчыны.

² Шафа.

Якуб КОЛАС

СВЕТЛЫЯ СТАРОНКІ ДРУЖБЫ

Многія мясціны Беларусі захоўваюць жывую памяць аб Адаме Міцкевічу. Па дарозе з Баранавіч у Навагрудак, робячы невялікія адхіленні ўбок, спыняемся з хвалюючым пачуццём у Заоссі, дзе нарадзіўся найвялікшы паэт польскага народа; моўчкі заходзім у парк Туганавічы, апеты Міцкевічам; бачым маляўнічае возера Свіцязь, услаўленае ў яго дзівосных баладах; узнімаемся на ўзвышша Чамброва, і адсюль паўстаюць перад нашымі вачыма карціны прыроды, любоўна намалёваныя ў “Пане Тадэушы”; нарэшце ўязджаем у Навагрудак, паветрам якога Міцкевіч дыхаў у дзіцячыя і юнацкія гады.

Роднай душы паэта была не толькі прырода Беларусі і Літвы. Народнае жыццё, духоўныя скарбы блізкіх народаў нязменна прыцягвалі яго ўвагу, служылі невячэрпнай крыніцай натхнення.

Нацыянальны паэт польскага народа ў самым поўным сэнсе гэтага слова, Адам Міцкевіч належыць усяму чалавецтву. Іменна таму яго імя бясконца дарагое нам, што ён, выказнік спадзяванняў свайго народа, быў у той жа час палымяным барацьбітом “за вашу і нашу свабоду”.

Ва ўзнёсласці ідэй, якім цалкам аддадзены быў паэтычны геній Міцкевіча, у незвычайнай высакароднасці і прывабнасці яго асобы хаваецца прычына таго глыбокага ўзаемаразумення, якое ўстанаўлівалася паміж песняром польскага народа і выдатнымі прадстаўнікамі іншых нацый. Пранікнёныя радкі, укладзеныя ў вусны Конрада, героя паэмы “Дзяды”, выяўляюць шырыню душы самога паэта, якая ўвабрала ў сябе бязмежнае мора людскіх пакут, незвычайна спачувальнай і чулай да народнага гора, напоўненай да краёў святой нянавісцю да тыраніі, да душыцеляў свабоды.

Міцкевіч — сын свайго эпохі. Ён адлюстравяў лёс свайго народа ў адзін з самых трагічных перыядаў яго гісторыі, і гэта тлумачыць нам многае ў супярэчлівай свядомасці паэта, у складанасці творчага шляху, які ён прайшоў. І, зразумела, не часовае і выпадковае, не прыватныя памылкі, абумоўленыя рознымі абставінамі, трэба бачыць перш за ўсё ў мастацкай спадчыне Міцкевіча.

З далечыні цэлага стагоддзя, што мінула з дня смерці паэта, з незвычайнай яснасцю вырысоўваецца для нас уся яго веліч, усе тые каштоўнейшыя рысы вобраза мастака-барацьбіта, якія родняць яго з сучаснасцю, робяць яго вечно жывым у памяці нашчадкаў.

Як геніяльны паэт, Міцкевіч быў і не мог не быць выдатнай асобаю, незвычайным, але сапраўды зямным чалавекам. Ужо раннія яго вершы здзіўляюць багаццем унутранага свету, надзвычайнай праўдзівасцю чалавечых пачуццяў. Адною любоўнай лірыкі, прысвечанай Марылі Верашчак, пранікнёных песень і апісанняў прыроды, грацыёзных жартаў і імправізацый было б дастаткова, каб паставіць імя паэта у адзін рад з самымі яркімі прадстаўнікамі сусветнай паэзіі. Ступень за ступенню Міцкевіч паднімаўся ўсё вышэй у сваёй творчай самасвядомасці. Перамагаючы боль і адчай уласнага сэрца, ён здолеў узвысіцца да сапраўдных вяршынь грамадзянскай тугі і грамадзянскай мужнасці.

У той час, калі Міцкевіч уступаў на літаратурную ніву, у польскай паэзіі панавалі класіцызм. На долю маладога паэта выйшла нялёгка і ў вышэйшай ступені высакародная місія — выступіць супраць мёртвага засілля кананізаваных правіл струхлелай піітыкі і сцвердзіць паэзію натхнення, жывых чалавечых пачуццяў. Узняўшы сцяг рамантызму, Міцкевіч адстойваў патрабаванні самага перадавога рэвалюцыйнага крыла ў еўрапейскім рамантызме.

Бясспрэчна правільныя вывады робяць даследчыкі, калі адзначаюць плённы ўплыў на Міцкевіча перадавых літаратурных ідэй, успрынятых ім у Расіі ад Пушкіна і яго асяроддзя. Бліскучы росквіт рускай паэзіі і кірунак яе развіцця яшчэ больш пераканалі Міцкевіча ў правільнасці абранага ім шляху. Бясспрэчна і тое, што своеасаблівыя рамантычныя формы, у якія адліваліся думкі і пачуцці Міцкевіча, найбольш адпавядалі духу яго свабодалюбнай паэзіі і былі неабходнай ступенню ў развіцці рэалізму.

Глыбока асабістае, патаемнае, захоўваючы ўсю ўсхваляванасць і непаўторнасць чалавечага лёсу паэта, усё больш, аднак, адступала ў творах Міцкевіча на задні план, раствараючыся ў агульнанародных спадзяваннях і трывогах, падпарадкоўваючыся высокім мэтам барацьбы за свабоду Польшчы, за чалавечае шчасце.

Мяцежныя думы, багаторніцкія матывы, умоўна рамантычная сімволіка — усё гэта былі формы і сродкі ўвасаблення вызваленчых ідэй, якімі наскрозь прасякнута муза паэта.

Бачачы пакуты змучанай Польшчы, сам ахвяра паліцэйскага сыску і жорсткіх праследаванняў з боку царскіх улад, сведка крываваых вынікаў паўстання 1830 года, Міцкевіч не толькі асабіста пакутаваў. “На гнеўны лад настроіўшы ліру”, ён заклікаў працягваць барацьбу, умацоўваў веру ў будучую перамогу над цёмнымі сіламі беззаконнасці і заняволення. Толькі па-

лымьяная любоў да свайго народа магла нарадзіць такія надзвычайныя па сіле паэтычнага адлюстравання радкі:

Гляджу я на край свой змучаны,
Як сын, чыйго бацьку ўздываюць на кола.
Я чую пакуты народу,
Як маці ва ўлонні ўздрыгванне плоду.

Цяжкія выпрабаванні, праз якія суджана было прайсці Міцкевічу разам з лепшымі сынамі польскага народа, накіравалі шукальніцкі дух паэта да самых важных сацыяльных праблем эпохі. Пры ўсёй сваёй прыхільнасці да лепшых бакоў бытавога і маральнага аблічча дробнамаёнткавай шляхты, паэт валодаў цвярозым і ясным поглядам — поглядам, накіраваным не ў мінулае, а ў будучае. Беззваротна адышлі ў нябыт маляўнічыя тыпы, з такім рэалістычным майстэрствам і дасціпным гумарам выведзеныя ў эпапеі “Пан Тадэвуш”. Далёка не ўсё прымае мастак, малоючы справы і норавы мінулых дзён. Тым больш бачыць ён недасканаласць ранейшага сацыяльнага ладу ў святле новых патрабаванняў эпохі. Хай супярэчлівыя і ў многім наіўныя грамадска-палітычныя погляды, якія складаліся ў Міцкевіча пад уплывам гістарычных падзей. Сутнасць іх, аднак, у тым, што паэт прыходзіў да думкі аб заганнасці і недаўгавечнасці ладу, заснаванага на прыгнечанні, гвалце, сацыяльнай няроўнасці. Сляды глыбокага роздуму над жыццём, над прычынамі, якія прывялі Польшчу да нацыянальнай катастрофы, мы знаходзім у многіх творах Міцкевіча, і ў тым ліку на старонках “Пана Тадэвуша”. Асуджаючы фанабэрыстых магнатаў, выкрываючы жорсткасць, бессумленнасць, рэнегацтва, паэт поўнасцю на баку простых, сумленных людзей, што жывуць працаю сваіх рук. Уласнасць — зло, яблыка разладу, “якое пасварыла ўсіх на свеце”, рабаўласнік — імя, якое ганьбіць чалавека. Зямля і ўсе багацці зямлі павінны належаць тым, хто працуе да сёмага поту і за кошт каго жыве ўвесь свет.

Сярод думак і заклікаў Міцкевіча-публіцыста многа такіх, якія сугучныя нашым дням, выказваюць пачуцці інтэрнацыянальнай салідарнасці, ідэю барацьбы за свабоду. “Народы ніяк не зацікаўлены ў тым, — пісаў Адам Міцкевіч у “Адозве да рускіх”, — каб знішчыць адзін другога. Дзень падзення дэспатаў будзе першым днём міру і дружбы народаў”.

Фактам у вышэйшай ступені знамянальным была сардэчная дружба паміж геніяльнымі паэтамі двух брацкіх народаў — Міцкевічам і Пушкіным. Вынаннік, якога праследаваў царскі дэспатызм, Міцкевіч знайшоў у перадавой Расіі не толькі цаніцеляў свайго таленту, але і аднадумцаў, дарадчыкаў, саюзнікаў па агульнай справе барацьбы з дэспатызмам, за свяшчэнныя ідэалы свабоды. Самае шчырае спачуванне да лёсу польскага паэта выказвалі побач

з Пушкіным дзекабрысты К. Рылееў і А. Бястужаў, многія вядомыя літаратары, якія перакладалі творы Міцкевіча на рускую мову і садзейнічалі іх выданню. Ніякімі паклёпніцкімі выдумкамі і, фальсіфікацыяй нельга сказаць галоўнага, самага важнага ва ўзаемаадносінах Міцкевіча з прадстаўнікамі перадавой рускай грамадскасці. Час, наступныя гістарычныя падзеі згладзілі і аддалі забыццю тое, што было толькі часовым асадкам або асобнымі непрыемнымі адценнямі ўспрыняццяў. Затое наўвекі засталіся ў памяці народаў светлыя старонкі ўзаемнай дружбы, духоўных сувязей і брацкай салідарнасці. Агульнавядомыя непасрэдныя выказванні аб гэтым Міцкевіча (у “Помніку Пятру Вялікаму”, у пасланні “Рускім сябрам”) і Пушкіна, які з любоўю і павагай успамінаў свайго польскага сабрата.

Свабодалюбівыя мары і спадзяванні Адама Міцкевіча знаходзяць жыццёвае ўвасабленне ў сучаснай, народнай Польшчы. Адаючы паэту даніну найглыбейшай любові, польскі народ мае права ганарыцца сваім вялікім сынам. Разам з палякамі шырока адзначаюць стагоддзе з дня смерці паэта ўсе народы свету.

Канулі ў Лету адасобленасць і варажасць, якія сеялі паміж народамі, штучна распальвалі і падтрымлівалі царызм і эксплуатацыйныя класы, імкнучыся трымаць у паслушэнстве прыгнечаныя масы. Цяпер спраўляе ўрачытасць садружнасць нацый, магутнае яднанне народаў у іх агульнай барацьбе за мір і сацыяльны прагрэс. Паглыбляецца ўзаемаразуменне, працоўныя і культурныя сувязі паміж польскім і савецкім народамі.

Бесмяротныя творы Адама Міцкевіча чытаюць у перакладах і ў арыгінале, іх высока цэняць і любяць у Маскве і Ленінградзе, у Літве і Беларусі, на Украіне і ў Эстоніі — ва ўсіх кутках нашай неабдымнай краіны. Імя вялікага польскага паэта назаўсёды застаецца сімвалам усеперамагаючых сіл розуму, справядлівасці і мацнеючай дружбы народаў.

1955

Янка КУПАЛА
ВЕЧНА ЖЫВАЯ ПАЭЗИЯ

На ўсе шматлікія мовы народаў Савецкага Саюза перакладаюцца вечна жывыя і вечна свежыя яго творы. З асаблівым хваляваннем у гэтыя дні разгортваюць старонкі Міцкевічавай паэзіі чытачы Савецкай Беларусі, чытачы той зямлі, на каторай нарадзіўся, рос і пачынаў сваю працу Адам Міцкевіч. І ў сувязі з гэтым кожнаму міжвольна прыходзяць на думку радкі, прысвечаныя Адаму Міцкевічу яго сучаснікам, геніем рускага народа Аляксандрам Сяргеевічам Пушкіным:

Он между нами жил
Средь племени ему чужого; злобы
В душе своей к нам не питал, и мы
Его любили. Мирный, благосклонный,
Он посещал беседы наши. С ним
Делились мы и чистыми мечтами
И песнями....

І сапраўды, у самым літаральным сэнсе гэтага слова, беларускі народ дзяліўся з Адамам Міцкевічам сваімі песнямі-марамі, легендамі, песнямі і казкамі. Нямала бліскучых старонак у паэзіі Адама Міцкевіча напісана пад самым непасрэдным уплывам беларускай народнай творчасці. Як бы ў адплату за гэты шчодры дар Міцкевіч заўсёды з велізарнай павагай і любасцю ставіўся да беларускага народа, яго жыцця і творчасці. У сваіх лепшых лекцыях па гісторыі славянскіх літаратур ён называе беларускую мову самай багатай і чыстай гаворкай, поўнай урачыстасці і непасрэднасці. У сваіх творах, асабліва ў паэме “Пан Тадэуш”, ён з вялікім замілаваннем і вялікай сілай малое характывае і багацце беларускай прыроды. Гэтыя старонкі ў творчасці Адама Міцкевіча такжа дорагі беларускаму савецкаму чытачу, як дорага яму ўся паэзія Міцкевіча, у якой ён з велізарнай сілай гневу ганьбіў царызм і дэспатыю, у якой ён горача з трыбуны клікаў на змаганне за волю, у якой пасведчыў словы Пушкіна:

Он говорил о временах грядущих,
Когда народы, распри позабыв,
В великую семью соединятся.

Надзеі Міцкевіча здзейсніліся. Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік аб'яднаў у сваёй сям'і сотні нацыянальнасцей прагрэсіўных працоўных усяго свету. Да гэтай сям'і год таму назад была далучана Заходняя Беларусь і радзіма Адама Міцкевіча. У гэтую сям'ю, як роўная паміж роўных, увайшла і Літва, неаднойчы апетая Адамам Міцкевічам. Волю роўных гэтым землям прынёс савецкі народ і яго гераічная Чырвоная Армія... І польскі, і беларускі, і літоўскі народы разам з народамі ўсяго нашага Савецкага Саюза пойдучь да новых вышынь у жыцці і ў паэзіі, несучы ў сваіх сэрцах цудоўныя песні Адама Міцкевіча і шануючы яго светлую памяць.

1940

Алег ЛОЙКА

АДАМ МІЦКЕВІЧ І БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР

Гаварыць аб Адаме Міцкевічу і беларускім фальклору — гэта значыць гаварыць аб адным з вытокаў творчасці вялікага польскага паэта.

Вырастаючы ў рэчышчы антыфеадальнай барацьбы шырокіх народных мас, у рэчышчы польскага нацыянальна-вызваленчага руху, творчасць Адама Міцкевіча была цесна звязана з фальклорам — вуснай творчасцю шырокіх народных мас. Міцкевіч як паэт вырастаў пад жыватворчым уплывам вуснай творчасці польскага, беларускага, рускага, украінскага, літоўскага народаў. Задача данага артыкула — паказаць сувязь творчасці Адама Міцкевіча з беларускім фальклорам як адным з вытокаў яго творчасці.

Прырода надарыла Адама Міцкевіча нечуваным паэтычным талентам. Хвалі рэвалюцыйна-вызваленчай барацьбы польскага народа першых дзесяцігоддзяў XIX стагоддзя выштурхнулі яго на паверхню жыцця. Але гэта быў не першы і не апошні штуршок.

Першым пестуном генія Адама Міцкевіча былі вусная народная творчасць і непаўторная сваёй красой прырода Навагрудчыны. Пасля прыйшлі кніга, школа, універсітэт, каханне, нелегальная арганізацыя, настаўнічанне ў Коўне, гады жыцця ў Расіі. Але на працягу ўсяго часу, пакуль Міцкевіч не пакінуў Беларусі, поруч з кнігай, універсітэтам, каханнем крок у крок вусная творчасць народа, а навакол былі маляўнічыя карціны прыроды Беларусі.

Кніга, школа, універсітэт, Расія дэкабрыстаў, дружба з А. С. Пушкіным далі Адаму Міцкевічу веды, якія зрабілі яго адным з найбольш адукаваных людзей свайго часу. Цераз кнігу паэт успрыняў лепшыя традыцыі польскай літаратуры, стаў іх наследнікам, іх прадаўжальнікам. Ян Кахановіч, Ігнацы Красіцкі, Станіслаў Трамбацкі, Францішак Карпінскі, Юльян Нямцэвіч перадавалі Міцкевічу эстафету польскай нацыянальнай літаратуры. Кніга вучыла яго любіць Шэкспіра і Гётэ, Шылера і Байрана. Школа дала яму глыбокія веды па грэчаскай і рымскай літаратурах. Гродэк, Бароўскі і пад рост генію Міцкевіча вялікі польскі вучоны Іаахім Лявель былі яго лепшымі настаўнікамі. Расія дала Міцкевічу дружбу з геніем рускага народа А. С. Пушкіным, здрадзіла яго з дэкабрыстамі. Яна ўзяла яго ў польскага народа, па крылатых словах рускага паэта Казлова, сільным, а

выдала свету — магутным. Але ўсё гэта само па сабе яшчэ не зрабіла б польскага паэта тым, чым ён стаў, каб на дарозе Міцкевіча да магутнасці, да вяршынь паэзіі не стаяла вусная творчасць народа — надзейная апора паэта ў яго творчых парываннях.

Адам Міцкевіч нарадзіўся ў 1798 годзе на Беларусі — на хутары Завоссе, недалёка ад Навагрудка. Дзяцінства паэта працякала на ўлонні жываліснай Навагрудчыны. Будучы паэт рос сярод дрымучых беларускіх лясоў, зялёных гаёў, шаўковых лугоў і бясконцых ніў, перапаясаных зялёнымі стужкамі межаў. Не раз бачыў ён на гэтых нівах сумныя, у зрэб'і постаці прыгонных жанчын, не раз слухаў іх поўныя журбы жніўныя песні. Снежнаю зімою, доўгімі вечарамі любіў слухаць ён бясконцыя казкі прыгоннага селяніна Блажэя, захапляўся задушэўнымі народнымі песнямі, якія спявала яму служанка Гансеўская. Усё гэта глыбокай баразной лягло ў памяці паэта. Пасля прыйшлі гады навучання ў Навагрудскай дамініканскай школе, у Віленскім універсітэце. Канікулы паэт з году ў год праводзіў дома, на Навагрудчыне. Са сваімі аднадумцамі-сябрамі Тамашом Занам і Янам Чачотам ён вандруе па навакольных вёсках, сутыкаецца непасрэдна з жыццём беларускага селяніна, з яго побытам, вераваннямі, абрадамі, слухае беларускія песні, казкі, легенды, бывае на выселлях, на кірмашах.

У 1818 годзе ў Туганавічах Зан знаёміць Міцкевіча з Марыляй Верашчакай. Маладыя людзі пакахалі адзін аднаго. На дарозе да іх шчасця стала шляхецкая пыха сваякоў Марылі, якія не маглі згадзіцца з думкай, што яна стане жонкай беднага шляхціца. Яны прымусілі яе аддаць сваю руку графу Путкамеру. Кароткай была ў паэта радасць сустрэч з дарагім чалавекам. З Марыляй ён слухаў над Свіцязцю легенды старога беларуса-рыбака; паэт захапляўся песнямі, што спявала Марыля, і любімая яе песня:

Да цераз мой двор,
Да цераз мой двор
 Ляцела цяцера,
Ой, не даў мне Бог,
Не судзіў мне Бог,
 Каго я хацела, —

адгэтуль і назаўсёды становіцца любімай песняй паэта.

Якія казкі баяў будучаму паэту Блажэй? Якія песні спявала яму Гансеўская? Што бачыў, што чуў паэт, ходзячы з Чачотам па кірмашах, па вёсках, засценках, бываючы на сялянскіх выселлях, дажынках, хаўтурах? Якую легенду апавядаў паэту і Марылі дзед-рыбак на беразе Свіцязі?

Здавалася б, што ўсё гэта адышло ў небыццё разам з той хвілінай, калі Блажэй канчаў баяць і дзяцей прымушалі класціся спаць, з той хвілінай,

калі Міцкевіч з Чачотам пакідалі парог хаты, дзе сыгралася сялянскае вяселле, з той хвілінай, калі рыбак, кончыўшы легенду, зноў закідаў сваю рыбацкую сетку.

Можа, гэта было б і сапраўды так, каб перад намі не ляжала сёння неўміручая творчасць Адама Міцкевіча, каб не жыў народ, які баяў паэту казкі, легенды, спяваў яму песні, прынімаў яго на сваіх вяселлях і дажынках.

Што бачыў, што чуў Адам Міцкевіч на Беларусі, — на гэтае пытанне адказвае сама творчасць паэта, дзе чуае і бачанае ім на Беларусі становілася часта асноваю формы выяўлення дум і пачуццяў паэта.

Чытаючы ў Парыжы лекцыі аб славянскіх літаратурах, Міцкевіч казаў сваім слухачам, што “славянскі селянін, калі збіраецца баяць казкі, пачынае ад таго, што, паглядаючы ўгару і азіраючыся вакол сябе, скажа:

Бай ходзіць па бэльках,
Бай ходзіць па сцяне, —
Бай ці не бай?

Ці не гэтак якраз збіраўся баяць казкі Блажэй? Ці не яго вобраз стаяў перад вачамі лектара, калі ён расказваў гэта? А што на Беларусі бачыў і чуў тое паэт, пераконваюць нас публікацыі матэрыялаў беларускага фальклору. У Е. Раманава прыведзены варыянты падобных прымавак:

Ішоў бай па сцяне,
Нёс суму на сабе.
Ці баяць, ці не?..¹

Ходзячы з Чачотам па вёсках, Міцкевіч бачыў, як сяляне святкавалі дзяды, паміналі памёршых, а само “велічнае прызначэнне свята, — як скажа ў прадмове да паэмы “Дзяды” Міцкевіч, — пустыннае месца, начны час, фантастычнасць абрадавага таінства моцна хвалявалі яго фантазію”.

Ці не тады дзе ў курнай хаце падслухаў паэт гэтую формулу-заклінанне, што ўплецена ім ў вобразную ткань паэмы “Дзяды”:

Прэч згэтуль **на лясы, на рэкі,**
Згінь, прападзі навекі!...

(Пераклад А. Лойкі)

Яна поўнаасцю адпавядае формулам-заклінанням, якія прыводзіць Е. Раманаў: “... ссылаю вас, бясы-дз’явалы, нячыстая сіла, **на мхі, на балоты, на гнілыя калоды, на паганья воды...**”²

Ілюстрацыя В. Шаранговіча
да паэмы Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш” у перакладзе Я. Семяжона

Ці не ўспаміналіся Міцкевічу беларускія вясельныя песні, якія спявалі на Навагрудчыне, едучы да шлюбу:

З суботы ды на нядзелю
Маладая Кася сасніла:
Сівы голубы да наляцелі,
Белы жэмчуг развярцелі,
Шчыра золата высыпалі... ”³ —

калі ён пісаў у паэме “Дзяды” радкі аб галубцы і голубе, якога разарваў арол, асіраціўшы галубку, гвалтам забраўшы яе сабе ў жонкі?..

Голуб з галубкай з лесу імчацца,
Арол за імі пусціўся гнацца,
Галубка ўцякла, азіраецца ўкола,
Дзе ж ён, сярэбранапёры голуб?

(Пераклад А. Лойкі)

Няцяжка паверыць, што сапраўды падобнае бачыў, падобныя песні, загаворы чуў Міцкевіч на роднай Навагрудчыне, ходзячы па кірмашах, бываючы на сялянскіх вяселлях, дажынках, хаўтурах, непасрэдна сутыкаючыся з жыццём беларускага прыгоннага селяніна, з яго песнямі, казкамі, вераваннямі і абрадамі.

Цяжэй уявіць сабе, колькі песень і казак чуў і запомніў паэт на Беларусі. З багацейшымі запасамі назіранняў над прыродай Беларусі, над штотдзённым побытам беларускага прыгоннага селяніна, яго вераваннямі і абрадамі, з багацейшым запасам беларускіх народных песень і казак прыйшоў Міцкевіч да стварэння сваіх балад і паэм “Дзяды” і “Пан Тадэвуш”.

Зацікаўленасць Міцкевіча да вуснай народнай творчасці, адбор фальклорных вобразаў і матываў і спосаб іх выкарыстання паэтам у розны час былі рознымі.

Першы этап у адносінах Міцкевіча да фальклору можна назваць як бы пасіўным. Гэта гады дзяцінства, навучання, калі ён пазнае фальклор непасрэдна з вуснаў народа. Дзіцячая цікаўнасць змяняецца ўжо пэўнай мэтанакіраванасцю, калі Міцкевіч ідзе па вёсках слухаць народныя песні, казкі, легенды. Становячыся на шлях рамантычнай творчасці, Міцкевіч ужо сам тэарэтычна абгрунтоўвае свой зварот да вуснай народнай творчасці, і яго балады і раманы — першае актыўнае выяўленне адносін Міцкевіча да фальклору.

У прадмове да выданага ў Вільні ў 1822 годзе першага тома сваіх твораў Міцкевіч выступіў за паэзію для народа, супраць псеўдакласічнай паэзіі, якая вырадзілася і не была больш, як пісаў Міцкевіч, “народнай патрэбнасцю, стала забавай эрудытаў ці абібокаў”. Падымаючы сцяг народнасці ў літаратуры, Міцкевіч звяртаецца да фальклору, які ён лічыць адным з відаў паэзіі — відам рамантычнай паэзіі, паэзіі сярэдніх вякоў.

Чым абумоўлены зварот Міцкевіча да вуснай творчасці беларускага народа?

Па-першае, тым, што стыхія вуснай народнай творчасці, у якой рос і выхоўваўся паэт, была, у асноўным, народная творчасць працоўнага беларуса. Беларускі фальклор быў пад рукою паэта, яго добра ведаў ён і з яго пры першай неабходнасці зачарпнуў паэт шчодрэй жменяй.

Не абышлося тут, па-другое, і без некаторых тэарэтычных пасылак. Гаворачы аб беларускім народзе, Міцкевіч зазначаў: “З усіх славянскіх народаў беларусы, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў, захавалі найбольшы лік агульнаславянскіх рыс... У іх казках і песнях ёсць усё...”

Цікавасць да фальклору як да аднаго з відаў рамантычнага роду паэзіі, які ў сваю чаргу з’яўляўся для паэта адбіткам дум і настрояў сярэднявекі, — гэтая цікавасць вяла за сабою зацікаўленасць да беларусаў, якія “захавалі найбольшы лік агульнаславянскіх рыс”, да іх песень і казак, у якіх “ёсць усё”.

Працуючы ў 1819–1821 гадах над баладамі, Міцкевіч звяртаецца да багаццяў беларускага фальклору.

Складанаю была творчая гісторыя балад. Як відаць гэта з тагачасных лістоў Міцкевіча да сяброў, не адным духам пісаў паэт тую ці іншую з балад, не да канца з яснай задумай данай балады ён садзіўся за пяро; задума адной балады ў працэсе яе ўвасаблення змянялася, прыводзячы паэта да стварэння з данай задумы двух, а то і трох балад, і самому паэту цікава было, як жа ўсё ў канцы атрымаецца.

Кідаецца ў вочы асабліваць балад: іх матывы, вобразы, настроі пераклікаюцца з пачуццямі, настроймі самога паэта. Голасам падснежніка (“Падснежнік”) як бы прамаўляе сам малады паэт, які верыць, што народная песня, да якой ён звяртаецца, няхай яна вырасла ў “подлым” асяроддзі, будзе вітана яго сябрамі, будзе вітана простымі людзьмі.

Думаючы аб Марылі, піша паэт балады “Люблю я”, “Рыбка”, аплакваючы сваё няшчаснае каханне, піша ён “Курганок Марылі”, “Дудара”.

Міцкевіч, адарваны ад сяброў, ад радзімых старон, поўны прадчування хуткай няшчаснай развязкі ва ўзаемаадносінах з Марыляй, працуючы ў заштатнай Ковенскай гімназіі, дзе, як пісаў паэт, “уся школа, здавалася, памірае ці засынае, кожны вучань гаворыць ціха, палахліва і павольна, кожны на-

стаўнік таксама”, — з такімі настроймі, у такіх умовах працуе паэт над баладамі. Ён часта працуе за поўнач. Жадаючы як бы “настрашыць” Марылю, паэт піша баладу “Люблю я!”; вырываючыся з заплеснявеласці заштатнай завадзі, ён піша поўныя народнага гумару балады “Пані Твардоўская”, “Тукай”.

Думкі аб сваім народзе, аб літаратуры, аб сябрах, аб Марылі, сэрца, узбуранае тытанічным пачуццём, — усё гэта ў той самоце, якая паланіла паэта ў Ковенскай гімназіі, набывала велічныя памеры, — і ярчай успыхвала натхненне, сваімі бляскамі азараючы ўспаміны-ўражанні, вынесеныя Міцкевічам з дзяцінства, з Беларусі, і настойлівей прасіліся гэтыя ўспаміны-ўражанні пад пяро, увасабляючы велічныя думы і пачуцці паэта.

Як тая пчала, лунаў думкаю паэт то над адным, то над другім вобразам, матывам, карцінай, чутымі, бачанымі ім калісьці на Беларусі, і непаўторны іх нектар разліваўся ў вобразах і матывах яго балад і рамансаў.

Паасобныя балады Міцкевіча — “Люблю я!”, “Курганок Марылі”, “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Рыбка” — выраслі амаль поўнасьцю на беларускіх фальклорных вобразах і матывах. Самі вобразы, уяўленні, якія падхоплівае Міцкевіч пры стварэнні такіх балад, як “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Рыбка”, яўна сведчаць, што крыніцай іх мог быць толькі мясцовы фальклор, тутэйшыя паданні, павер’і, якія беларускі народ звязваў са сваімі азёрамі, рэкамі, курганамі і аграмаднымі камянямі, якімі колісь ляднік шчодро адзначаў свой шлях на Беларусі.

У іншых баладах Міцкевіча — “Ліліі”, “Рамантычнасць”, “Пані Твардоўская”, “Тукай”, — выраслых больш на польскім фальклоры, беларускія фальклорныя вобразы і ўяўленні ўплятаюцца паасобнымі штрыхамі ў вобразную ткань верша, ствараюць адпаведны каларыт, фон, на якім развіваецца дзеянне балад.

Як паказаў гэта сучасны польскі даследчык творчасці Міцкевіча Л. Падгорскі-Аколаў⁴, паданні жыхароў беларускага мястэчка Цырына аб “страхах”, аб пакутах душы дзяўчыны, што пры жыцці нікога не пакахала, наштурхнулі Міцкевіча на задуму балады “Люблю я!”.

Балада “Курганок Марылі” вырасла як своеасаблівае творчае выкарыстанне паэтам формы галашэння. Ад беларускага народнага звычаю галасіць над памёршым ідзе сам прыём выкладання зместу ў творы, з фальклорнай традыцыяй звязана манера пачарговага звароту маткі, бацькі, каханага да памёршай. У астатнім балада цікавая сваёй песеннай напеўнасцю, паэтычнай прастатой выкладання дум і пачуццяў, блізкімі народнай паэзіі.

Са Свіцязю — адным з жывапісных азёр Беларусі — цесна звязаны тры балады Міцкевіча — “Свіцязянка”, “Свіцязь” і “Рыбка”. У першых двух нарысавана паэтам таямнічая насельніца воднага царства — свіцязянка. Яе вобраз звязаны з фальклорнымі ўяўленнямі беларускага народа аб русалках.

Балады “Свіцязь” і “Свіцязь” з’яўляюцца яркім прыкладам таго, як, сыходзячы з пэўнай творчай задумы, выкарыстоўваюць Міцкевіч вобразы і матывы беларускага фальклору.

Як уяўляў сабе русалку беларускі народ? Вось некаторыя з уяўленняў аб русалках, запісаныя Шэйнам. “Русалкі — гэта душы немаўлят жаночага пола, памёршых да хрэсту. Аднак у вобразе русалак яны з’яўляюцца ўжо дарослымі, развітымі дзяўчатамі, з доўгімі русымі косамі, каторыя заўсёды распущаны. Жывуць русалкі на дне рэк і ў маі раніцамі да ўсходу сонца, калі добрая пагода, выходзяць адтуль і голыя танцуюць у жыце і спяваюць. Ніхто з хлопцаў не адважваецца адзім прайсці міма: зашчакочуць да смерці...”⁵.

Свіцязь Міцкевіча з аднайменнай балады — родная сястра русалкі, як яна ўяўлялася беларускаму сялянину. Аснова гэтага вобраза — у фальклорных уяўленнях аб русалках, інтэрпрэтацыя ж гэтых уяўленняў — своеасаблівая, аўтарская. Паэт не імкнецца сказаць усяго, што гавораць аб русалках у народзе. Ён падхопілае адзін момант: дзе русалка, “ніхто з хлопцаў не адважваецца адзім прайсці міма”, бо не ўхіліцца смерці. Калі русалка, па народнаму павер’ю, губіць хлопца проста так, такое ўжо прыроднае ў яе жаданне губіць мужчынскі род, не тое ў баладзе Міцкевіча. Паэт матывіруе ўчынак сваёй свіцязькі. Яна загубілае стральца не таму, што ён хлопец, а помсцячы за нястрыманае ім слова, за здраджанае каханне, бо здрада, адступніцтва, рэнегацтва павінны быць пакараны.

У аснове балады “Свіцязь” — беларускае народнае паданне аб гэтым возеры. Мусіць, яго якраз і чуў Міцкевіч з Марыляй над Свіцязцю ад дзеда-беларуса.

У № 41 “Віленскага кур’ера” 1860 года Л. Падгорскі-Аколаў знайшоў артыкул рускага фалькларыста Дзмітрыева пад назвай “Возера Свіцязь”, у якім той прыводзіў запісаныя ім летам 1859 года два паданні аб возеры. У адным з іх апавядаецца аб негасціннасці жыхароў колішняга места Свіцязі, аб тым, як старац-калека пакараў іх за такі неславянскі звычай, затапіўшы горад возерам. Тут жа гаворыцца і аб тым, як старац хацеў выратаваць адну з жанчын горада, што ўсё-такі пусціла яго пераначаваць, і як тая, ужо выйшаўшы за горад, пачула за спінай крыкі і плач аднасяльчан, забылася аб наказе старца не азірацца, азірнулася і, як стаяла, так і акамянела з дзіцем на руках. Прыводзячы гэта паданне, Дзмітрыеў захапляўся гнуткасцю народнай фантазіі. “Сапраўды, — пісаў ён, — камень той, здалёк падобны на жанчыну з дзіцем на руках, можна было бачыць яшчэ якія шэсць год таму назад, цяпер ужо, аднак, ён затоплены вадою і аб яго рвуцца рыбацкія сеткі”.

Ведаючы падобныя вышэй прыведзенаму паданні, Міцкевіч, задумаўшы баладу “Свіцязь”, бярэ з іх матывы аб затапленні горада і ўзнікненні на яго месцы возера, карэнным чынам змяняючы саму прычыну, што выклікае

нарадзэнне возера. Міцкевіч ужо “чуў ад пана Анацэвіча — знатака нацыянальнай старыны, што ў рукапісе Вальнскага летапісца ёсць упамінанне аб слаўным учынку кабет якогасьці літоўскага горада, якія, правёўшы мужыкоў сваіх на вайну, самі баранілі сцены горада, а не здолеўшы адбіць непрыйцеля, палічылі за лепшае смерць ад уласнай рукі, чым няволью”. Цяпер, услаўляючы гераізм як грамадзянскі абавязак, выкарыстоўваючы паданне аб узнікненні возера Свіцязь, Міцкевіч стварае арыгінальную легенду аб тым, як жанчыны гераічнага горада Свіцязі, не ў сілах змагчы ворага, моляць Бога аб смерці, і той затапляе іх горад возерам, вырастоўваючы іх чэсьць і славу. Затапленне горада — гэта не пакаранне за праступак, гэта вышэйшая ўзнагарода за гераізм, за самаадданасць у барацьбе.

Матывам, узятым з народных паданняў і творча выкарыстаным Міцкевічам у баладзе “Свіцязь”, з’яўляецца і матыў аб перамене нявест горада Свіцязі ў кветкі-цары. Перамена людзей у кветкі і расліны — гэты матыў шырока вядомы беларускаму фальклору. Міцкевічу, як гэта паказаў Л. Падгорскі-Аколаў ⁶, напэўна, было вядома мясцовае, беларускае народнае паданне, звязанае з такой рэдкай азёрнай раслінай, як *Zobelia Dortmana*, у некаторай ступені ядавітай, якая расце ў Свіцязі, і міцкевічаўскае апісанне якой у вобразе кветак-цараў адпавядае сапраўднай расліне.

Кветкі-цары, паводле балады — гэта зялёныя помсты: той, хто працягне руку сарваць іх, асуджаны на смерць. Такая кара і спаткала заваёўнікаў горада Свіцязі, калі яны, звабленыя красою кветак-цараў, упрыгожвалі імі свае шлемы, вілі з іх вянкi. Заваёўнікам — суровае пакаранне, — у новым варыянце абыгрывае Міцкевіч фальклорны матыў віны і кары.

Непаўторнае ўвасабленне матыў віны і кары знайшоў у баладзе “Рыбка” — лепшым творы ранняга Міцкевіча.

Балада “Рыбка” вылучаецца сваёй сацыяльнай афарбоўкай. Паніч, спакусіўшы простую дзяўчыну, вераломна здраджвае ёй, і за гэта сурова пакараны.

Два розныя фальклорныя матывы выкарыстаў Міцкевіч пры стварэнні балады “Рыбка”. Першы з іх — жанчына, пасля смерці стаўшы рыбкай, корміць сваё дзіця, другі — пакаранне злачынцы ў звышнатуральны спосаб: ён камянее. І першы ⁷ і другі матывы былі шырока вядомы беларускім казкам і паданням.

Пішучы “Рыбку”, паэт ставіў перад сабою гуманную задачу — абарону праў заняволенай жанчыны.

Узяўшы з народнай казкі вобраз жанчыны-рыбкі, расказаўшы трагедыю здраджанай каханкі, паэт, рэалізуючы задуму сваёй балады, пачынае шукаць спосабу, якім бы пакараць крыўдзіцеля-паніча. Пошукі свае ён спыняе на матыве акамянення чалавека, якім пранізаны былі многія казкі і паданні беларускага народа. Само возера Свіцязь падказвала паэту гэты матыў. Закаханы ў Свіцязь, паэт не мог не ўспомніць беларускіх паданняў, звязаных з

ім, з каменем, што пры жыцці Міцкевіча маячыў над возерам, і, успамінаючы аб якім, ужо ў 1860 годзе, рускі фалькларыст Дзмітрыеў дзівіўся гнуткасці народнай фантазіі — беларускаму паданню, звязанаму з узнікненнем возера Свіцязі, з каменем, што маячыў над возерам, нагадваючы постаць жанчыны з дзіцем на руках.

Звязаўшы матыў акамянення з матывам няроўнага кахання, з вобразам жанчыны-рыбкі, у каменную глыбу ператварае Міцкевіч здрадніка-пана, звяршаючы над ім свой вышэйшы аўтарскі суд.

Плённа выкарыстоўвае Міцкевіч вобразы і матывы беларускага фальклору і ў іншых баладах. У баладзе “Тукай” ёсць некалькі штрыхоў, што ідуць непасрэдна ад фальклорных уяўленняў беларускага народа. У баладзе:

Kiedy miesiąc na młodziu,
Już na górę do gaiku;
Znajdziesz kamień, z-pod kamienia
Białego urwij korzenia!

Па павер’ю ж тагачаснага беларускага селяніна, чарадзейнае зелле трэба збіраць толькі з маладзіком ⁸.

А самі радкі —

Znajdziesz kamień, z-pod kamienia
Białego urwij korzenia, —

пераклікаюцца з радкамі з беларускай народнай песні:

Як дзеўка зачула
Аж за мора скакнула.
Накапала кораня
З-пад белага камяня... ⁹

Што падобную песню мог чуць Міцкевіч на Навагрудчыне, сведчыць запіс варыянта яе, зроблены ў Пачапоўскай парафіі Навагрудскага павета ў 1873 годзе:

А дзевунька загула,
За горуньку скокнула.
Ой! Ой! о-е-ёй!
Накапала карэння
З-пад белага камяня.
Ой! Ой! о-ё-ёй! і г. д. ¹⁰

У беларускай народнай казцы “Аддай мне, што ў доме невядома”¹¹ апавядаецца пра купца, які неспадзявана аказаўся захлынуты паводкаю на адзінокай выспе, і да яго ў чаўне пад’ехаў чорт, абяцаючы дапамагчы купцу ў бядзе, калі той аддасць яму тое, што ў доме невядома. Чорт не верыць на слова і патрабуе распіску: “Вынь кусочак шкуры, разрэж мізінец і напішы ўласнай крывёю!” Падобны ж матыў напісання распіскі чорту ўласнай крывёй з малога пальца на шпартгалцы з валовай шкуры ўведзены Міцкевічам у баладу “Тукай”.

Ды і сам матыў амалоджвання, які у цэнтры балады Міцкевіча “Тукай”, вядомы беларускім казкам¹².

Вобраз упыра, матыў жыцця на зямлі душы чалавека пасля яго смерці, якія ўведзены Міцкевічам у баладах “Ліліі”, “Рамантычнасць” і на аснове якіх вырасце вобразная ткань паэмы “Дзяды”, адпавядаюць уяўленням тагачаснага беларускага селяніна.

Большасць балад Міцкевіча пабудавана на фальклорным матыве віны і пакарання. На ім выраслі балады “Люблю я!” і “Ліліі”, ён складае аснову балады “Свіцязянка”, ёсць у баладзе “Свіцязь”, ляжыць у аснове балады “Рыбка”.

Небеспадстаўна ідзе ён праз большасць балад Міцкевіча, дакочваючыся да падножка паэмы “Дзяды” і магутнай хваляй абмываючы яе II і IV часткі, складаючы плоць і кроў ідэйнай задумы паэмы. Матыў гэты — адзін з асноўных у вуснай творчасці беларускага народа. У ім увасоблена мараль чалавека працы, што складалася на працягу стагоддзяў. Тут у вобразнай форме выказаны ім самыя прасцейшыя нормы паводзін чалавека ў грамадстве і выяўлены сапраўды гуманныя адносіны народа да жыцця, да чалавека, выяўлены адвечная прага працоўнага люду да справядлівасці і глыбокая нянавісць яго да прыгнятальнікаў.

Прасочваючы, як ідзе выкарыстанне фальклорнага матыву віны і кары ў баладах Міцкевіча, лёгка прыкмеціць, як змяняюцца адносіны Міцкевіча да фальклору.

Лірычнаму герою балады “Люблю я!” усё роўна, ці выручыць грэшніцу, ці не, ці сказаць запаветнае “люблю я”, ці не. Ён толькі ўсміхаецца праўе, што здарылася з ім, і ніколькі не шкадуе, што аблягчыў пакуты грэшніцы, якую за дзела пакарала фантазія народа. “Страшачы” Марылю, паэт яшчэ не ўкладае ў баладу “Люблю я!” ніякага сацыяльнага зараду. Ён як бы забаўляецца вобразам і матывам народнай фантазіі.

Больш сур’ёзны падыход паэта да фальклорных вобразаў і матываў у баладах “Ліліі”, “Свіцязянка”. Яны ўжо з’яўляюцца тут выразнікамі пэўных дум Міцкевіча, сфера якіх, аднак, яшчэ абмежавана этычна-агульначалавечымі пытаннямі.

Чым далей, тым ярчэй праяўляецца сацыяльна-асэнсаваны падыход Міцкевіча да фальклорных вобразаў і матываў. Услаўляючы патрыятычную героіку

нявест легендарнага горада Свіцязі, паэт праднамерана, па-майстэрску выкарыстоўвае фальклорныя вобразы і матывы, і пад яго пяром балада перарастае ў эпапею геройства, патрыятызму, якая ўспрымалася тагачасным польскім чытачом як баявы заклік да барацьбы за нацыянальныя правы.

Балада “Рыбка” — вышэйшая ступень у адносінах да фальклору Міцкевіча перыяду напісання ім балад. Тут паэт падымае сацыяльную праблему і для яе мастацкага ўвасаблення карыстаецца фальклорнымі вобразами і матывамі.

Ад абыякавых адносін да фальклорнага вобраза і матыву і да выражэння пры дапамозе іх сацыяльна значымых дум і пачуццяў — так эвалюцыяніруе Міцкевіч у сваіх адносінах да фальклору, у спосабах выкарыстання фальклорных вобразаў і матываў.

Чым выклікалася такая эвалюцыя?

Канцэнтруючы сваю ўвагу на сувязях Міцкевіча з фальклорам, мы не павінны забываць, што за Міцкевічам, які звяртаўся да фальклору, стаяў Міцкевіч — чалавек вялікага паэтычнага дару, Міцкевіч — мысліцель, Міцкевіч — мастак слова. Міцкевіч-мысліцель вырастаў як выразнік антыфеадальных настрояў шырокіх народных мас, як вялікі патрыёт-сцяганосец перадавых ідэй польскага нацыянальна-вызваленчага руху свайго часу. Міцкевіч-мастак вырастаў як наследнік лепшых традыцый польскай літаратуры, традыцый Шэкспіра, Шылера, Байрана; ён вырастаў у рэчышчы рэалістычных традыцый вялікай рускай літаратуры, традыцый Пушкіна і Гоголя. Рос Міцкевіч як мысліцель, рос як мастак, і змяняліся яго адносіны да фальклору, і глыбей ён асэнсоўваў веліч вуснай народнай творчасці, сам фальклор памагаў расці паэту, і слова паэта становілася па-народнаму важкім, непаўторным, неўміручым, як і творчасць самога народа.

Праца над баладамі не прайшла для Міцкевіча дарэмна. Шырэй было кола выкарыстання фальклорнага матэрыялу, сур’ёзнай становіліся адносіны яго да фальклору. Фальклор становіцца не толькі формай, пры дапамозе якой паэт выражае свае думы і пачуцці. Вусная народная творчасць становіцца і школай, другім універсітэтам паэта. Праца над баладамі вяла паэта да зразумення праўды народа, выказанай пэўнай манерай у вобразах і матывах фальклору, разуменне гэтай праўды прывяло Міцкевіча да стварэння II і IV частак паэмы “Дзяды” — вяршыні творчасці Міцкевіча 1820–1824 гадоў.

На шляху Міцкевіча да зразумення народнай праўды стаялі забабоны сярэднявекі, дурман езуіцкіх мараліяў, шчодра сеяны папоўшчынай у народзе з мэтай трымаць яго ў пакоры перад эксплуатаатарамі. Яны заглушалі цвярозы пачатак вуснай народнай творчасці. Міцкевіч ішоў па лініі пераадолення забабонаў, адкідаў бруд і шалуху папоўскіх нагавораў, дашукваўчыся дьяментаў народнай мудрасці. Шлях гэты быў нялёгкі, і не заўсёды паэт будзе адрозніваць у фальклору забабоны ад цвярозага пачатку: то, іду-

чы ад спецыфікі балады як жанра, ён награмаджае ў баладзе забабоны, павер'і клерыкальнага паходжання, то, проста не імкнучыся раскрыць сэнс, паходжанне фальклорнага вобраза, матыву, уводзіць у баладу чартаўшчыну, сярэдневяковую труху. Містыкай сярэдневякоўя вее, напрыклад, ад балады “Люблю я!”, калі паэт апісвае “нячыстую” сілу, прасякнуты ёю фон, на якім адбываецца дзеянне балады “Ліліі”; ёсць яна ў баладзе “Свіцязь”, куды ўведзены паэтам матывы “божага” ўмяшання ў зямныя справы клерыкальнага паходжання; узорам наскрозь містычнай балады з'яўляецца балада “Пабег”.

Пераадольваючы забабонны пачатак у вуснай творчасці тагачаснага беларускага селяніна, Міцкевіч ішоў да асэнсавання народных дум і пачуццяў, увасобленых у образах і матывах фальклору. Паэма “Дзяды” з'явілася велічным сведчаннем таго, што Міцкевіч як паэт, што пазнаў праўду народа, ужо нарадзіўся. Павівальнай бабкай пры гэтым нараджэнні была і сама вусная народная творчасць.

У поле зроку паэта, які ўсё шырэй выкарыстоўваў фальклор, напэўна, траплялі казкі, падобныя казцы “Марка пякельны”, у якіх беларускі селянін выносіў свой прысуд над тагачаснай рэчаіснасцю.

Цэлы народны кодэкс выказаны ў казцы пра Марку пякельнага. Марка трапляе ў пекла, Бог тлумачыць Марку, хто і за што тут так пакутуе.

Марка пытаецца: “Што гэта за людзі мучацца там у балоне? Ляжаць — не крануцца, чэрві, казюкі і жабы іх цела точаць. За што яны пакутуюць?”

Бог адказвае: “Гэта грэшнікі. Так пакутуюць яны за гультайства. На тым свеце, пры жыцці, не працавалі, на баку ляжалі, чужую пот-кроў смакталі... Затое тут ляжаць... у балоне, і гады іх кроў смокчуць, цела точаць... якія ўчынкі, такая і кара”.

“Жарству жаруць... кроў з рота цячэ... скрыгаюць зубамі... Чаму гэта?” — пытаецца Марка.

“А таму так, — адказвае Бог, — што на тым свеце ім усяго было мала; багацце збіралі, чужое заядалі, бедных, гаротных забіжалі, межы падрывалі, зямлю адбіралі... А што багацце? зямля — не што іншае. Няхай яе і жаруць. Якая заслуга, такая і заплата”.

“Самі з сябе шкуру лупяць, соллю пасыпаюць... Чаму?” Бог адказвае Марку: “Яны з беднага паследнюю сарочку дралі, калі што пазычалі, большую ліхву бралі; удоў, сірот забіжалі... Затое яны з сябе шкуру здзіраюць, мяса вырываюць, соллю пасыпаюць... Так салёны сіроцкія слёзы”.

“А скажы мне, — пытаецца у Бога Марка, — чым правініліся тыя кабеты, што ляжаць голыя, а вужы і вужакі іх смокчуць за ц..., як п'яўкі ўпіваюцца ў белае цела?”.

“Гэтыя кабеты мук парадзіхі не зналі, дзяцей умысне без пары зранялі, а радзіўшы, не гадавалі — са свету зводзілі, грудзю не кармілі — мамак наніамалі. Тут яны вужак кормяць, вужы іх кроў смокчуць”.

“А за што, я бачыў, — пытаецца Марка, — людзей так мардуюць: нячысцікі... пазапрагалі іх у сохі, навіну паднімаць прымушаюць, гарачым жалезам паганяюць. А зямля камяністая...”

“Гэтыя людзі, — адказвае Бог, — войты, цівуны, аканомы, камісары. Пры жыцці яны так народ мардавалі, і ў будні і ў святы на прыгон ганялі, аддухі, адпачынку не давалі, ні хворага, ні здаровага не разбіралі...”

“Нячысцікі цягнуць з людзей жылле, выматваюць кішкі, а яны, бедныя, рагочуць... Хто яны?” — пытаецца Марка.

“А гэта вашыя паны, — адказвае Бог. — Яны катавалі людзей, цягнулі з іх жылле, выматвалі кішкі, выбівалі сілы, у ярмо запрагалі, прадавалі — мужа з жонкай, бацьку з дзецьмі разлучалі, грошы вымагалі, а самі жылі-раскашавалі, у радасці, у весялосці... Ім і пакута вясёлая — рагочуць, сардэчным смехам смяюцца...”¹³

Казкі, падобныя вышэй прыведзенай, трапляючы ў поле зроку Міцкевіча, рабілі вялікую справу — выходзілі аўтара паэмы “Дзяды”.

З працай Міцкевіча над баладамі, з далейшым ростам зацікаўленасці паэта да побыту беларускага запрыгоненага сялянства, да яго мудрасці звязана паэтычная задума і праца Міцкевіча над II часткай паэмы “Дзяды”. За паэму Міцкевіч браўся з думкаю стварыць народную драму. Арыентуючыся на тэатр старажытных грэкаў як мастацтва, якое вырасла з іх абрадавых ігрышч, Міцкевіч шукае адпаведных абрадаў у сябе на радзіме і з адным з іх звязвае сваю работу над польскай народнай драмай. Абрад, на якім спыняецца Міцкевіч, быў старажытны беларускі памінальны абрад — дзяды, драмай, асновай, на гэтым абрадзе, стала паэма “Дзяды”.

Важным, калі не асноўным, сярод прычын, прывёўшых Міцкевіча да стварэння паэмы “Дзяды”, было ўсведамленне ім усёй важкасці і справядлівасці народнага суда, які знаходзіў сваё вобразнае ўвасабленне ў абрадзе дзядоў, у сумежных з ім казках і паданнях, падобных казцы “Марка пякельны”, дзе ўсё ліхое сурова каралася народнай мудрасцю.

Беларускі фальклорны матыў віны і кары — асноўны ў паэме “Дзяды”. Як і ў беларускіх народных казках, у паэме сурова караецца пан, што бязлітасна эксплуатаваў просты народ, караецца кожны той, хто, жывучы на зямлі, быў абьякавы да ўсяго, што на ёй творыцца, караецца дзяўчына, якая пры жыцці ніводнага хлопца не пакахала, мацярынства не знала.

Складанаю была творчая гісторыя паэмы Міцкевіча “Дзяды”. Як гэта паказана ў работах М. Канапіцкай “Z roku Mickiewiczowskiego” (Варшава, 1900) і С. Піганя “Do źródeł Dziadów kowieńsko-wileńskich” (Вільна, 1930), паасобныя часткі паэмы пісаліся ў такой чарговасці.

Спачатку быў напісаны Міцкевічам касцяк другой часткі “Дзядоў”, — сам абрад, на якім не з’яўлялася яшчэ ў канцы ні маўклівае відма з крывавай ранай на месцы сэрца, ні пастушка ў чорнай жалобе. Затым пішуцца

паэтам фрагменты першай часткі “Дзядоў”. Пасля іх — урывак “Упыр” як своеасаблівы пралог да паэмы. Напісанне “Упыра” ўносіць змены ў раней напісаную другую частку паэмы: абрад заканчваецца сцэнай з’яўлення відмы з крывавым сэрцам і “маўклівым дыялогам” паміж ім і пастушкай у чорнай жалобе. І нарэшце паэт піша чацвёртую частку паэмы.

Калі спачатку Міцкевіч стварае другую частку паэмы, у якой няма яшчэ ў канцы прывіда з параненым сэрцам, няма пастушкі ў чорнай жалобе, а пасля з-пад яго пяра выходзяць і бракуюцца ім фрагменты першай часткі, то нам няцяжка судзіць, чаму гэтыя фрагменты паэт бракуе, няцяжка ўлавіць ход думкі паэта, якая кіравала яго працай над паэмай. Перад намі, у даным выпадку, яскравы прыклад дабратворчага ўплыву на пісьменніка фальклору і як крыніцы пэўных вобразаў і матываў, і як своеасаблівага дарадцы, апоры пісьменніка ў яго творчай рабоце.

Першапачатковая задума народнай драмы “Дзяды”, як мы ўжо казалі, вырысоўвалася ва ўяўленні Міцкевіча на манер антычнай грэчаскай драмы. Маючы ў галаве ўжо пэўныя меркаванні, як ён будзе пісаць першую частку драмы, Міцкевіч сядзе за другую. Працуючы над ёю, ён звяртаецца да ўражанняў дзяцінства, якія некалі хвалявалі яго пачуцці, і цяпер ужо розумам асэнсоўвае веліч і значымасць таго, што некалі яго толькі хвалявала. Напісаўшы касцюк другой часткі, Міцкевіч бярэцца за першую частку паэмы. Але тыя меркаванні, якія раней у галаве яго склаліся як аснова першай часткі, рэалізуючыся ў слове, ужо не адпавядалі запатрабаванню паэта, якія ён прад’яўляў да сваёй паэмы-драмы, апісаўшы абрад беларускіх дзядоў. Праца над абрадавай часткай паэмы “Дзяды” дала ў рукі Міцкевічу крытэрыі народнасці літаратуры — рамантычны крытэрыі. Пад яго не падыходзілі ні адзін з фрагментаў першай часткі, і таму яны былі забракаваны паэтам. У пошуках народнай формы, адкідаючы на бок адзін за адным фрагменты першай часткі, Міцкевіч знаходзіць, нарэшце, тое, што дазваляла яму і жыць у літаратуры сваімі думамі і пачуццямі, і быць разам з тым народным у выказванні сваіх дум і пачуццяў. Знаходкай гэтай быў вобраз упыра. Ён вырас на фальклорных паданнях славянскіх народаў, у прыватнасці — беларускага народа, аб пасмертным жыцці на зямлі душы чалавека, аб тым, што душа чалавека, калі ён спіць, ушыром можа блукаць дзе-небудзь па зямлі. Праз вобраз упыра Міцкевіч звязвае другую і чацвёртую часткі паэмы ў адзінае цэлае. Ён дапісвае ў другой частцы сцэну з’яўлення на абрадзе дзядоў маўклівага відмы з ранай на месцы сэрца, а ў чацвёртай частцы прымушае яго раскрыць сябе, раскрыць сваю трагедыю.

Чацвёртая частка паэмы “Дзяды” — гэта да канца народны, адзіны сплаў зместу і формы як двух пачаткаў аднаго цэлага — рамантычнай літаратуры. Змест гэты ідзе ад рамантычнага культуры асобы — асабістай трагедыі паэта.

Форма ж — народная форма, як яе разумеў Міцкевіч-рамантык, вырасла на глебе мастацкага ўвасаблення народнага памінальнага абраду.

У чацвёртай частцы паэмы “Дзяды” вобразы і матывы, звязаныя з беларускім фальклорам, займаюць значнае месца. Так, вобраз Густава — далейшая распрацоўка вобраза ўпыра, хаця Густаў Міцкевіча і ўпыр па народных уяўленнях далёкія адзін ад аднаго. Упыр, па ўяўленнях тагачаснага беларуса — краважэрная, чалавеканенавісная істота. Міцкевіч бярэ ад яго толькі знешнюю абалонку, удыхаючы ў яе зусім іншую сутнасць. Густаў — гэта відма-ўпыр. Ён памёр, але смерць яго — адна сімволіка. Памёр Густаў для тагачаснай сацыяльна-палітычнай рэчаіснасці, якая забівала ўсё жывое, перадавае ў грамадстве. Імкнучыся да іншай рэчаіснасці, Густаў звязаны ўспамінамі з данай рэчаіснасцю. Ён ведае, што шлях у будучае ляжыць праз сучаснае, праз даную рэчаіснасць. Прагэстуючы супраць яе, Густаў прыходзіць на зямлю з адной мэтай — абліцаць свет маны і гвалту, быць прарокам народнай праўды, быць адэптам і абаронцам народа, яго ацэнак і суда над навакольнай рэчаіснасцю.

Аблічэнне Міцкевічам свету маны і гвалту ідзе ў чацвёртай частцы паэмы па лініі далейшага выкарыстання фальклорнага матыву віны і кары.

Парафразаі беларускага народнага падання, як гэта адзначыў яшчэ С. Здзярскі¹⁴, з’яўляецца паказ паэтам пасмертнай пакуты старога ліхвяра. Па вераваннях тагачаснага беларускага селяніна, калі ў сцяне точыцца чарвяк, то гэта не што іншае, як душа грэшніка, якая пакутуе пасля смерці ў целе чарвяка.

У адным з маналагаў Густава — саркастычным памфлеце на цара — першага душыцеля ісіцыны і асветы, на царскіх цэнзараў і розных бюракратаў і падліз — Міцкевіч тонка абыгрывае павер’е беларусаў, па якому матылі, што ляцяць на агонь, — гэта душы памёршых. Міцкевіч не толькі падхоплівае тых ці іншыя фальклорныя вобразы і матывы, па іх узоры, як бы па рэцэпту, ён стварае і свае “пары” віны і адпаведнага пакарання. Багаты пан, цэнзар, як маглі гасілі святло праўды на зямлі. Прадаўжаючы фальклорную традыцыю, Міцкевіч прымушае іх грэшныя душы ляцець на святло свечкі і абпальвае іх зненавіджаныя крылы.

З твораў Міцкевіча, напісаных да 1824 года, цікава для нас яшчэ паэма “Гражына”. Задума яе звязана з Навагрудскім замкам, з аколліцамі Навагрудка. Фалькларысты не запісалі ніводнага падання, якое б нагадвала сюжэт паэмы. Дарэчы адзначыць, што бліз Навагрудка ёсць азярцо Літоўка. Прасякнутая духам народных легенд і паданняў паэма “Гражына” з’яўляецца лепшым прыкладам таго, як, адчальваючы ад мімалётнага ўражання, магчыма — ад аднаго слова, фантазія паэта вылівалася ў непаўторныя вобразы-характары, у велічныя карціны, сведчачы аб сіле і велічы паэта.

У 1824 годзе Міцкевіч пакінуў Беларусь.

Аб Літве, аб яе народзе, аб гістарычных лёсах Польшчы і Літвы, аб сваім жыцці, якое прайшло тут, на навагрудскай Літве, на Беларусі, не раз будзе гаварыць Міцкевіч у сваіх лістах, у гутарках з сябрамі, у “Кнігах пілігрымства і народа польскага”, у трэцяй частцы паэмы “Дзяды” і, нарэшце, у паэме “Пан Тадэвуш”, дзе з новай сілай праявілася веданне Міцкевічам вуснай творчасці беларускага народа, уменне паэта карыстацца фальклорнымі вобразамі і матывамі. Тут упамінаюцца паэтам і выкарыстоўваюцца вобразы і матывы з некалькіх беларускіх народных песень. Апісваючы збіранне грыбоў, Міцкевіч гаворыць аб лісіцах, як аб шырока праслаўленых у беларускіх песнях грыбах. Мабыць, паэт ведаў падобныя песні. Магчыма, рэха іх чуецца, у прыватнасці, у песні Чачота, напісанай па-беларуску, якую Чачот віншаваў Міцкевіча на імянінах паэта ў 1819 годзе. Вось яе пачатак:

Лісічка — жоўты грыбок,
Слімакоў не баіцца,
Не точыць яго чарвячок,
Ён у лесе здароў блішчыцца ¹⁵.

Апісваючы збіранне грыбоў, Міцкевіч упамінае яшчэ аб баравіку, аб якім песня адзваецца як аб палкоўніку грыбоў, і аб рыжыках — “у песнях менш слаўных, затое найсмачнейшых”.

Што ж гэта за народная песня, якая называе баравіка палкоўнікам грыбоў і менш, чым іншыя грыбы, славіць рыжыка?

Два варыянты яе прыведзены І. Лапацінскім ¹⁶. Адзін з тэкстаў запісаны бліз Навагрудка, у Гарадзілаўцы, дзе бываў у свой час Міцкевіч, бо Гарадзілаўка была ўласнасцю сваякоў Міцкевіча. Гэта беларуская народная песня на восем строф. Вось некалькі радкоў з яе:

Грыб-баравік
Над грыбамі палкоўнік...
Павелеў, прыказаў
Грыбам на вайну ісці.
Адказаліся рыжыкі:
“Мы прастыя мужыкі,
Не павінны мы
На вайну ісці”.

З беларускіх народных песень, выкарыстаных Міцкевічам у паэме “Пан Тадэвуш”, назавём яшчэ песню, у якой гаротная сірата, звяртаючыся да пералётных птушак, просіць іх скінуць ёй па пёрку. Першы запіс яе сустракаем у Яна Баршчэўскага:

Гусанькі, лябёданькі,
Скіньце мне па пёрышку,
Да я з вамі палячу...¹⁷

Матыў гэты абыграны Міцкевічам у эпілогу да паэмы.

Міцкевіч у паэме “Пан Тадэвуш” стварае вобразы і карціны і па павер’ях беларускага селяніна. Аднак выкарыстанне іх адрозніваецца ад таго, як выкарыстоўваў Міцкевіч народныя павер’і ў творах 1820–1824 гадоў. Часта беручы нават тых самых вобразы і матывы, калісьці ўжо выкарыстаныя паэтам, ён дае яасна новую карціну адлюстравання рэчаіснасці. Яасна новую, бо цяпер з-пад пяра паэта нараджаюцца рэалістычныя карціны колішняга жыцця на Беларусі.

Як бы з усмешкаю ўжывае паэт у паэме вобразы, падказаныя яму абрадам дзядоў, якія калісьці паўставалі са старонак паэмы. Яго “Дзяды” поўныя нейкай не ад свету гэтага велічы, таямнічасці, сівабародай мудрасці. Цяпер жа, успамінаючы абрад дзядоў, урачыстасць абраду, начны час, калі выпраўляўся ён, фантастычнасць абрадавага таінства, паэт стварае што ні на ёсць рэалістычную карціну, ушлятаючы яе ў апісанне замка Гарэшкаў пасля слаўтай бойкі Грабяга і Гервазага з Сапліцамі.

Па-новаму ў паэме “Пан Тадэвуш” выкарыстоўваючы фальклорныя вобразы, матывы, уяўленні, Міцкевіч даваў прыклад удумлівых і клапатлівых адносін да фальклору, прыклад таго, што фальклор у той жа ступені важны як для рамантычнага паэта, так і для паэта-рэаліста, і справа ўпіраецца ў тое, як выкарыстоўваць фальклорны матэрыял.

Апісанне Міцкевічам пушчы — адзін з прыкладаў майстэрства паэта. Сваімі вытокамі вобразнасць гэтага апісання ідзе ад беларускага фальклору. Цікава апісанне і з іншага боку — як факт, які сведчыць, што зацікаўленасць беларускім фальклорам Міцкевіч пранёс цераз усё сваё жыццё.

Як гэта паказана Ю. Растафінскім¹⁸, урывак, у якім даецца Міцкевічам вядомае апісанне беларускай пушчы, узнік не адразу: чатыры разы перарабляў яго Міцкевіч, прычым першая рэдакцыя грунтавалася на вершаваным апісанні пушчы С. Вітвіцкім (Міцкевіч, пішучы “Пана Тадэвуша”, прасіў кожнага ахвотнага, каб давалі яму напісаныя прозаі ці вершам урыўкі, чым-небудзь звязаныя з жыццём Беларусі).

Апісанне беларускай пушчы асавана Міцкевічам на беларускім народным паданні аб матачніку. Ю. Растафінскі даказвае, што Міцкевіч, жывучы на Беларусі, мог ужо ведаць назву матачніка як глухой, бездарожнай, недасупнай чалавеку пушчы, але беларускага падання аб матачніку не ведаў. Ужо ў Парыжы, у працэсе апрацоўкі апісання пушчы, якое даў яму Вітвіцкі, Міцкевіч ад самога Вітвіцкага даведваецца аб гэтым паданні, падхоплівае

яго, і з-пад пяра паэта нараджаецца адна з самых паэтычных апісальных мясцін паэмы “Пан Тадэвуш”.

Матачнік, па колішніх уяўленнях беларускага селяніна, — гэта сядзіба Лесуна, які займае сярэдзіну пушчы, зусім недаступную звычайнаму смяротнаму. Матачнік ляжыць сярод адвечнага лесу, цераз які ніяк нельга прабрацца: ён завалены вываратнямі, наўкола дрыгва, якая не замярзае нават самай суровай зімой. У матачніку і жыве Лясун са сваімі птушкамі і зьярамі. Усе хворыя большыя зьяры ідуць паміраць сюды, і толькі яны ведаюць патаемныя дарогі, якімі можна дабрацца да матачніка¹⁹. Зыходзячы з гэтага падання, Міцкевіч стварае незабыўнае грандыёзнае апісанне беларускай пушчы.

Свае простыя, задушэўныя, як народная песня, дванаццаць кніг паэмы “Пан Тадэвуш” і закончыў Міцкевіч проста, па-народнаму, прымаўкай: “І я там быў, мёд, віно піў...” Так заканчваюцца і многія беларускія народныя казкі.

* * *

Нарадзіўшыся на Беларусі, з дзяцінства палюбіў Адам Міцкевіч вусную творчасць беларускага народа і пранёс гэта пачуццё цераз усё сваё жыццё. Поўны братэрскай любові і спагады да беларускага працоўнага народа, вялікі польскі паэт багата выкарыстоўваў вусную творчасць брацкага беларускага народа. Беларускі фальклор быў для паэта крыніцай непаўторных вобразаў і матываў, у якіх ён выказаў свае думы і пачуцці. Асэнсоўваючы народную мудрасць, вопыт чалавека працы, што на працягу стагоддзяў знаходзілі сваё вобразнае адлюстраванне ў фальклору, Адам Міцкевіч рос духоўна, геній яго набіраў сіл і разгон. Беларускі фальклор быў адной з падвалін, на якой узняліся велічныя творы Адама Міцкевіча, што ўвайшлі ў сусветную літаратуру, яго балады і паэмы “Дзяды” і “Пан Тадэвуш”.

А. М. Горкі часта надкрэсліваў, што тварцом усіх матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей на зямлі з’яўляецца працоўны чалавек, чалавек-працаўнік. Лепшы прыклад таму — творчасць Адама Міцкевіча, адным з вытокаў якой была вусная творчасць беларускага народа як вобразнае ўвасабленне дум і пачуццяў чалавека працы.

1955

¹ Романов Е. Белорусский сборник. Віцебск, 1887. 3 вып. С. 431.

² Романов Е. Белорусский сборник. 5 вып. С. 8.

³ Дзяржаўны архіў Літ ССР, ф. 279, воп. № 10, адз. зах. 218, л. 1, запісана ў Навагрудскім павеце.

- ⁴ Podhorski-Okołów L. *Realia Mickiewiczowskie*. Warszawa, 1952. S. 138.
- ⁵ Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. 1887. Т. 1. Ч. 1. С. 196.
- ⁶ Podhorski-Okołów L. *Realia Mickiewiczowskie*. S. 107–117.
- ⁷ Гл., напрыклад: Романов Е. Белорусский сборник. 1887. 3 вып. С. 267.
- ⁸ Federowski M. *Lud białoruski na Rusi Litewskiej*. Kraków, 1897. Т. 1. S. 167.
- ⁹ Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. С. 312–313.
- ¹⁰ Дзяржаўны архіў Літ ССР, ф. 279, воп. № 10, адз. зах. 219, л. 77.
- ¹¹ Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. С. 312–313.
- ¹² Казка “Каваль, чорт і пан” — П. Шейн. Материалы... Т. II. С. 144–145; казка “Залатое пярэ” — Е. Романов. Белорусский сборник. Выпуск III. С. 232–238.
- ¹³ Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. 1893. Т. II. С. 382–385.
- ¹⁴ Zdziarski S. *Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX w.* Warszawa, 1901. S. 113.
- ¹⁵ Цыт. па час.: Маладняк. 1927. № 2. С. 78.
- ¹⁶ *Tygodnik Ilustrowany*. 1899. Nr 27. S. 1.
- ¹⁷ Barszczewski Jan. *Szlachcic Zawalnia*. SPg, 1844. S. 7.
- ¹⁸ Rostafiński J. *Las, bór, puszcza, matecznik, jako natura i baśń w poezji Mickiewicza*. Kraków, 1921.
- ¹⁹ Гл.: Богданович А. Е. Пережитки древнего мирозозерцания у белоруссов. Гродно, 1895. С. 78.

Леў МІРАЧЫЦКІ

ДОМІК АДАМА МІЦКЕВІЧА

Той, каму даводзілася бываць у Навагрудку, міжвольна прыгадаў чалавека, які горача любіў гэты старадаўні беларускі горад і па-сыноўняму ўславіў яго ў сваіх бессмяротных творах. Адам Міцкевіч! Тут ён жыў. Тут праялілі сцежкі яго маленства і юнацтва. Па іх сумаваў паэт на далёкай чужыне.

Домік паэта стаіць амаль у цэнтры Навагрудка, непадалёку ад гарадской плошчы, на маляўнічым узгорку. Раней гэта старая частка горада называлася Рацэўля. Тут і завулак, пры якім размяшчалася міцкевічаўская сядзіба, меў назву Рацэўля. Цяпер ад завулка не засталася і следу. Час і падзеі даўно змянілі былую планіроўку. Толькі міцкевічаўскі домік, нібы казачны фенікс, кожны раз аднаўляўся. На сядзібе Міцкевічаў штогод цвіце сад, растуць кветкі. Але перанясёмся ў мінулае... Пачатак XIX стагоддзя. Навагрудак — павятовае горад. Мікалай Міцкевіч, бацька будучага паэта, мае тут дзве службы: каморнік мінскі і адвакат у навагрудскіх юрыдычных установах. У свой час ён атрымаў у Навагрудку добрую адукацыю — скончыў дамініканскую школу, затым заняў пасаду праўніка — быў рэентам цывільна-вайскавай урадавай камісіі. У Навагрудку Мікалай Міцкевіч ажаніўся з Барбарай Маеўскай, якая, як і ён, паходзіла са збяднелай беларускай шляхты. У 1796 г. Міцкевічы дачакаліся першага сына і назвалі яго Францішкам. 24 снежня 1798 г. нарадзіўся Адам, у 1801 г. — Алесь, праз тры гады — Юрка і ў 1805 г. — Антось, які ва ўзросце пяці гадоў памёр. Сям'я Міцкевічаў жыла спачатку на прыватнай кватэры. У 1803 г. пры завулку Рацэўля яна набыла пляц. На гэта ў канцылярыі павятовага натарыуса Сяміградскага выдалі адпаведны дакумент. У ім былы гаспадар засведчыў: “Я, Вольскі Феліцыян, маючы ў горадзе Навагрудку пры завулку Рацэўля зямельную плошчу... без агаворак за ўмоўленую суму пяцьдзсят рублёў асігнацыямі, у рукі мае неадкладна заплочаныя, Мікалаю Міцкевічу, каморніку мінскаму, па праву вечна-прадажнаму ўступаю”¹.

На сядзібе Феліцыяна Вольскага Мікалай Міцкевіч пабудаваў свой дом. Драўляны ці мураваны ён быў — дакладна невядома, бо дакументаў пра гэта з тых часоў не захавалася. Некаторыя краязнаўцы сцвярджаюць, што

дом у 1807 г. згарэў. Тады Мікалай Міцкевіч пабудаваў мураваны. Гэта была даволі прыгожая камяніца з шасцю пакоямі на першым паверсе і адным пакоем на другім. З правага боку ад параднага ўваходу пасля гасцінай залы быў пакой бацькі — яго рабочы кабінет. Тут, у шафе, якая стала ў куце, размяшчалася хатняя бібліятэка. Далей, за рабочым кабінетам бацькі, знаходзіўся пакой Адама і Францішка, а за сцяною пакой меншых сыноў — Алеся, Юркі і Антося. У другой палове дома былі спальня бацькоў і сталовая.

У гэтым доме Адам Міцкевіч правёў сваё маленства. Разам з братам Францішкам у 1807–1815 гг. ён наведваў дамініканскую школу. Шмат незабыўных успамінаў звязвала паэта з родным домам. Тут у зімовыя вечары слуга бацькі Блажэй, таленавіты казачнік, расказваў “пра свае праўдзівыя і выдуманя прыгоды самыя найдзіўнейшыя рэчы, а дзеці, — пераказвала ўспаміны бацькі дачка паэта Марыя Гарэцкая свайму маленькаму браціку Юзіку, — збегшыся... прагна слухалі ўсё гэта, ажно пасля проста нельга было прымусяць іх легчы спаць”². Уражлівага хлопчыка зачароўвалі песні беларускіх дзяўчат, якія яны доўгімі зімовымі вечарамі, прадучы кудзелю, спявалі ў яго родным доме. Праз шмат гадоў, на далёкай чужыне, у Парыжы, пазнаёміўшыся з адным з фальклорных зборнікаў, дзе былі і беларускія песні, Адам Міцкевіч з сумам гаварыў: “Дзіўна, але за малым выключэннем усе гэтыя песні я чуў і вывучыў на памяць у гады дзяцінства ў Навагрудку, у доме бацькоў... Магу сёння яшчэ кожную з іх праспяваць і выправіць памылкі рэдактараў”³.

У родным доме Адам Міцкевіч спрабуе і свае літаратурныя здольнасці. Вядома, што ў 1810 г. ён напісаў верш пра пажар у Навагрудку. Будучы вучнем дамініканскай школы, Міцкевіч стварыў “Легенду пра Міндоўга” і іншыя вершаваныя творы, пераважна байкі.

Скончыўшы школу, восенню 1815 г. Адам Міцкевіч паступае ў Віленскі ўніверсітэт. З гэтай пары ён бывае ў родным доме ў час штогодніх летніх вакацый ужо як госць. 9 кастрычніка 1820 г. памірае маці (бацька памёр 16 мая 1812 г.), і дом пераходзіць у спадчыну чагыром сынам — Францішку, Адаму, Аляксандру і Юрыю. Паколькі Францішак быў самы старэйшы і ўжо самастойна працаваў у адвакатуры, ён стаў гаспадаром дома.

Апошні раз Адам Міцкевіч пабываў у Навагрудку ўлетку 1821 г. Потым да Міцкевіча прыйшла слава паэта. У 1822 г. у Вільні выйшаў у свет першы томік яго паэзіі — балады і раманы, якія паклалі пачатак прагрэсіўнаму напрамку ў польскай літаратуры. Другі томік паэтычных твораў, які склаўся з дзвюх паэм — “Гражыны” і так званых віленска-ковенскіх “Дзядоў”, — выйшаў у 1823 г. А праз год за ўдзел у дзейнасці Таварыства філаматаў, якое ставіла вальналюбныя і патрыятычныя задачы, паэта чакала выгнанне. Пачаліся гады вандраванняў і творчай працы ўдалечыні ад род-

ных мясцін — спярша ў Расіі, затым у Нямеччыне, Чэхіі, Італіі. Жыццё ў Лазане, у Парыжы, і апошні прыстанак паэта — у Канстанцінопалі, дзе ён захварэў і памёр 26 лістапада 1855 г.

Перад адпраўкай у “прымусовае падарожжа”, у глыб Расійскай імперыі, Адам Міцкевіч, а таксама яго браты Аляксандр і Юрый падпісалі 24 кастрычніка 1824 г. завяшчальны дакумент, на падставе якога маёмаснымі справамі ў Навагрудку даручалася распараджацца Францішку. Хутка бацькоўскі дом пакінулі і малодшыя браты. Аляксандр пайшоў па навуковым шляху. Стаўшы прафесарам рымскага права, ён чытаў лекцыі для студэнтаў у Крамянецкім ліцэі. Пасля таго, як царскія ўлады закрылі гэтую навучальную ўстанову, ён некаторы час працаваў у Кіеўскім універсітэце, а затым чытаў лекцыі ў Харкаўскім універсітэце. Юрый працаваў спачатку на Вальні, а пасля паступіў на ваісковую службу ўрачом у марскі флот. У Навагрудку заставаўся жыць Францішак. Калі пачалося паўстанне 1830–1831 гг., Францішак Міцкевіч прыняў у ім самы актыўны ўдзел. Зразумела, што пасля падаўлення паўстання, каб пазбегнуць расправы царскіх улад, Францішак Міцкевіч вымушаны быў эміграваць у Прусію.

У Гродне была створана губернская камісія па ліквідацыі маёмасці паўстанцаў. Частка дома Міцкевічаў, якая належала Францішку, была ў хуткім часе канфіскавана. А 19 жніўня 1838 г. “Гродненские губернские ведомости” апублікавалі аб’яву аб тым, што 12 верасня ў памяшканні губернскага ўпраўлення ў Гродне адбудзецца “публічны продаж... цаглянага дома ў Навагрудку, які належыць па спадчыне чатыром братам Міцкевічам, у тым ліку і Францішку — мяцежніку. Маючы гэта на ўвазе, асобы, якія жадаюць з’явіцца ў губернскае ўпраўленне ў вызначаны тэрмін, павінны мець пры сабе адпаведны задатак”.

Дом Міцкевічаў за 2283 руб. купіў навагрудскі адвакат Юльян Біэлт. Ён зрабіў у доме грунтоўны рамонт і здаваў яго ў арэнду. Доўгі час тут жыў вядомы польскі паэт Юльян Корсак. Пасля смерці гаспадароў дома ўся сядзіба згодна з завяшчаннем перайшла ва ўласнасць іх пляменніка, прысяжнага адваката Антона Дамброўскага, які жыў і працаваў у Цвяры.

У 1881 г. у часе пажару дом паэта быў моцна пашкоджаны. Агонь, знішчыўшы на былым міцкевічаўскім дварышчы ўсю забудову, пакінуў толькі сутарэнні і сцены камяніцы.

У 1887 г. дом быў адноўлены. Для яго адбудовы і рэстаўрацыйных работ па захаванні ранейшай планіроўкі і выгляду новы гаспадар запрасіў самых лепшых майстроў. Так, напрыклад, атынкоўку дома рабіў івянецкі муляр Янка Мікуцкі, печы паставіў Герман Лейтнекер — уладальнік невялічкай фабрыкі па вырабу кафлі ў Навагрудку, а сталярку выканаў Антон Раманоўскі, які славіўся сваёй кемлівасцю і залатымі рукамі. Адначасова на месцы былога драўлянага флігеля пабудавалі новы, мураваны. Адбудава-

Ілюстрацыя В. Шаранговіча
да паэмы Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш” у перакладзе Я. Семяжона

ны “міцкевічаўскі дворык” — так з замілаваннем землякі пачалі называць сядзібу бацькоў паэта — набыў новую славу.

Сярод прагрэсіўнай грамадскасці расла цікавасць да родных мясцін Адама Міцкевіча. У Навагрудак, каб пабачыць гістарычны домік і ўсю сядзібу, дзе прайшло дзяцінства паэта, прыходзілі і прыязджалі многія вядомыя людзі. У свой час тут пабывалі Марыя Канапніцкая і Эліза Ажэшка, паэт Вінцэнт Каратынскі, вучоны Ігнат Дамейка і інш. Двойчы гасцяваў у Навагрудку старэйшы сын паэта Уладзіслаў Міцкевіч (у 1861 і 1922 гг.).

Домік Міцкевіча ахвотна арандавалі ў Дамброўскага павятовыя маршалкі.

16 верасня 1920 г., калі ў гэтых мясцінах усталявалася савецкая ўлада, Навагрудскі павятовы рэвалюцыйны камітэт выдаў загад № 40 аб арганізацыі ў доме бацькоў паэта музея або народнай бібліятэкі імя Адама Міцкевіча. У адным з пунктаў загаду гаварылася, што “Савецкая ўлада, з’яўляючыся носьбітам культуры і святла, памятае аб тых, хто на гэтай ніве працаваў, і памяць аб іх, увекавечаную іх працамі, захоўвае і аберагае”⁴. Але ажыццявіць тады гэты высакародны намер не ўдалося. Навагрудак згодна з Рыжскім дагаворам хутка адышоў да Польшчы.

У 1922 г. пад уражаннем прыезду сына паэта — Уладзіслава — у Навагрудку ўзнікла добраахвотнае навуковае таварыства — Міцкевічаўскі камітэт, які ставіў задачу папулярызаваць жыццё і творчасць вялікага земляка, арганізаваць у яго доме музей, выдаць кнігі паэта, а за выручаных грошы пабудаваць у горадзе помнік. Шмат працы было прыкладзена Міцкевічаўскім камітэтам для папулярызацыі памятных мясцін паэта, арганізацыі масавых экскурсій. Камітэт займаўся таксама наладжаннем выставак, выданнем кніг, брашур, паштовак і іншых памятных сувеніраў, прысвечаных Адаму Міцкевічу. Стараннямі навуковага таварыства на доміку паэта 28 чэрвеня 1931 г. была адкрыта мемарыяльная дошка з надпісам: “Тут на зары жыцця развіваў крылы да паэтычнага ўзлёту Адам Міцкевіч”.

Вялікая заслуга належыць камітэту ў стварэнні ў Навагрудку музея Адама Міцкевіча, дзверы якога былі гасцінна адчынены ў чэрвені 1934 г. Праўда, спачатку невялікую экспазіцыю прыйшлося часова размясціць у флігелі, а калі тэрмін арэнды сядзібы прыватнымі асобамі 21 мая 1937 г. скончыўся, у галоўным памяшканні тэрмінова былі праведзены рамонтныя работы, і ўжо 11 верасня 1938 г. наведнікі ў час традыцыйных Міцкевічаўскіх дзён (11–22 верасня) знаёміліся з новай, надзвычай багатай і цікавай экспазіцыяй у шасці пакоях бацькоўскага дома паэта.

Музей хутка папаўняўся новымі экспанатамі. Дзякуючы актыўнасці Міцкевічаўскага камітэта памятных мясцін паэта на Навагрудчыне набылі вялікую папулярнасць і зрабіліся аб’ектамі турызму. Але неўзабаве пачалася Другая сусветная вайна. Ахвярай вайны стаў і музей Адама Міцкевіча ў

Навагрудку, ён быў разбураны гітлераўскай авіяцыяй у чэрвені 1941 г. У час варажага налёту загінула шмат каштоўных экспанатаў.

Клопатамі Савецкага ўрада Дом-музей Адама Міцкевіча быў адноўлены да 100-годдзя з дня смерці паэта. 26 лістапада 1955 г. адбылося яго ўрачыстае адкрыццё. У аднаўленні экспазіцыі музея прынялі ўдзел многія ўстановы і арганізацыі Беларусі, Літвы, РСФСР, Украіны і Польскай Народнай Рэспублікі.

Больш як за 20 год працы музей значна ўзбагаціўся экспанатамі, што дало магчымасць перабудаваць экспазіцыю, зрабіць больш лаканічным яе афармленне, шырэй паказаць творчасць вялікага паэта. За плённую працу па прапагандзе літаратурнай спадчыны вялікага паэта пастановай Міністэрства культуры і мастацтва Польскай Народнай Рэспублікі Дом-музей Адама Міцкевіча ў 1974 г. узнагароджаны ганаровым знакам “За заслугі ў галіне польскай культуры”.

Музей Адама Міцкевіча ў пасляваенныя гады наведалі сотні тысяч экскурсантаў.

1976

¹ Ziemia nasza. 1938. Nr 3. Dodatek Mickiewiczowski. S. 3.

² Mickiewicz W. Żywot Adama Mickiewicza. Poznań, 1890. T. 1. S. 9–10.

³ Mickiewicz A. Dzieła wszystkie. Wydanie Sejmowe. T. XVI. S. 219.

⁴ Беларусь. 1955. № 11. С. 10.

Іван НАВУМЕНКА
ПА МЕСЦАХ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Цудоўны далягляд адкрываецца позірку з Замкавай гары ў Навагрудку ў вячэрнія гадзіны. Сонца садзіцца якраз за высокім пірамідальнай формы ўзгоркам — “капцом” Адама Міцкевіча. Праменні заходзячага сонца залочыць лісце клёнаў, што стаяць, нібы ганаровая варта, ля падножжа гэтага ўзгорка, а сам ён на фоне барвовага небасхілу здаецца дзіўным, казачным уцёсам. На многа міль вакол віднеюцца цёмназялёныя пералескі, раскіданыя па схілах узгоркаў, удалечыні — ахутаныя сіняватай вячэрняй смугою вёсачкі, якія тонуць у прысадах расцвітаючых садоў, неабсяжны, як мора, прастор палёў.

Ля самага ўзгорка, насыпанага народам у знак незгасальнай любові да вялікага польскага паэта, шуміць-гамоніць галасамі студэнтаў малады парк. У вячэрнія часы тут асабліва мнагалюдна. Пасля заняткаў, залікаў, экзаменаў у парк сыходзіцца шматлікае студэнцтва Навагрудка. У горадзе 6 тэхнікумаў і вучылішч, 3 сярэднія школы. Будучыя настаўнікі, работнікі савецкага гандлю, спецыялісты сельскай гаспадаркі, медыкі, фінансавыя работнікі — усе яны маюць свае любімыя куткі ў гэтым прыгожым парку.

Недзе зайграў акардэон, нехта зацягнуў песню, і вось ужо яе падхапіла многа маладых галасоў, і яна, як на крыллях, лунае над паркам.

Калі стаіш у вячэрні час ля ўзгорка Міцкевіча, глядзіш на панурыя абломкі былога замка, на высокі земляны вал, якім аддзяляецца Замкавая гара ад маладога гаманлівага парку, міжволі ўзнікае думка аб той пропасці, якая існуе паміж жыццём мінулым, даўно адышоўшым у нябыт, і жыццём светлым, сённяшнім.

Навагрудак... Ля яго крапасных сцен не раз сыходзіліся пакручастыя сцежкі гісторыі. Вотчына кіеўскіх князёў, гэты горад пазней становіцца рэзідэнцыяй літоўскага князя Міндоўга. Пад сцены Навагрудка падводзілі свае тараны татарскія полчышчы Койдана. На гэты з выгляду ціхі гарадок рабілі свае набегі закаваныя ў жалеза нямецкія рыцары. Навагрудак некалі бачыў на сваіх вуліцах урачысты марш напалеонаўскіх войск, а крыху пазней — ганебныя ўцікі мізэрных рэшткаў французскай арміі. У навагрудскім замку наладжвала балі і піры пышная і тупагалоная шляхта.

Але не развалінамі крапасных сцен, не адзнакамі княжання розных князёў і шляхцічаў, не бітвамі і баталіямі пад яго сценамі слаўны горад Навагрудак. Гэты невялікі з выгляду гарадок вядомы ўсяму свету тым, што тут нарадзіўся вялікі польскі паэт Адам Міцкевіч.

Некалі на гэтым самым крапасным вале любіў стаяць юны Міцкевіч, любіў глядзець адсюль на родныя сэрцу краявіды. Радзіма паэта тады не мела волі, прыгнёт царызму цяжкім ярмом лажыўся на плечы ўсіх народаў. Выношваючы ў сэрцы мару аб свабодзе радзімы, аб будучай еднасці славянскіх народаў, Міцкевіч пісаў у “Адозве да рускіх”: “Народы ніяк не зацікаўлены ў тым, каб знішчаць адзін другога. Дзень гібелі дэспатаў будзе першым днём міру і дружбы народаў”.

На Навагрудчыне шмат мясцін, звязаных з жыццём і творчасцю Адама Міцкевіча. Паэт нарадзіўся на хутары Завоссе, непадалёку ад сяла Калдычава, 24 снежня 1798 года. Праз тры гады бацькі паэта набылі дом у самім Навагрудку і пераехалі сюды на сталае жыхарства. Тут, у гэтым зялёным утульным гарадку, прайшлі школьныя гады паэта, сюды прыязджаў ён на канікулы, будучы студэнтам Віленскага універсітэта. Малады паэт любіў вандраваць па родных мясцінах, любіў слухаць народныя паданні, легенды. Шматлікія творы паэта і напісаны паводле гэтых паданняў і легенд. Вусная народная творчасць з’явілася невычэрпнай крыніцай, адкуль паэт браў многія вобразы і матывы сваіх твораў.

Тут, у Навагрудку, Адам Міцкевіч напісаў свой першы верш “Ода аб пажары”, затым “Оду пра Міндоўга”.

Непадалёку ад Навагрудка, каля вёскі Валеўка, атуленае шчыльнаю градою лесу, плешчацца ў зялёных берагах возера Свіцязь. Сюды, у гэты маляўнічы куток Беларусі, штогод з’язджаюцца ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці на Свята песні. Над люстранаю гладзю возера, над прасторамі роднай зямлі шырока і гулка разносіцца вольная песня. Цудоўную прыгажосць Свіцязі некалі апеў і Адам Міцкевіч у сваіх непаўторных баладах “Свіцязь” і “Свіцязянка”.

На ўскрайку вёскі Шчорсы Любчанскага раёна расце магутны, у тры абхваты, дуб. Пад яго разгалістымі шатамі некалі любіў сядзець Адам Міцкевіч пасля працы ў бібліятэцы графа Храптовіча. Пад гэтым дубам, як сцвярджаюць знаўцы, паэт ствараў накіды сваёй цудоўнай паэмы “Тражына”, дзе ўвасоблена ідэя еднасці народа ў барацьбе супраць нашэсця тэўтонскіх заваёўнікаў.

Мясцовыя жыхары клапатліва ахоўваюць дуб, звязаны з памяццю аб вялікім паэце. Дрэва абнесена двайной агарожай: жалезную зрабілі рабочыя мясцовага саўгаса, а знешнюю — калгаснікі. Пад дуб часта прыходзяць піянеры і школьнікі Шчорсаўскай школы. Гэта яны разбілі пад дубам клумбы, пасадзілі на іх кветкі, штодзень іх даглядаюць. Маленькі Віця Янушка,

які пойдзе ў школу толькі гэтай восенню, з горадасцю паведаміў нам, што яго бацька, каваль Павел Янушка, акаваў дуб жалезам, каб яму не страшны былі навальніцы і перуны.

Не пазнаць сёння мясцін, звязаных з памяццю вялікага паэта. За гады савецкай улады яны непазнавальна змяніліся. Калі едзеш па дарогах Любчанскага, Карэліцкага раёнаў, вока радуецца высокай збажыне, цудоўным палям канюшыны, ільну. Хто не ведае, што многія любчанскія, карэліцкія, навагрудскія калгасы даўно сталі мільянерамі, забяспечылі высокія грамадскія і асабістыя прыбыткі. Узяць хоць бы шчорсаўскі калгас імя Варашылава. Летась на працадзень тут выдадзена па 2 кілаграмы збожжа і столькі ж бульбы, па 7 рублёў грошай. На рачулцы Сэрвач, па берагах якой, як расказваюць мясцовыя жыхары, любіў вандраваць Адам Міцкевіч, пабудавана гідраэлектрастанцыя магутнасцю ў 75 кілават. Ціхая і непрыкметная з выгляду рачулка робіць для калгаса надзвычай карысную справу. Дзякуючы ёй, у хагах усіх навакольных вёсак запаліліся электрычныя агні, загаварыла радыё, 12 электраматораў працуюць у калгасе: пры дапамозе электрычнай энергіі тут пілююць лес, малоцяць, нарыхтоўваюць кармы.

У некалькіх кіламетрах ад Навагрудка размешчана азярцо Літвінка, на якое любіў хадзіць Адам Міцкевіч. Азярцо маленькае, даўно б яго зацягнулася цінай, зарасло хмызняком, каб не клонаты мясцовых жыхароў, якія яго любіўна ачышчаюць ад ілу, ад зараснікаў.

Савецкія людзі памятаюць, любяць, свята ахоўваюць усё звязанае з імем выдатнага польскага паэта. У Навагрудку створана камісія па правядзенню юбілея Адама Міцкевіча, у склад якой увайшлі самыя паважаныя людзі горада. Нават у суровыя для нашай Радзімы дні народ не забываў зберагчы дарагія рэліквіі. Не так даўно ў Цэнтральным дзяржаўным архіве БССР знойдзен загад Навагрудскага павятовага рэвалюцыйнага камітэта № 40 ад 16 верасня 1920 года. Гэтым загадам прадугледжвалася стварыць у доме паэта літаратурны музей або народную бібліятэку імя А. Міцкевіча.

Цяпер пра самы домік Адама Міцкевіча. У гады ваенных завірух ён гарэў, разбураўся, але, нібы фенікс з попелу, зноў паяўляўся на тым жа месцы. У гады Вялікай Айчыннай вайны домік быў разбураны нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Ён адноўлен цяпер у тым выглядзе, якім ён быў пры жыцці паэта. У гэтым дарагім для памяці доміку аднаўляецца літаратурны музей Адама Міцкевіча.

У абсталяванні музея прымаюць удзел не толькі жыхары Навагрудчыны, але і многіх іншых месц савецкай краіны. Знойдзена многа барэльефаў, скульптур, ілюстрацый, кніг Адама Міцкевіча. Толькі Навагрудская руская школа № 2 перадала музею звыш 50 экспанатаў — рэпрадукцый, барэльефаў, гарэльефаў, партрэт паэта работы мясцовага мастака Мардасевіча 1857 года.

У адрас музея прыходзяць пасылкі з Масквы, Мінска, Кіева. Маскоўскі жыхар Ляўковіч прыслаў ноты кампазітара Кюі на словы А. Міцкевіча, якія цяпер развучваюцца мясцовымі самадзейнымі калектывамі. З Мінска прыслалі рэдкі партрэт А. Міцкевіча 1895 года работы італьянскага мастака Пальміры. Кіеўскі скульптар Ульянаў зрабіў для музея бронзавы бюст паэта.

Цікавыя экспанаты перададзены музею Польскай Народнай Рэспублікай.

Памяць аб вялікім польскім паэце жывая і незгасальная. На Навагрудчыне мы сустрэлі студэнта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя В. І. Леніна Льва Мірачыцкага. Са старым партфельчыкам ён хадзіў ад вёскі да вёскі, збіраючы, запісваючы ўспаміны мясцовых жыхароў, звязаныя з мясцінамі А. Міцкевіча.

Трэба было бачыць, з якой любоўю аформілі вучні 2-й рускай школы выстаўку, прысвечаную памяці А. Міцкевіча. Яны намалявалі некалькі партрэтаў вялікага паэта, ілюстрацыі да яго твораў, сабралі шмат рэдкіх, унікальных кніг А. Міцкевіча.

У Навагрудскім педвучылішчы група пачынаючых паэтаў выдае свой рукапісны альманах “Першы промень”. Для чарговага нумару альманаха падрыхтавана шмат перакладаў на беларускую мову твораў А. Міцкевіча. Магчыма, гэтыя пераклады пакуль яшчэ нельга друкаваць у сталічным часопісе, але сама праца пачынаючых паэтаў гаворыць, наколькі дарагой для іх з’яўляецца паэтычная спадчына вялікага мастака слова.

1955

Рыгор НЯХАЙ, Міхась МАШАРА
НА РАДЗІМЕ ПАЭТА

У прыгожай, маляўнічай мясцовасці ўзняўся старажытны горад Навагрудак. Вакол яго лясы і пералескі, зялёныя дубровы, урадлівыя палеткі, на якіх відаць цяпер толькі пожні...

— Добрая ў нас зямля, — кажуць навагрудцы.

Навагрудак заснаваў Яраслаў Мудры і назваў яго Новым горадам. Яшчэ і цяпер над акаліцамі на высокім кургане ўзвышаюцца руіны разбуранага замка часоў Кіеўскай Русі. І хто толькі не пабываў тут з агнём і мячом на працягу доўгай гісторыі! Татары і шведы, крывяжэрныя псырыцары, літоўскія і польскія магнаты, захопніцкія напалеонаўскія войскі... Нездарма шмат легенд і паданняў захавалася тут у народзе аб крываваых войнах і бітвах, аб людскім горы і пакутах, аб героях барацьбы за свабоду.

Пад'язджаючы да Навагрудка, успамінаеш усё гэта і таму не здзіўляешся, што іменна гістарычныя падзеі, паданні і легенды, захаваныя народам, у гады ранняй творчасці ў першую чаргу прыцягнулі ўвагу вялікага польскага паэта Адама Міцкевіча.

Вузкія крывыя вуліцы горада то падымаюцца, то збягаюць з узгоркаў. Мінаеш будынкі розных часоў і стыляў, нядаўнія руіны — сляды мінулай вайны, і выязджаеш на шырокую прасторную плошчу. Амаль у цэнтры яе, абнесены невысокай агарожай, відаць беленькі — аднапавярховы домік са свежапафарбаваным дахам.

Гэта дом-музей Адама Міцкевіча. Шмат год тут пражыў вялікі польскі паэт, але мала хто клапаціўся аб захаванні гэтага гістарычнага помніка. Інакш пачала выглядаць справа, калі ў 1920 годзе ў Навагрудак уступілі часці Чырвонай Арміі. Першым клопатам Рэвалюцыйнага камітэта было захаванне памяці вялікага польскага паэта. У загадзе Навагрудскага рэвалюцыйнага камітэта ад 16 верасня 1920 года гаварылася:

“У горадзе Навагрудку жыву калісьці вядомы ўсяму свету вялікі польскі пісьменнік-паэт Адам Міцкевіч, пасля яго застаўся дом, у якім ён калісьці жыву, бібліятэка і іншае.

Савецкая ўлада, з'яўляючыся носьбітам культуры і святла, помніць аб тых, хто на карысьць гэтага працаваў, і памяць аб іх, увекавечаную іх працай, шануе і хавае”.

З прычыны гэтага Рэвалюцыйны камітэт загадаў дом, у якім жыў Адам Міцкевіч, неадкладна ачысьціць ад пабочных жыхароў, прадаставіўшы ім кватэры. Адначасова прапанавалася захаваць мэблю і бібліятэку паэта, а дом перадаць павятоваму аддзелу народнай асветы з мэтай арганізаваць тут музей або народную бібліятэку імя Адама Міцкевіча. Апрача таго, Рэвалюцыйны камітэт прапанаваў аддзелу народнай асветы сабраць усе кнігі і іншыя рэчы і памяткі аб Міцкевічу, якія былі ў павеце, і ўключыць іх у музей або бібліятэку.

Так з першых жа дзён сваёй дзейнасьці савецкая ўлада паклапацілася аб захаванні і ўшанаванні памяці вялікага паэта. Гэта быў красамойны адказ на просьбу і заклік польскага народа захаваць памяць аб Адаму Міцкевічу.

Так пачалася гісторыя музея. Ні царскі ўрад, ні іншыя чужынцы не жадалі гэтага рабіць. Фашысцкія захопнікі кідалі на музей бомбы, знішчалі ўсё, звязанае з паэтам, аднак домік застаўся жывым. Музей пачынае працаваць. Заканчваюць работу цесляры і муляры, навуковыя работнікі расстаўляюць стэнды і экспанаты, працоўныя горада і школьнікі расчышчаюць пляцоўкі і садзяць кветкі. І не знойдзеш у Навагрудку амаль што ніводнага жыхара, які чым-небудзь не дапамог бы аднаўленьню музея. Настолькі вялікая ў народа любоў да паэта!

Беларускі народ пастараўся беражліва захаваць памяць аб вялікім польскім паэце. Вось ужо расстаўлены на стэндах асабістыя рэчы Міцкевіча: акуляры, футляр ад настольнага гадзінніка, мэбля з маэнтка Туганавічы, дзе ён жыў калісьці ў Верашчакаў, калі прыязджаў на канікулы з Віленскага універсітэта, ляжаць шматлікія кніжкі на розных мовах, якія выдаваліся пры жыцці Міцкевіча і пасля яго смерці, шматлікія фота памятных мясцін і знаёмых паэта. У бакавой зале прыцягвае ўвагу барэльеф Міцкевіча, які быў устаноўлены калісьці польскімі патрыётамі ў мясцовым касцёле. Сярод залы ўзвышаецца макет помніка паэту ў Парыжы, дзе ён жыў доўгі час. Ёсць што паглядзець наведвальнікам. Тут паэт пражыў сваё маленства і маладосць, адсюль пачаўся яго шлях у вялікае жыццё.

А ўзыйдзіце на курган Міцкевіча, што насыпаны рукамі людзей розных нацыянальнасцей на ўскраіне Навагрудка. Гэты курган насыпалі палякі і рускія, беларусы і літоўцы. Ён як бы сімвалізуе дружбу народаў, да якой заклікаў сваімі творамі Міцкевіч. Прыгожы курган! Дзесяткі наведвальнікаў сустранеш ля яго кожны дзень. Адно ўзбіраюцца на самы верх і любуюцца прыгожай панарамай, другія сядзяць на лавачках і задуменна пазіраюць у той бок, дзе непадалёку ляжыць возера Літоўка. Яны, відаць, уваскрашаюць у памяці вобразы герояў і легендарных падзей, што з такім выключным майстэрствам апяяў паэт у сваёй вядомай паэме “Гражына”, бо падзеі, што апісаны ў ёй, якраз і адбываюцца ў Навагрудку. Паэт так і пачаў сваю паэму:

Ля Навагрудка, на ўздыбленых
горах —
Змак у месяца срэбным зіхценні,
Вал здзірванелы схаваўшы сувора,
Волатаў-вежаў ламанья цені
Падалі ў роў, дзе між вечнай
цясніны
Дыхалі воды, затканья цінай.
Змак заснуў — ні агню, ані дыху,
Толькі на вежах бяссонная варта
Воклічам цішу палохае ўпарта;
Раптам дайшло вартавому да слыху,
Постаці нейкія нібы на гонях...
Чорныя цені за імі гурбою...
Блізка ўжо... скачуць за валам
на конях...
Панцыры ззяюць, і бразгае зброя...

Пачынаецца гераічная старонка барацьбы з чужаземнымі захопнікамі,
дзе загінула, праславіўшы сябе на векі, прыгажуня Гражына.

Для таго, каб больш дакладна высветліць матывы паводзін герояў, паэт
апеліруе да народа:

Жыхароў Навагрудка я пытаў,
ды дарэмна,
Толькі Рымвід канец яе ведаў,
напэўна.
Пакуль жыў, таямніцу ў душы трымаў
строга,
З таямніцаю так і схавалі старога...
І цяпер ці ты знойдзеш людзей
у краіне,
Каб не чулі, не зналі песні
аб Гражыне,
Яе ведае кожны ў Навагрудскай
гміне,
Поле ж бою завецца Літвінкі
далінай, —

такімі словамі заканчвае паэт сваю песню аб мінулым Навагрудчыны.

Цяпер даліна Літвінкі з'яўляецца любімым месцам адпачынку працоўных горада. Гэта сапраўды мясцовасць выключнай прыгажосці.

Ды не толькі падзеі паэмы адбываліся ў Навагрудчыне. Паэт пісаў яе таксама ў вёсцы Шчорсы, дзе цяпер знаходзіцца калгас-мільянер імя Варашылава. У часы Міцкевіча ў Шчорсах жыў пан Храптовіч, бібліятэкай якога і карыстаўся паэт у часе работы над паэмай у 1821–1822 гадах. Дом і бібліятэка згарэлі, аднак у парку, які цяпер належыць калгаснікам, захаваўся волат-дуб, пад якім Міцкевіч думаў свае думы. Дуб беражліва ахоўваецца. Ён абгароджан, а мемарыяльная дошка абвешчае наведвальнікам, калі і над якім творамі працаваў паэт пад гэтым дубам. У парку Шчорсаў заўсёды многалюдна. Сюды прыходзяць на экскурсіі школьнікі, гарадская і сельская моладзь, прыязджаюць госці з Літвы і Польшчы. Савецкі народ паклапаціўся аб захаванні гэтага гістарычнага месца.

Ды ці толькі ў адной паэме “Гражына” апяваў паэт Навагрудчыну. Ён ведаў тут амаль кожную вёску і кожную пушчу, не гаворачы ўжо пра возера Свіцязь. Дзе б ён потым ні быў, як эмігрант і вандроўнік, як палітычны змагар якога праследаваў царскі ўрад, ён заўсёды памятаў аб родных мясцінах. У Парыжы і Канстанцінопалі, у Швейцарыі і Італіі, калі Адам Міцкевіч браўся за пяро, перад ім заўсёды ажывалі вобразы роднай прыроды. Ён як бы ўлоўліваў сваім чутым паэтычным сыхам шум непраходных пушчаў і магутных дубоў на сядзібах, плёскаць свіцязянскіх хваляў, бачыў агеньчыкі далёкага Навагрудка. З гэтымі вобразами ён не расставаўся да канца жыцця.

Вось чаму з такой цікавасцю хочацца даведацца, як жа выглядаюць гэтыя мясціны праз сто год з дня яго смерці.

Калі выязджаеш з Навагрудка ў напрамку Баранавіч, пачынаецца шырокая даліна. Дарога вядзе ў Завоссе. Справа, за роўным кучаравым балотам, відаць стройныя рады таполяў на баранавіцкім шляху, а злева, на рэдкіх узгорках сталіся агромністыя бетаніраваныя доты. Гэта сляды імперыялістычнай вайны 1914 года. Тут праходзіла перадавая нямецкая лінія абароны. Яна суправаджае шлях да самага Завосся. Воддаль ад дарогі, за хутарамі, віднеецца абеліск. Над ім схіліўся адзінокі каштан, непадалёку тры ліпы — вось і ўсё, што засталася ад сядзібы Міцкевічаў. На абеліску напісана: “Тут, у Завоссі, 24 снежня 1798 года нарадзіўся вялікі польскі паэт Адам Міцкевіч”.

Як жывыя сведкі яны напамінаюць пра паэта.

Магчыма, вось пад гэтым каштанам слухаў паэт у дзяцінстве народныя казкі парабка Блажэя. Бацька спачатку праганяў сына ад парабка, забараняў слухаць, але, калі казка была цікавая, падсаджаўся сам і слухаў. Людзі захавалі яшчэ памяць і аб служанцы Гансеўскай, якая, прадучы кудзелю, любіла спяваць беларускія песні. Паэт захапляўся імі, слухаў цэлымі вечарамі, а часам падпяваў і сам.

А дзе ж будынкi Мiкалая Мiцкевіча — бацькi паэта, небагатага тутэйшага шляхціца?

Мясцовыя людзi з абурэннем расказваюць, як кайзераўскія салдаты ў 1916 годзе разабралi дом, дзе нарадзiўся Мiцкевіч, пад блiндажы. Толькi адзiн камень з падмурка застаўся сведкай таго, што на гэтым месцы калiсьцi жылі людзi. Цяпер тут навокал ляжаць пажатыя палi, пакошаныя лугi, ды непадалёку стаiць некалькi хат мясцовага калгаса.

Шмат працы цяпер прыкладаюць калгаснiкi, каб ачысцiць свае палеткi ад паганых слядоў вайны. То там, то сям узрываюць доты, як кажуць, выкарчоўваюць iх з карэннем назаўсёды. Сляды гэтай работы відаць уздоўж усёй дарогi, якая вядзе да вёскi Карчова, у аколiцах якой часта бываў паэт.

Вузенькая дарожка звярочвае ў лес i вядзе да вядомага Каменя фiларэтаў. Каля гэтага каменя збiралiся ў 1816–1822 гадах члены тайнага патрыятычнага Таварыства фiларэтаў i многiя блiзкiя сябры паэта. Яны выпрацоўвалi тут статут таварыства i спявалi “Песню фiларэтаў”, што была iхным гiмнам i напісана Мiцкевічам:

Не ўзiме красамоўства
Свабоды змагароў.
Дзе мужнасць i сяброўства, —
Брагi, не трэба слоў!
Хто гне метал i палiць —
Расплавiць працай час.
У залатым метале
Кiпiць вiно для нас.

А потым, калi Мiцкевіч працаваў у Коўне, фiларэты, сумуючы аб iм, спявалi “Гiмн Адама”. З гэтага таварыства, будучы ў Вiленскiм унiверсiтэце, паэт пачаў сваю рэвалюцыйную дзейнасць i за ўдзел у iм быў арыштаваны царскiм урадам.

Разбiты перунамі i зарослы мохам, гэты камень напамiнае аб далёкiх мiнулых днях, калi ў паэта нараджалiся перадавыя прагрэсiўныя думкi аб неабходнасцi барацьбы з царскiм рэжымам за свабоду народа.

Праз фiларэтаў ён падтрымліваў дружбу з прадстаўнiкамі беларускага народа.

Ад Каменя фiларэтаў дарога вядзе ў Туганавiчы. Здалёку відаць высокiя прысады, парк. Але зноў-такi — нiводнага будынка. Вайна i тут пакiнула мала слядоў аб мiнулым. Толькi зноў наўкол ашчэраныя доты. У маёнтку Туганавiчы ў час летнiх канiкул пастаянна жыву Мiцкевіч. Тут пачалося яго нешчаслівае каханне з Марыляй Верашчакай, вобраз якой не

пакідаў паэта на працягу ўсяго жыцця. Нешчаслівае каханне было таму, што паэт паходзіў з бяднейшай сям’і, чым Верашчака, і ганарысты пан не захачеў аддаць сваю дачку за паэта. Аднак лепшыя свае лірычныя радкі, лепшыя пачуцці Міцкевіч прысвяціў Марылі. Вось вядомая ліпавага бяседка, дзе адбылося іх знаёмства, вась Курганок Марылі, з якога адкрываецца прыгожы пейзаж наваколля. У вершы “Люблю я!” пра гэтыя мясціны Міцкевіч пісаў:

Бачыш, Марыля, ля самага гаю
Вербы ўзнялі свае шаты,
Рэчка віецца далінаю з краю,
Мосцік над рэчкай гарбаты.

Нейкай царквы, глянь, старыя
руіны,
Сцены званіцы пахілай,
Соваў там гнёзды, навокал
маліны
Зараснік, побач магілы.

Цяпер з гэтага кургана відаць белы будынак раённай электрастанцыі, над вадасховішчам пралягае высокі новы мост, а за рэчкай раскінулася калгасная сядзіба. У другім вершы “Да Марылі”, успамінаючы гэтыя мясціны, Міцкевіч пісаў:

Там, дзе страчаліся шчаснай парою,
Дзе расставаліся сумнай хвілінай,
Буду заўжды неразлучным з табою,
Бо ўсюды частку душы я пакінуў.
Ці ты ў задуме, у час вечаровы
Арфу рукою кранеш, як бывала,
Пэўна, згадаеш: “Вось гэтыя словы
Гэткай парою яму я спявала”.
Ці калі ў шахматы будзеш гуляць ты
І твой кароль апынецца пад боем,
Пэўна, згадаеш: “У дзень той астатні
Выбыў кароль гэтаксама са строю”.
Ці часам возьмеш ты вершы паэта
Пра нешчаслівых каханне і з жалем,
Кнігу закрыўшы, падумаеш: “Гэта
Праўду аб нашым жыцці напісалі”.

А калі аўтар злучыў маладую
Пару, шчаслівае даў ім каханне,
Свечку пагасіш ты і пашкадуеш:
“Не, ўсё не так, як у нашым рамане!”
Раптам прарэжа імглу бліскавіца,
З ветрам зашэпчацца груша сухая,
Грукне ў акно тваё птушка-начніца,
Пэўна, падумаш — я тут лунаю.

Вось яны высокія ліпы, зарослае раскай азярцо, абвіты зараснікам курган, чырвоныя гроны барбарысу, з якімі пакінуў частку сваёй душы вялікі паэт. Усё тут, як жывое, напамінае аб ім. Марылю гвалтоўна аддалі замуж за багацея, яна пераехала пад Ліду, але цёплыя хвіліны, праведзеныя ў Туганавічах, яшчэ доўгі час сагравалі і пачуцці і вершы паэта.

Ад Туганавіч да Мядзведкі дарога няроўная, узгорчатая. Яна то выбягае на паляну, то хаваецца ў гушчары. Колькі разоў тут праязджаў Міцкевіч, і гэтыя няроўныя палі, і густыя шагы пераплеценага галля над дарогай, і цёмны лес — усё знайшло адлюстраванне ў творчасці паэта. З гэтымі мясцінамі звязана адна са слаўных старонак у творчай біяграфіі паэта. Яго манументальны твор — паэма “Пан Тадэвуш”, якая мае каля дзесяці тысяч радкоў, якраз і апавядае аб тых падзеях, якія адбываліся тут. Маёнтак Сапліцова і яго акаліцы, дзе адбываецца дзея паэмы летам 1811 і вясной 1812 гадоў, і ёсць Мядзведка, што належалі пры жыцці Міцкевіча пану Ігнацію Дамейку. Над паэмай працаваў паэт у Парыжы ў 1832 годзе. Але і далёка ад радзімы, у кругу сваіх сяброў, паэт аднаўляў у памяці ўсе карціны і вобразы роднай прыроды, сваіх сяброў і былых знаёмых па Навагрудчыне. Калі паглядзіш на Мядзведку, становіцца зразумела, чаму яны так захапілі паэта. Гэта адна з самых прыгожых мясцін на Беларусі. Сярод высокіх ліпавых прысад раскінуліся прыгожыя прасторныя дамы, якія тонуць у зеляніне. На ўзгорку відаць новыя мury школы і магазіна, з зялёнай даліны даносіцца рокат паравіка. Навокал, па ўзгорках, раскінуліся сасновыя бары, сярод зараснікаў булькоча празрыстая рэчка, а за мосцікам адразу ж пачынаецца былая панская сядзіба, якую пад назвай Сапліцова апісаў паэт.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны ад сядзібы застаўся толькі парк з магутнымі ліпамі, дубамі і арэшнікам, спавітым хмелем. Да яго прымыкае вялікі сад, а замест будынкаў ляжаць адны руіны, парослыя бур’янам.

Тут, у Ігнація Дамейкі, часта бываў Міцкевіч. Дамейка адзін з першых пазнаёміў будучага паэта з польскай паэзіяй, прывіў яму любоў да літаратуры, бо і сам Дамейка пісаў вершы, займаўся гісторыяй, быў адукаваным чалавекам свайго часу. Яны падоўгу гутарылі аб гісторыі, аб літаратуры. Тут не раз чытаў Міцкевіч сябрам свае першыя вершы, блукаў па акаліцах,

любіў з сябрамі падымацца да магутнага дуба, які цяпер вядомы, як Дуб Адама. Дуб Адама — гэта сапраўдны гігант, якіх рэдка сустрачаш на Беларусі. У сярэдзіне гэтага дуба створана была бяседка са своеасаблівым акном, у якой магло сесці некалькі чалавек. Гэта было любімае месца адпачынку Міцкевіча. Ад дуба відаць увесь маёнтак і прыгожая далінка са штучным возерам, якое акружана густым зараснікам, абвітым дзікім хмелем.

Сваю паэму “Пан Тадэвуш” Адам Міцкевіч пісаў у Парыжы, але здзіўляючыся, наколькі дакладна ён намалюваў пейзаж Варончы, навакольнай пушчы і палёў. Ды і сам ён у першай кнізе паэмы гаворыць аб непагаснай любові да далёкай радзімы, да сіняга Нёмана, да задуманых людзей і зялёных лугоў. Гэта стары беларускі пейзаж. Цяпер тут ляжачы шырокія палі з даспелай грэчкай, дружна працуюць калгаснікі, якія сталі паўнапраўнымі гаспадарамі былой панскай зямлі. Змянілася жыццё, змяніліся людзі, інакш выглядаюць і акаліцы, апетля калісьці Міцкевічам з такой сілай і натхненнем. Між іншым, будучы ў выгнанні, паэт не забываў на свой дуб у Варончы. Падымаючыся на Везувій, ён гаварыў Эдуарду Адынцу: “Гэта табе пад’ём не на дуб варанчанскі”.

У адным з раздзелаў паэмы з любоўю гаворыць паэт аб вырабе случкіх паясоў, параўноўваючы іх з туманам, які разгладжае вецер і залацяць праменні сонца. Віхор разаслаў туман, як случкі пояс, а сонца расквеціла яго сваімі праменьнямі.

Так штрых за штрыхам, малюнак за малюнкам аднаўляў паэт у памяці мясціны, звязаныя з яго маленствам і юнацкімі гадамі.

А вось і вёска Плужыны, якая цяпер вядома не толькі па баладзе Міцкевіча “Свіцязь”, але вядома пасля вайны і тым, што з гэтай вёскай паходзіць адзін з першых герояў Вялікай Айчыннай вайны — Мікалай Гастэла.

Шмат натхнёных паэтычных радкоў прысвяціў паэт легендарнаму возеру Свіцязь. Яно прыцягвала паэта сваёй рамантыкай, незвычайнай прыгажосцю, багатымі легендамі. І кожны паслухае параду паэта:

Калі навагрудскія ўбачыш прасторы,
Палеткі, лугі, верас нізкі, —
Каня супыні між плужынскага бору,
Каб глянуць на возера зблізку.

І ніхто не пашкадуе, калі ён спыніцца, каб хоць раз зірнуць на гэты чуд прыроды. Свіцязь ляжыць паміж густога бору, велічнае сваімі памерамі, з вадою, чыстаю як сляза. Колькі казак і сноў навеяла яно паэту!

Гушчар лесу пахне чаборам і мёдам,
Жывіцы настоем смалістым,

Там возера Свіцязь, як шыбіна лёду,
Ляжыць паміж дрэваў цяністых.
Калі пад'язджаеш начною парою
І станеш да возера тварам,—
Мігцяць зоркі ў небе, мігцяць
пад табою,
Мігцяць там і месяцаў пара.
Не знаеш, з-пад ног, можа, гэта шкляная
Ідзе аж да неба дарога.
Ці неба шкляное скляпенне схіляе
Табе аж пад самыя ногі!

Не раз паэт звяртаўся да рамантычных легенд аб возеры. У баладах “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Рыбка”, у радзе вершаў — шмат дзе паэт усяляе гэтыя цудоўныя мясціны. Возера пакідае такое ж радаснае ўражанне, як і сама паэзія Адама Міцкевіча. Як не забыць яго вершаў, так не забудзеш і празрыстых хваль Свіцязі.

Цяпер кожнае лета сюды з'язджаецца моладзь з усяго раёна на свята песні. Нашы новыя радасныя песні як бы пераклікаюцца з вядомымі баладамі Міцкевіча, у якіх па-свойму ўсялялася легендарнасць Навагрудскага краю.

Новае жыццё нарадзілася на Навагрудчыне, новыя песні лунаюць над возерам Свіцязь, але натхнёныя песні Адама Міцкевіча, змагара за свабоду, за лепшую будучыню чалавецтва, ніколі не замоўкнуць тут. Народ ніколі не забудзе яго паслання “Да рускіх сяброў”.

Вы мяне помніце? Я, калі ўспамінаю
І пра сяброў маіх смерць, пра выгнанне
і кары,
То і вы ў маіх думках, з далёкага краю
Ірад вачамі жывымі ўстаюць вашы
твары.
Дзе вы зараз? Рылееў у сэрцы заўсёды,
Абнімаў я калісьці яго, нібы брата.
Ён вісіць па прысуду цара за свабоду:
Цар прарока народа на здзек аддаў
кату.
Рука Бястужава, што маю паціскала,
Ад пяра адарвана царом і ад зброі;

Сённа крышыць у шахце каменныя
 скалы,
 Разам скутая з польскаю братняй
 рукою.

 Калі ж песня мая, ад свабодных
 народаў,
 Даляціць аж да вас, да поўночнага
 краю,
 Хай жа будзе яна вам прадвеснем
 свабоды,
 Быццам кліч жураўліны — прадвеснікам
 мая.

Кастрычнік 1917 года абвясціў свабоду для Расіі, верасень 1939 года абвясціў свабоду былой Заходняй Беларусі, з якой так многа звязана ў жыцці і творчасці геніяльнага паэта, а 1944 год абвясціў свабоду працоўным Польшчы. Цяпер гэта адзіны сацыялістычны лагер дружбы і міру, аб якім гэтулькі марыў паэт. Вось чаму імя Адама Міцкевіча аднолькава дорага як для палякаў, так і для рускіх, і беларусаў, і для ўсяго прагрэсіўнага чалавецтва. Збылася яго даўняя мара:

О, мне дажыць бы да гэтай уцехі,
 Каб мае кнігі траплялі пад стрэхі,
 Каб за кудзеляй сялянкі пасеўшы,
 Песні любімыя даўнія спеўшы
 Пра сіраціну-красуню, якая
 Вечарам гнала птушыную стаю,
 І пра дзяўчыну, што скрыпку любіла
 Ды за ігрою свой смутак згубіла, —
 Каб і мае ўзялі кнігі сялянкі,
 Простыя кнігі, як іх калыханкі.

Мара паэта цяпер стала явай. Яго кнігі ляжаць не пад стрэхамі, а ў пра-
 сторных утульных бібліятэках, у чыстых пакоях на пачэсным месцы. І чыта-
 юць іх на многіх мовах братнія народы, і не цёмныя сяляне, а культурныя,
 пісьменныя работніцы і калгасніцы.

У гэтым годзе па рашэнню Сусветнага Савета Міру ўсё прагрэсіўнае
 чалавецтва адзначае стагоддзе з дня смерці паэта. Заканчваючы гэты ка-
 роткі агляд, хочацца напамінь вядомыя словы паэта:

“Пастаянныя войны і варожасць патрэбны толькі дэспатам для ўтрымання сваёй улады. Народы Еўропы ніяк не зацікаўлены ў вынішчэнні адзін аднаго. Дзень падзення дэспатаў будзе першым днём міру і дружбы народаў”. Гэтыя справядлівыя словы не згубілі сваёй актуальнасці і сёння. Барацьба за дружбу і мір — свяшчэнны абавязак кожнага сумленнага чалавека. Да ўсеагульнага голасу барацьбітоў за мір ва ўсім свеце далучаецца і голас вялікага польскага паэта — Адама Міцкевіча, які так шмат зрабіў для ўмацавання дружбы польскага і рускага народаў. Ён стаяў і сардэчна размаўляў на беразе Нявы пад адным плашчом з вялікім Пушкіным, ён падымаў чарку за лепшае будучае з Рылеевым і Бястужавым, і ён ад усёй душы ненавідзеў рэакцыйны царскі ўрад, які быў душыцелем свабоды народаў. Вось чаму вялікі польскі паэт, вястун дружбы і свабоды, увайшоў у побыт савецкіх людзей, як Пушкін, як Рылееў і Бястужаў, як усе перадавыя людзі мінулай эпохі.

1955

Чэслаў СЕНЮХ (Варшава)

НЕКАЛЬКІ РАЗВАГ НАД ПЕРАКЛАДАМІ ГЕНІЯЛЬНАЙ ЭПАПЕІ

Мінае час, калі — па словах Адама Міцкевіча — “сусед здаваўся ворагам — не братам”. На парозе нашага дома стае сённяшні дзень і з трывогай пытае: “Што вы, суседзі-пабрацімы, робіце, каб адужаць варожасць, падкінутую вам, нібы тыя “ракавыя яйцы”, знешнімі і ўнутранымі злыднямі, якія толькі імкнуліся, каб вас раздзяліць і заняволіць паасобку?”

Які тут можа быць адказ? Мой уласны — як перакладчыка: пашыраць веды пра беларускі народ і беларускую культуру сярод маіх польскіх родзічаў.

Калі ж з пункту гледжання палітычнага, дык адказ яшчэ толькі вылучаецца з нашага посткамуністычнага зруйнаванага грамадзянскага і дзяржаўнага жыцця.

Калі ж шукаць адказу ў духоўнасці нашых народаў, дык у яе магутныя карані, якіх жывучасць непадуладна ніякім культуртрэгерам з рэвальверамі ў руках: ні чырвоным, ні чорным. Гэтыя карані чэрпаюць вадку жыцця з глыбіні вякоў, калі ніхто нікога не збіваў на мяжы паміж Каронаю і Літваю, бо мяжа не існавала, калі каралеўскія ці вялікакняскія пергаменты пісаліся і тут і там на мове Скарыны, на беларускай мове!

Ніхто не выказаў гэтай ісціны больш прыгожа, больш хвалююча, чым Адам Міцкевіч у радках “Пана Тадэвуша” (цытую ў перакладзе Браніслава Тарашкевіча):

Радзіма Літва! як здароўе, так ты дарагая;
Як шмат цябе трэба цаніць, толькі той і спазнае,
хто страціў цябе.

На жаль, толькі праз 126 гадоў пасля смерці польскага песняра ягоная кніга “прыблудзіла пад стрэхі” нашчадкаў герояў паэмы: Падгайскіх, Бірбашоў, Гарэшкаў, Рымшаў ці Міцкевічаў на іх роднай беларускай мове. І праз 40 гадоў пасля смерці мучаніка Тарашкевіча, які першы абеларусіў увесць “апошні заезд на Літве”.

Але ж ужо праз чатыры гады “пад беларускія стрэхі” патрапіў і другі цэласны пераклад гэтай “скрыжалі” кахання польскага паэта да беларускага роднага краю. Маецца на ўвазе выдадзены ў 1985 г. выдатны пераклад “Пана Тадэвуша” Язэпа Семяжона, майстра перастваральнага мастацтва. Як жа мне, паляку, які нарадзіўся над Нёманам, не хвалявацца, калі чытаю чысты, як крыніца, трынаццаціскладовы верш:

Літва! Бацькоўскі край, ты як здароўе тое:
Не цэнім маючы, а страцім залатое —
Шкада, як і красы твае, мой родны краю.
Тугою па табе тут вобраз твой ствараю.

Карціла мне задацца мэтай правесці параўнальны дослед, якія і ў чым вартасці абодвух перакладаў гэтай эпапеі з падзагалюўкам “Апошні заезд на Літве”. Дарэчы, у Браніслава Тарашкевіча так і чытаем: “заезд”.

Такі меў канец той апошні заезд у Літве.

У Семяжона ж:

На тым і скончыўся ў Літве наезд апошні.

А вось яшчэ адна дробязь. Міцкевічавае “Hejże na Soplicę” стала ў Польшчы народнай прыказкай. Гэта заканчэнне сёмай “Быліцы”, або, як Тарашкевіч называе па-беларуску, “księga”, а Семяжон — “кнігай”. Як жа гэты заклік пераклаў Тарашкевіч?

Гайда на Сапліцу!

У Семяжона ж заклік ператвораны ў амаль поўны сказ:

Граміць Сапліц і гайда ў Сапліцова!

Радкоў на 17 раней, аднак жа, і ў яго ёсць заклік: “Кульнём і — гайда ў Сапліцова!”

Што лепш гучыць у якасці апошняга акцэнта кнігі-быліцы?

Такое пытанне паўстае перад кожным адказным перакладчыкам. Вядома, справа не ў адной толькі семантыцы, але і ў кантэксце, і ў функцыянальнасці гэтага закліку, які ўжо паспеў упрыгожыцца ўсеагульным прызнаннем у народзе.

В. Янушкевіч.
Праект помніка Адаму Міцкевічу ў Наваградку.
Гліна. 1987

Вядома, гэтаму закліку стаць беларускай прыказкай не абавязкова, тым болей што гэта ж не шэкспіраўскае “быць ці не быць”, каб перад ім адкрывалася сусветная кар’ера на ўсіх мовах вежы Бабель.

Такіх пытанняў і назіранняў нараджаецца вельмі шмат, асабліва калі чытаеш выдатныя пераклады, ды яшчэ да таго ведаеш мову перакладу. Таму і карцела мне паглядзець на пераклады кампаратыўна. На жаль, я не крытык, а толькі перакладчык, прытым не беларускі. Гэтае ж заданне, мабыць, — для беларускіх даследчыкаў перакладу.

А якое ўсё гэта мае дачыненне да мэтаў, якія ставіць перад сабой беларусістыка ў міжнародным разуменні? Мне здаецца, што калі справа датычыць дзвюх моў, з якіх адна — беларуская, дык гэта і ёсць тэма беларусістыкі. Яна і павінна займацца духоўным багаццем беларускай культуры, часткай якой сталі выдатныя пераклады “Пана Тадеуша”, ці “Пана Тадэвуша”.

Якраз такія пераклады і служаць галоўнай ды самай важнай справе: каб сусед суседу, каб народ народу быў братам.

1991

Константин ТАРАСОВ

КАК РАДОСТНЫЙ ПРИЗЫВ СВОБОДЫ И ВЕСНЫ...

В сорока верстах от Новогрудка, исстари и до минувшей войны лежал фольварк Заосье, приобретший известность тем, что здесь в морозную предпраздничную ночь 1798 года у супругов Николая и Барбары Мицкевичей родился сын Адам. Принимавшая роды шляхтянка пани Молодецкая, веря в волшебное действие примет, пуповину перерезала на книге, что силою поверья обещало младенцу ученость и большой ум. Пожелание повитухи оказалось пророческим, оно и сбываться начало весьма скоро: с четырех лет Адам Мицкевич приучился читать; он был одним из лучших учеников новогрудской гимназии, среди лучших студентов виленского университета; к двадцати пяти годам издал два сборника стихов, и к нему пришла слава великого поэта; с выходом в свет полных “Дзядов” и “Пана Тадеуша” поэтический гений Мицкевича получил европейское признание. Лирика, поэмы Мицкевича переведены на множество языков, его лучшие произведения вошли в сокровищницу мировой литературы, служат и вечно будут служить, говоря словами Генрика Сенкевича, “возвышению человеческих сердец”. Адам Мицкевич высказал себя не только в поэзии. Он читал лекции по римской литературе в Лозаннском университете, вел кафедру славянских литератур в Коллеж де Франс, был литературным критиком, публицистом, редактором газеты “Польский пилигрим” и международного политического издания “Трибуна народов”; он вошел в историю революционного движения как идеолог демократического крыла польской эмиграции. Личность Мицкевича величественна, его жизнь и творчество являют достойный пример непрестанного духовного напряжения.

Отъезжая в 1829 году из Петербурга за границу, Мицкевич утешался надеждой скоро возвратиться на родину. Но полное тягот изгнание растянулось на десятилетия и прекратилось лишь со смертью, наступившей в 1855 году в Константинополе. Разлука с отчизной была самым горьким испытанием для поэта. Он писал в “Пане Тадеуше”:

Без таких терминологических справок нельзя правильно понимать творчество и взгляды Мицкевича, отношение его к родной земле. Даже Ян Чечот, близкий друг Мицкевича, известный собиратель белорусских народных песен, писавший стихи на белорусском языке, редко говорил “белорусские песни”, а чаще — “литовские песни”, или “гминные песни”, или “песни весняков” (то есть крестьян), белорусский язык называл кривицким языком. Сам Адам Мицкевич называл Новогрудчину то “Литва, отчизна моя”, то в “Бульбе” — “Ты не такая, Русь, — открыта глазу”. Что он понимал под Литвой, поясняет такая строка: “Прошли уже Литву от Слонима до Гродно”.

Богатая событиями история Новогрудка служила одаренному юноше неиссякаемым источником романтических осмыслений прошлого. Над руинами древнего замка витали тени его славных обитателей — Миндовга, Дмитрия Корибута, Витовта. Каменные башни помнили осады крестоносцев, набеги татар, шведскую войну.

Весь новогрудский замок на крутом
Плече горы луною позолочен.
Поросший дерном вал высок и прочен.
Песок синее. Тень косым столбом
Уходит в ров, где вздохи влаги сонной
Колеблют бархат плесени зеленой.
Спит Новогрудок. В замке тушат свет,
Лишь стражам, окликающим друг друга,
Ни сна на башнях, ни покоя нет.

(Перевод А. Тарковского)

У подножия замкового холма на месте языческого капища стоял самый древний в Белоруссии каменный костел — в этом костеле Мицкевича в феврале 1799 года крестили. На соседней улице высился курган, который легенда называла курганом Миндовга. Сами собой вспоминались тут описанные Матеем Стрыйковским дела великого князя, сделавшего Новогрудок столицей Литовского княжества, а затем Литовского королевства. Все было перепутано в маленьком поветовом Новогрудке: католичество, православие, униатство, старинные суеверия; здесь смешались белорусская культура крестьян и культура шляхты, здесь мирно сожительствовали белорусы, поляки, евреи, здесь мешались языки — двуязычие, а после 1794 года и трехязычие было нормальным необходимым элементом быта. Здесь были свои обычаи, своя слава, свои великие имена, свое видение жизни, и они с детства прочно вошли в сознание поэта. Новогрудчина считалась “медвежьим углом” Литвы, но Мицкевич никогда не стыдился своего “провинциального”, “застен-

кового” происхождения, наоборот, силой своего слова он придал отчей земле широкую славу и все права “столичности”.

В Белоруссии немного городов, которые были так красиво расположены, как Новогрудок. С замковой горы далеко открываются живописные холмы, вековые леса. Сейчас, пожалуй, только Налибокская пуца может дать представление о новогрудских лесных чащобах прошлого века:

Гласят предания в краю моем родимом,
Что, если лесом кто пойдет непроходимым,
Наткнется на барьер стволов, колод
с ветвями,
Размытых в глубине бегущими ручьями;
Там муравейников лесных хитросплетенья,
Гадюки, пауки, слепни — столпотворенье!
.....
По паре всех зверей там собрала природа.
Медведь, и зубр, и тур — владыки темной
чащи.
И двор у каждого богатый и блестящий:
Рысь с росомахой бессменные министры,
Скрываются в ветвях, на все решенья
быстры...

В двадцати верстах от города несет свои воды воспетый в народных песнях и преданиях Неман. Часто упоминается Неман и Мицкевичем:

Где струи прежние, о Неман мой родной?
Как в детстве я любил их зачерпнуть
горстями,
Как в юности любил, волнуемый мечтами,
Ища покоя, плыть над зыбкой глубиной.

(Перевод В. Левика)

Но не только берега седого Немана, все в Новогрудском повете, и вокруг Мира, и вокруг Кореличей, и вокруг Несвижа, было исхожено, объезжено Адамом Мицкевичем или в одиночестве, или с друзьями — Томашем Заном (впоследствии известный поэт), Игнатием Домейкой (впоследствии известный географ), Яном Чечотом. Томик стихов Мицкевича—лучший путеводитель по памятным новогрудским местам. По дороге в Заосье встретятся вам озеро, лес и гора. Вот они, увековеченные в “Тукае”:

Серебрится месяц робко:
То осветит бездорожье,
То во мрак опустит тропку.
Путь среди болот змеится,
Полон скрытого значенья,
Мимо заросшей Гнилицы,
Вдоль Колдычева течения,
Где темнеет снизу пуца,
Темномурая дуброва,
Где приветствует идущих
Головой гора Жарнова.

(Перевод М. Голодного)

Недалеко от Заосья таится в Плужинском бору прекрасное озеро:

Ты видишь Свитязь. Гладь воды ясна,
Как лед, недвижна и блестяща.
И вокруг нее, как черная стена,
Стоит таинственная чаща.

(Перевод В. Левика)

А недалеко от Свитязи и Заосья находятся Тугановичи, во времена Мицкевича— родовое поместье Верещаков. Здесь влюбленный в Марылю Верещака поэт часто гостил в свои летние вакации. По вечерам в усадьбу собирались друзья Марыли и Адама; Томаш Зан, Ян Чечот, Адам читали свои стихи, Марыля играла на фортепьяно, пела нравившиеся Адаму белорусские песни. Любовь к Марыле вдохновила Мицкевича на большой цикл сонетов и баллад. Имя князя Тугая, названного в балладе “Свитязь” владельцем рода, который ушел на дно озера, но не сдался врагу, произведено Мицкевичем от названия усадьбы, где жила Марыля. Разлучение с Марылей стало для Мицкевича страшным жизненным потрясением, память об этой любви его душа хранила всю жизнь. За несколько лет до женитьбы на Целине Шимановской, когда поэт и гадать не мог, что подобно прадеду и отцу сам станет отцом пятерых детей, а Целина из-за тяжелой болезни рано покинет этот мир, он, рисуя в “Пане Тадеуше” образ Яцека Соплицы, писал:

Недолго прожила жена моя на свете
И мне оставила дитя и муки эти.
Заго как сильно я всегда любил другую!
Хоть много лет прошло, забыть все не могу я.

Образ Марыли постоянно присутствовал в его творчестве; ей посвящена I часть “Дзядов”, идеализированные ее черты отразились в Зосе—героине “Пана Тадеуша”. К одному из живописных и дорогих Мицкевичу уголков Новогрудчины — деревне Руте — “привязана” баллада “Люблю я”.

Однажды, — пишет поэт, — когда ехал ночью я в Руту,

И кони, рванувшись из всей своей мочи,
Сломали оглоблю тугую,
“Остаться здесь в поле, к тому же средь
ночи, —
Сказал я,— вот это люблю я!”

Волшебство последних двух слов сняло заклятье с возникшего на дороге призрака девушки, и призрак в благодарность объявил поэту:

“За это — с грядущего — занавес мрака
Сниму я, как тучу ненастья.
Ты встретишь Марылю, полюбишь, однако...”
Запел тут петух на несчастье.

(Перевод М. Зенкевича)

Однако Марыля Верещака, уступая настояниям семьи, выйдет замуж за графа Путткамера, а Мицкевичу и через десять лет будут вспоминаться впечатления первого приезда в Тугановичи, случайное появление в комнате Марыли:

Вошел и отступил — да что *ж* это такое?
Здесь, что ни говори, жилище не мужское.
.....
Откуда в комнату попало фортепьяно?
Уж не гостит ли здесь молоденькая панна?
Все пораскидано, уют небрежный сладок, —
Знать руки юные творили беспорядок!
Кто платье положил на кресло у постели,
Расправив бережно оборки и бретели?
Расставлены горшки с геранью по окошкам,
С петуньей, астрами, гвоздикой
и горошком.

Не однажды вспомнит Мицкевич фольварк Плужины, где была написана “Свитезянка”, и Пуцевичи, и Столовичи, куда часто ездил на ярмарки, на веселые сборища людей, и Цирин, и Солечники, и Милашево, и Горбатовичи, и Щорсы, где под сенью старого дуба создавалась “Тражина”, и свои прогулки с Марылей в поля, где

Простая песня жниц разносится над нивой,
Печальная, как день бессолнечный,
тоскливый;
Не вторит эхо ей; в рассветной мглистой
рани
Похрустывает рожь, несется кос жужжанье,
Запели косари жужжанью в подражанье,
Закончив полосы, оттачивают косы,
В такт оселки звучат, как хор многоголосый,
И не видать людей, лишь звон серпов
да пенье,
Как голос музыки, невидимой, осенней.

Но Адам Мицкевич интересен для белорусской культуры не только песнями родному краю, переработками белорусского фольклора и новгородских легенд. В его главных произведениях — поэмах “Дзяды” и “Пан Тадеуш” — отразилась целая эпоха белорусской истории.

Мицкевич происходил из мелкопоместной шляхты; род Мицкевичей не был коренным для Новогрудчины — прапрадед поэта переселился сюда в конце XVII века из Лидского повета. Более глубоко фамилия Мицкевичей не прослеживается. Их герб Порай осветить этнические корни рода не может. В 1413 году по Городельской унии бояре-католики Великого княжества Литовского приняли 47 польских гербов; позже ими пользовалась вся — и православная, и католическая, и кальвинистская — шляхта белорусских и литовских земель, хотя, конечно, имелись и самобытные гербы. Более того, в XVII веке в связи с большими потерями шляхетского сословия в войнах, в ряды шляхты рекрутировались крестьяне, получая те же гербы, которые носили древние роды. Так что Мицкевичи по крови скорее всего были чернорусами. Говоря о белорусской шляхте того времени, необходимо помнить, что вся она, за редким исключением, была окатоличена и ополячена, как и магнатство, на которое она равнялась и интересам которого служила своими голосами и саблями. Например, князья Чарторыйские сменили православие на католичество в начале XVI века; православными были поначалу Корибу-

ты, Сапеги, Гольшанские, Хрептовичи, Кишки, Ильиничи и многие прочие. Окаатоличивание усилилось в период контрреформации, набрало особый размах после Брестской церковной унии и приняло насильственный характер во время “казацких” войн. Тогда вышло запрещение на старобелорусскую письменность, и сам белорусский язык настойчиво вытеснялся из употребления. Восемь-десять поколений шляхты испытывали идеологическое давление Короны, и, разумеется, усваивая польскую идеологию и культуру, утрачивали многое из своей.

Между тем на белорусских землях мелкая шляхта составляла значительный слой населения. По подсчетам, сделанным в начале прошлого века, в Белоруссии на шесть крестьян приходился один шляхтич. Большое число шляхты не имело крепостных, разнясь от крестьян личной свободой, гербом и правом ношения сабли.

Отец Адама Мицкевича крепостными не владел, жил от своего адвокатского места при новогрудском суде. Семья при его жизни не нищенствовала; среди новогрудских мещан и шляхты даже считалась богатой, поскольку Николай Мицкевич построил в кредит каменный дом в шесть комнат с подвальной кухней. (В годы войны он был сожжен гитлеровскими оккупантами, сразу после освобождения Белоруссии восстановлен, и в нем размещен музей поэта.) Но когда в 1812 году по смерти мужа Барбара Мицкевич осталась одна с четырьмя сыновьями, на семью навалилась изнурительная бедность. Отъезжая учиться в Виленский университет, Адам Мицкевич в придачу к материнскому благословию получил лишь двенадцать дукатов. С того сентябрьского дня 1815 года поэт всегда зарабатывал на жизнь сам. Не имея средств платить за обучение, Мицкевич учился в университете как казенный стипендиат, и позднее отрабатывал свое обучение преподавателем в Ковенской гимназии. Исключительно бедность послужила препоной браку Адама Мицкевича с Марылей Верещака, мать которой отметала саму возможность союза Марыли с бедным учителем. Практически Мицкевич вел жизнь неимущего разночинца. Время было такое. Феодальный уклад быта сломался, а для зарождавшихся буржуазных отношений гербы, древняя слава родов, боевые подвиги предков ничего не значили. Мелкая шляхта оказалась на распутье: либо крестьянствовать, то есть платить подати, либо выбираться в интеллигенцию. К разладу старого образа жизни добавлялся русификаторский гнет самодержавия. Естественно, мелкая шляхта откликнулась на такую ситуацию революционными настроениями. Другое дело, что конкретно в Белоруссии между шляхтой и крестьянством оказался исторически обусловленный разрыв, подчеркиваемый разностью культур и языков. Такого разрыва, воспринимаемого как национальная рознь, не было ни в России, ни в Польше. Но для истории народа имеют важность состояния всех его классов и со-

словий. Написанный сразу после подавления царизмом восстания 1831 года “Пан Тадеуш” являет собой эпическое полотно жизни белорусской мелкопоместной шляхты.

“Поэт стоит между исчезающим племенем людским и нами. Прежде чем они умерли, он видел их, а теперь их нет. Это и характерно для эпопеи. Совершил это Адам мастерски: вымершее это племя увековечил: оно уже не исчезнет”, — говорил о “Пане Тадеуше” польский поэт З. Красиньский. Поэма написана на польском языке, но отразила она белорусскую натуру начала XIX века.

Шляхту белорусских и литовских регионов, говорившую и писавшую по-польски, нельзя назвать польской без длинного ряда ограничений. Она имела местные корни, никогда не была силой оккупационной по отношению к народу, участвовала во всех событиях здешней истории, веками защищала эти земли — свою родину — от внешних врагов, следовала местным обычаям, пользовалась местным фольклором, была двуязычной и т. д. Возвращение мелкой белорусской шляхты к родному языку, приближение передовых ее представителей к заботам народа более-менее заметно проявилось перед восстанием 1863 года и усилилось, расширилось после его печальных уроков. А в предыдущее время использование белорусской шляхтой многих элементов польской культуры есть исторический факт. Художественная литература осуществлялась в основном на польском языке: на нем писали все авторы местного происхождения. Их читательская аудитория была достаточной, ибо грамотное городское и сельское население училось читать, в первую очередь, по-польски. По этой причине и в силу цензурных преград белорусскому печатному слову шляхта белорусских земель в XIX веке выделила из своей среды считанных литераторов, пользовавшихся родным языком, хотя “выставила” на поприще художественной литературы большой отряд одаренных представителей. В польской литературе сложилась даже так называемая “белорусская школа” прозаиков и поэтов, писавших на темы из белорусской жизни, например, Юлиан Гжималовский, Александр Грот-Спасовский, Александр Гроза, Героним Марцинкевич и другие. Польско-белорусскими писателями были Ян Чечот, Ян Борщевский, Владислав Сырокомля, Винцент Коротынский, Адам Плуг, Артем Вериги-Даревский. Все они испытали влияние Адама Мицкевича, продолжили “открытую” великим поэтом белорусскую тематику.

Сюжет эпопеи “Пан Тадеуш”, весь его достоверный материал взят из новогрудского периода жизни поэта. Последний наезд на Литве — таков подзаголовок поэмы — разворачивается в имении Соплицы. Реальные Соплицы находились неподалеку от фольварка Заосье, которым в год рождения Адама Мицкевича владел его двоюродный дед Базыль. Он и владелец Соплиц — Ян Соплица — тесно дружили и славились на всю Новогрудчину

как большие забияки. Что рассорило приятелей — неизвестно, но в 1799 году Ян Соплица с людьми так крепко побил Базыля Мицкевича, что тот через месяц скончался. Отец Адама долгие годы вел судебное преследование виновника смерти своего дяди, но наказания ему не сыскал. Такие побития вовсе не были редкостью в шляхетской среде. В том же 1799 году сам Николай Мицкевич, случившийся по служебным делам в имении Базин, едва избег смерти, побитый Нарбутами и Рылло. К слову вспомнить, что Заосье досталось Мицкевичам после сорокалетней тяжбы с Яновичами. Но выиграв дело в суде, Юзеф Мицкевич — родной брат Базыля — не мог вступить во владение фольварком, поскольку Янович отказывался его покинуть. Тогда Мицкевичи с помощью друзей отбили Заосье силой. На памяти Мицкевича в Новогрудском повете были еще два широко известных наезда: нападение людей Вербовского и Драгата на имение Чомброво и отбитие Кобылинским села Воронча у Неселовского, в последнем наезде участвовало пятьсот человек.

Подобный конфликт связывает и героев “Пана Тадеуша”: Соплицы враждуют с Горешками из-за замка, который каждая сторона считает своим. Поэма “населена” множеством героев — от комических фигур Юриста и Ассессора до мощной трагической личности Яцека Соплицы; по страницам поэмы проходит буквально парад лиц, воспитанных XVIII веком, хранителей давних шляхетских нравов, людей, ориентированных на прошлое; здесь переплелись несколько любовных, политических, имущественных интриг, которые навязывают героям непредвиденные приключения, радости, разочарования и счастливо разрешаются двумя свадьбами; в поэме юмор перемежается пафосом, веселая улыбка — грустной, и все озарено светом сыновнего, любовного отношения автора к родной земле, заботливого размышления о ее судьбах. Сам поэт писал о “Пане Тадеуше” в письме к Антонию Одынцу: “Что там лучше всего — это написанные с натуры картины нашей родины, наших обычаев и нравов”. Действительно, поэму отличает яркая образность; закаты, восходы, поля, луга, леса, охота на зайца и на медведя, шляхетские увлечения, споры и привычки выписаны с изумительным проникновением. Вот, к примеру, несколько строк о деревенском оркестре:

От предков повелось у нас обыкновение
Под музыку сельчан плясать и петь на
свадьбе.
Вот музыканты ждут, они с утра в усадьбе;
.....
Знак подан.
И скрипач, взмахнув смычком коротким,
На скрипку оперся тяжелым подбородком,

Галопом свой смычок пустил по струнам
скрипки.
Волынщики напев схватили без ошибки,
Плечами двигали, как будто бы крылами,
И дунули в меха, зажглось на лицах пламя.

По всем двенадцати книгам поэмы рассыпано множество бытовых сведений. Как в энциклопедии, здесь и устройство двора, и устройство корчмы, и кулинарные рецепты, и огород, и правила обхождения, и обычаи. Например, во время обручения

Тадеуш с Зосею, конечно, не сидели,
Но потчюя гостей и сами с ними ели;
Так по обычаю пристало новым панам —
Сперва прислуживать самим своим
крестьянам.

Вот пан Гречеха по фигурам старинного сервиза объясняет ход поветового шляхетского сеймика:

Взгляните, шляхтич тот с решеньем не
согласен,
Из кухни выглянул, рассержен он и красен,
И, выпучив глаза, разинул рот широко, —
Как будто бы пожрет всех во мгновенье ока!
Нетрудно угадать, что закричал он “вето!”,
Что шляхта кинулась к нему невзвиздя света
И, сабли обнажив, грозит ему расправой, —
От битвы не уйти, жестокой и кровавой.

Нравы шляхты емко представлены в сценах подготовки к наезду и самого наезда. Вот ироническое описание захвата Соплиц сторонниками графа Горешки, когда победители берут трофеи:

Все шляхта грабила, что под рукою было.
Не тратя времени, забрался в хлев Кропило;
Он окропил волов и двух телят, а Бритва
Хватил их саблею. Кипела рядом битва,
Там Шило действовал, колол он под лопатки
Свиней и поросят, бегущих без оглядки.

(Кропило, Бритва, Шило—клички шляхтичей, данные им в повете по виду излюбленного оружия — дубине, сабле, тесаку.)

Большинство персонажей поэмы имело реальных прототипов на Новогрудчине. Судья Соплица “списан” с судьи Ростоцкого, в имении которого Рута Мицкевич часто гостил: рутская усадьба описана в первой книге поэмы; прообразом Подкомория послужил новогрудский подкоморий Пшецлавский; прообразом корчмаря Янкеля считают держателя плужинской корчмы; буквально для всех упомянутых в поэме лиц — Добжинских, Возного, войскового Гречиши, Телимены, Рыкова, Володковича, Бергелей, Бирбашей, Подгайских — исследователи творчества Мицкевича определили исходную фигуру. Разумеется, сила типического обобщения перетопила жизненные реалии в художественную правду. Но для белорусского читателя географические, личностные, исторические координаты поэмы позволяют лучше определить нашу собственную прошлую действительность. Ведь многие обстоятельства жизни в Польше слагались по иному, чем в Белоруссии и Литве. Польские крестьяне, например, были избавлены от личной зависимости статьей Конституции 1807 года, и царское правительство оставило для них в силе этот освободительный акт. Для белорусских и литовских крестьян, равно как и для русских, крепостное право просуществовало до 1861 года, Мицкевич непосредственно на польских землях бывал однажды; его жизнь до отъезда в эмиграцию прошла в Белоруссии, Литве и России, и рабское состояние самого многочисленного сословия он знал по собственным наблюдениям. Призывая к борьбе с царской тиранией, мечтая о вольной отчизне, Мицкевич считал, что шляхта не будет свободной, пока несвободен народ, и свои мысли он вложил в уста Тадеуша:

Отчизну милую мы получили снова,
А что сулит она крестьянам дорогого?
Одно-единственно — хозяина другого!

.....
Я — человек, боюсь играть чужой судьбою;
Рабовладельцем быть позорно человеку, —
Хочу отдать крестьян под правую опеку.
Пусть счастливо живут они в краю родимом,
Подарим волю им и землю отдадим им,
Ведь родились на ней и до седьмого пота
На ней работают — всех кормит их работа!

В 1834 году, когда писались эти строки, вопрос об освобождении крестьян для шляхты польских земель перестал быть потенциальным, он утратил остроту. Для Белоруссии же и Литвы вопросы наделения крестьян волей и землей

оставались насущными, они занимали умы, и шляхта в зависимости от убеждений искала доводы за и против. Консервативное мнение, бытовавшее в кругах белорусского панства, высказано (в мягкой форме) шляхтичем Гервасием в ответ на решение Тадеуша дать своим крестьянам свободу:

Жалею о крестьянах!
Не оказалась бы та выдумка немецкой,
Свобода искони была у нас шляхетской!
Хотя произошли все люди от Адама,
Но хлопы, слышал я, ведут свой род от
Хама,
От Сима — шляхтичи, евреи — от Яфета, —
Зато и властвуем от сотворенья света.

Мицкевич — первый писатель, который ввел в художественную литературу образ белорусского крепостного крестьянина. Сцена стародавнего обряда поминовения умерших (II часть “Дзядов”) выражала протест поэта против гнета панов, распоряжающихся “хлопами”, как скотом, звала к состраданию ужасной доле крестьянина. В символических фигурах обряда поэт высказал народное отношение к властвующему сословию:

Гей, сычи, вороны, совы,
Вот и мы теперь готовы
Беспощадно, в лютой злости
Пищу пана рвать на части.
Нету пици в панской пасти,
Значит, пана рви на части, —
Пусть белеют в поле кости!

(Перевод Л. Мартынова)

В “Пане Тадеуше” социальные конфликты сглажены, в картинах сельского быта чувствуется пастораль, вообще родной автору мир Новогрудчины опозитизирован, воспроизведен в красках, подсказываемых памятью изгнанника: Соплицы — земля обетованная, куда отлетает отдыхать истосковавшаяся на чужбине душа. Действие поэмы завершается осенью 1812 года с вступлением в Новогрудок корпуса Юзефа Понятовского и французских войск. С победой Наполеона в начавшейся войне шляхта связывает надежды на возвращение былой вольности. На этой волне патриотических чувств Мицкевич и обрывает повествование о последнем наезде на Литве, о судьбах шляхты. Новые времена не совмещались с прежними, к ним не

приложимы были спокойствие и юмор, с какими можно вспоминать “доброе старое время”. Люди 30–40-х годов по-иному чувствовали жизнь, иную вели борьбу, иные принимали муки. Бушевание страстей, духовный накал, свойственные III части “Дзядов” и продолжающим ее стихам “Отрывка”, — это уже история дворянских революционеров: в России — декабристов, в Белоруссии и Литве — филаретов, участников восстания 1831 года. “Пан Тадеуш” — история предыдущего поколения, с которым вместе завершилась феодальная эпоха жизни польского, белорусского, литовского народов. Поэма — гениальное произведение литературы, достояние мировой классики, в ней выразились гуманистические идеалы Адама Мицкевича, она научает терпимости, уважению, любви к людям, пестит добрые чувства души.

Третья часть “Дзядов” исполнена страстного обличения самодержавия, содержанием ее стал первый в Литве и Белоруссии политический процесс над революционно настроенной молодежью. Разгром гимназического общества “Лучистые” и студенческого общества филаретов, учиненный в Вильно в 1823 году сенатором Новосильцевым, явился репетицией тех жестоких репрессий, которыми царские палачи гасили восстания 1831 и особенно 1863 годов. Мицкевич сам был среди жертв этого циничного “следствия”, полгода провел в тюремной камере, а назначенная ему “мягкая” кара — запрещение жить на родине и высылка в Россию — определилась стараниями друзей, затемнивших его роль в обществе филаретов. Многие судьбы оказались изломаны, многие жизни исковерканы, молодость, здоровье, духовные силы множества людей отняты ссылкой. Страдания, принятые белорусской и литовской молодежью, равно как их стойкость, верность идеалам, общеизвестны. Но вот что хочется отметить. Третья часть поэмы написана сразу по неудаче восстания 1831 года, другие части созданы девятью годами прежде — поэт их тем не менее соединил. Такое решение Мицкевича исполнено глубокого смысла. “Дзяды” — белорусский народный обряд: по представлениям белорусов, души предков — дзядов — приходят на свидание с живыми не только ради поминальной чарки и пирога. Воскрешая в памяти дзядов, живые дают им ответ за свои дела, за верность заветам. Чуткая совесть народа поверяет, чтобы ничто из духовного наследия дзядов не забылось, не утерялось, не отверглось — ведь все, что есть у живых, создавали дзяды, а то, что не смогли сделать они, обязаны сделать их потомки. “У автора этой поэмы была одна цель, — писал Мицкевич, — чтобы сохранилась в памяти народа история Литвы за несколько десятков лет...”. Поэтический гений Адама Мицкевича увековечил наказ дзядов — не мириться с насилием тиранов, песня поэта утверждала и утверждает высокие чувства свободолюбия.

Огонь пожрет истории прикрасы,
Злодеями похитятся алмазы,
Но песня души всех людей пронизает...

(Перевод Н. Асеева)

Творчество Мицкевича в нашей республике читается как в подлинниках, так и в переводах. Стихи и поэмы Мицкевича на белорусский язык переводили Винцент Дунин-Марцинкевич, Александр Ельский, Янка Купала, Якуб Колас, Кондрат Крапива, Аркадий Кулешов, Максим Танк, Михась Машара, Пилип Пестрак, Максим Лужанин, Юрка Гаврук, Владимир Короткевич, Рыгор Бородулин, Янка Сипаков и многие другие наши поэты. Произведения Мицкевича вошли в культурный обиход белорусского народа; исполнился завет поэта, прозвучавший в эпилоге “Пана Тадеуша”:

Дожить бы мне до радостного мига,
Когда войдет под стрехи эта книга,
Чтоб девушки за пряжею кудели
Не только бы простые песни пели
Про девочку, что скрипку так любила,
Что и гусей для скрипки позабыла,
Про сиротинку зорьку-заряницу,
Что на ночь глядя загоняла птицу, —
Чтоб взяли девушки ту книгу в руки,
Простую, как народных песен звуки.

Голос поэта, “как радостный призыв свободы и весны”, равно слышен и полякам, и белорусам, и литовцам, и русским. Память об Адаме Мицкевиче стала святой, места, связанные с его жизнью в Белоруссии, окружены уважением и заботой, имя его в нашем народе возвышенно чтится.

1978

¹ Все последующие переводы поэтических цитат из Адама Мицкевича без указания имени переводчика принадлежат С. Мар (Аксеновой).

Уладзімір УРБАНОВІЧ
АДАМ МІЦКЕВІЧ І НАВАГРУДЧЫНА

О навагрудскі край —
 мой родны дом,
Праслаўлены Трамбецкага
 пяром,
Куды б мяне ні кінуў лёс
 жыццёвы,
Забыць я не змагу твае палі,
 дубровы.

Так пачынаецца адна з самых ранніх паэм Адама Міцкевіча. “Забыць я не змагу твае палі, дубровы...” — гэтыя словы гучаць як клятва. І сапраўды, паэт не забыў Навагрудчыну, край свайго маленства і юнацтва, да самай смерці. Глыбокая павага да беларускага народа і яго гісторыі, да яго вуснай народнай творчасці, усхваляванае захваленне прыгажосцю нашых краевідаў гучаць у яго баладах і рамансах, у паэмах “Бульба” і “Мешка”, “Дзяды” і “Гражына”, а апошні паэтычны твор Адама Міцкевіча — паэма “Пан Тадэвуш” прагучала гімнам народнаму жыццю і прыродзе Навагрудчыны. Адам Міцкевіч адкрыў свету прыгажосць Свіцязі і Нёмана, раскажаў пра Навагрудак і непаўторную пекнатую беларускіх рэк, лясоў і лугоў.

Адкуль паходзіў род Адама Міцкевіча

Прозвішча Міцкевіч — сын Міцькі — беларускага паходжання і вельмі распаўсюджана на Беларусі і ў Літве. Яно часта сустракаецца ў розных старажытных дакументах. Так, у XX томе “Российской исторической библиотеки”, у якім змешчаны акты Літоўскай метрыкі з XV–XVI стагоддзяў, больш чым 20 разоў паўтараецца прозвішча Міцкевіч. У рашэннях Віленскага сейма з 1528 года названы дзесяткі прадстаўнікоў навагрудскай і лідскай шляхты з прозвішчам ад імя Міцька. Многа такіх прозвішчаў су-

стракаецца і ў спісах навагрудскіх часцей войска літоўскага за 1567 год і іншых дакументах таго часу.

Гісторыкі сцвярджаюць, што большасць з Міцкевічаў ніколі не належалі да шляхты. Аб гэтым яскрава сведчыць вёска Мікалаеўшчына Стаўбоўскага раёна Мінскай вобласці, дзе сотні сямей носяць прозвішча Міцкевіч. Гэта ж прозвішча і класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа.

Збяднелай шляхецкай сям’ёй была і сям’я Мікалая Міцкевіча — бацькі паэта. Толькі калі бацьку паэта ўдалося набыць спецыяльнасць адваката і землемера, каб павысіць свой аўтарытэт у шляхецкім асяроддзі, дзе вечно было многа межавых спрэчак і судаў за зямлю, ён кінуўся шукаць доказаў свайго шляхецкага паходжання. У трохвугольніку Навагрудак – Баранавічы – Нясвіж было многа Міцкевічаў, але даказаць сваенства з імі бацька паэта не змог, і таму ён спаслаўся на Міцкевічаў, якія жылі на Лідчыне.

Неабходна напамінь, што некалі Лідскі і Ашмянскі паветы былі, па словах міцкевічазнаўцаў, “батанічнымі садамі” знатнай і дробнай шляхты. Тут налічвалася больш за 600 шляхецкіх прозвішчаў, сярод якіх былі і Міцкевічы.

Гісторыкі апісваюць, што ў хацінах такіх збяднелых шляхціцаў, жыццё якіх нічым не адрознівалася ад жыцця прыгонных сялян, да столі была прыбіта скрынка (каб не далезлі мышы), у якой захоўваліся дакументы аб шляхецтве, нярэдка пергаменты з XV стагоддзя. Вось з гэтага “батанічнага саду” шляхты на аснове заматак і ўпамінанняў у старажытных граматах, якія захоўваліся ў радавітай шляхты, Мікалай і вывёў радаслоўную свайго бацькі Якуба Міцкевіча. 10 жніўня 1789 года дакументы гэтыя паступілі на разбор у Мінскі акруговы суд, і 1 мая 1808 года быў выданы дэкрэт аб прызнанні Мікалая Міцкевіча дваранінам.

У гэтым дэкрэце ідзе гаворка аб трох пакаленнях Міцкевічаў. Прадзедкам паэта быў Крыштоф Рымвід Міцкевіч родам з Радунскай парафіі Лідскага павета. Сваю зямельную спадчыну ён адступіў родным, а сам пераехаў у Навагрудскі павет. У дэкрэце адзначана, што продкі Адама Міцкевіча мелі гаспадаркі і жылі у вёсках Осава, Валеўка, Гарбатычы, Скробава і Завоссе. Усё гэта пацвярджае архіўнымі дакументамі польскі гісторык Тэадор Вяржбоўскі ў кнізе “З доследаў над Міцкевічам і яго творамі”, якая ў 1916 годзе выйшла ў Варшаве.

У гэтым даследаванні гаворыцца, што род Адама Міцкевіча бярэ свой пачатак са старажытнага літоўска-беларускага роду Рымвідаў, які ўжо вядомы ў пачатку XV стагоддзя. У I грамаце Гарадзельскай уніі 1413 года, у якой 47 польскіх феодалаў надзялялі 47 феадальных родаў Вялікага княства Літоўскага сваімі гербамі і тым самым прымалі іх у сваё гербавае брацтва, Рымвіды-Міцкевічы былі прыпісаны да герба Гжымала. З тых часоў род Рымвідаў-Міцкевічаў даволі часта сустракаецца ў розных дакументах на працягу амаль трох стагоддзяў.

Бацькі паэта

Мікалай Міцкевіч, бацька паэта, нарадзіўся ў 1764 годзе. Працаваў ён адвакатам і землямерам пры навагрудскім судзе. Яму, дробнаму шляхціцу, яго братам і сястры належала маленькая вёска Завоссе з некалькімі сялянскімі дварамі. Службовыя справы прымушалі адваката ўвесь час жыць у Навагрудку, таму ён прадаў сваю частку Завосся, купіў у горадзе пляц і ў 1804 годзе пачаў будаваць дом.

Мікалай быў чалавекам выключнай чэснасці і справядлівасці, прагрэсіўных поглядаў, удзельнічаў у паўстанні Тадэвуша Касцюшкі, як адвакат часта заступаўся за прыгонных сялян, быў начытаны, любіў літаратуру, нават сам спрабаваў складаць вершы.

Барбара Маеўская, маці Адама Міцкевіча, нарадзілася ў 1767 годзе ў Чамброве, што непадалёку ад Валеўкі (цяпер тут размешчана валеўская бальніца). Бацька яе, Матэвуш Маеўскі, быў аканомам у маёнтку, які належаў навагрудскаму судзі Юзафу Узлоўскаму. Маеўскі верна служыў свайму гаспадару некалькі дзесяткаў гадоў і ў Чамброве дажываў сваю старасць. Яго дачка, маладая, прыгожая Бася (так Барбару звалі ў сям'і), жыла з бацькам і выхоўвалася пад наглядом жонкі судзі. Тут прайшлі яе дзіцячыя і дзявочыя гады. Дзяўчынку навучылі чытаць і пісаць па-польску, шляхецкаму этыкету і культурным паводзінам, выхавалі ў глыбока рэлігійным духу. Басі прыходзілася ў асноўным выконваць дамашнія работы і прыслужваць пані. Па натуры Барбара была чалавекам сціплым і лагодным, чулым, стрыманым і знаходлівым, выключна чэсным і справядлівым.

У доме судзі Юзафа Узлоўскага часта бываў малады адвакат Мікалай Міцкевіч. Ён палюбіў прыгожую, хаця і беспасажніцу, Басю і ажаніўся з ёю.

Барбара Маеўская была сапраўдным сябрам і паплечнікам свайго мужа. Яна гадавала пяць сыноў: Францішка, Адама, Аляксандра, Ежага і Антона (апошні памёр у дзяцінстве); эканомна вяла дамашнюю гаспадарку. Усе былі дагледжаныя, у сям'і панавала дружба, добразычлівыя адносіны паміж дарослымі і дзецьмі.

Сям'я ў асноўным жыла ў Навагрудку, а на святы, вясною і летам маці з дзецьмі ехала ў Завоссе. Толькі ў 1806 годзе ўсе на пастаянна пераехалі ў горад у свой дом. Але бацька пачаў часта хварэць, менш працаваў у судзе. Матэрыяльныя ўмовы з кожным годам пагаршаліся. 16 мая 1812 года на 48 годзе жыцця Мікалай Міцкевіч памёр. На руках у Барбары Міцкевіч, жанчыны без якой-небудзь прафесіі, пасля смерці мужа пазбаўленай усякіх даходаў, засталіся чатыры сыны-падлеткі. Усе яны вучыліся ў Навагрудскай дамініканскай школе. Як жыць далей? Маці здала ў арэнду дом, а сама з дзецьмі перабралася жыць у флігель, адмовілася ад прыслугі. І дзеці не пакінулі маці ў бядзе: Францішак пайшоў працаваць у бацькаву адвакацкую

С. Янкоўскі. Адам Міцкевіч. Энкаўстыка. 1987

кантору, Адам стаў зарабляць прыватнымі ўрокамі і перабраўся жыць да дзядзькі Медарда Растоцкага ў вёску Рута, якую будучы паэт палюбіў на ўсё жыццё і пазней апісаў у сваёй першай баладзе “Люблю я”.

Апошнія восем гадоў жыцця маці паэта былі вельмі цяжкімі і бязрадаснымі. Памерла яна 9 кастрычніка 1820 года, калі Адам Міцкевіч займаўся ўжо на другім курсе Віленскага ўніверсітэта.

Калі і дзе нарадзіўся Адам Міцкевіч

12 лютага 1799 года Адама Міцкевіча ахрысцілі ў Навагрудскім фарным (парафіяльным) касцёле. Але ў акце хрышчэння не назвалі ні даты, ні месца нараджэння. Гэта выклікала сярод біёграфістаў паэта спрэчкі: адны даказвалі, што паэт нарадзіўся 24 снежня 1798 года па старому стылю, другія — у гэты ж дзень, але па новаму стылю. Спрэчку вырашыла сямейная традыцыя і сябры Адама: дзень яго нараджэння заўсёды адзначалі на куццю, 24 снежня старога стылю, у дзень, паводле святцаў, Адама і Евы. Цяпер ва ўсіх энцыклапедыях і падручніках літаратуры значыцца, што Адам Міцкевіч нарадзіўся 24 снежня 1798 года (без спасылкі на стыль календара).

А вось месца нараджэння паэта па сённяшні дзень дакументальна не пацверджана. Пры жыцці паэта ўсе безапеляцыйна месцам нараджэння называлі Навагрудак. Але пасля смерці Адама Міцкевіча ў некаторых некрологах было названа Завоссе. Думкі біёграфістаў разышліся. Уладзіслаў Сыракомля месцам нараджэння паэта называў вёску Асавец, Вінцэсь Каратынскі — Навагрудак, старэйшы брат Адама Францішак — карчму Выгада (чвэрць мілі ад Завосся), а малодшы брат Аляксандр і сын паэта Уладзіслаў — Завоссе. Нарэшце, даследчыкі, супаставіўшы шматлікія факты, месцам нараджэння Адама Міцкевіча назвалі Завоссе, хаця дакументамі гэта не пацверджана.

Завосеўская сядзіба ў той час складалася з жылога дома, пабудаванага ў стылі шляхецкіх двароў: з высокім саламяным дахам, ганкам з двухсхільнай стрэшкай, якую падтрымлівалі дзве калоны, і прамавугольнымі у шэсць шыбаў вокнамі. Побач стаяў свіронак, ніжні паверх якога служыў камораю, а верхні (з маленькім балкончыкам) — жыллём. Адам успамінаў, што вясною і летам там звычайна спалі дзеці. Воддаль размяшчаўся флігель і іншыя гаспадарчыя пабудовы.

Гэта ўсё вядома нам паводле малюнкаў сябра Адама Міцкевіча Напалёна Орды і выкладчыка Навагрудскай гімназіі Эдуарда Паўловіча. Апошні апісаў і ландшафт Завосся: “Сядзібу Міцкевічаў, размешчаную ў нізіне, якая з’яўляецца працягам вялікіх лугоў, выганаў і балот каля Калдычаўскага возера, з аднаго боку, а з другога ў падножжа ўзвышшаў, якія цягнуцца з поўдня, прыкрывае гара Жарнава, парослая лесам”. Гэтае апісанне дакладна супадае з апісаннем Завосся ў баладзе Адама Міцкевіча “Тукай”.

Цяпер тут не захавалася ніводнай будыніны. Толькі на месцы завосеўскай сядзібы ўзвышаецца сціплы абеліск, надпіс на якім паведамляе, што 24 снежня 1798 года тут нарадзіўся Адам Міцкевіч.

Дзяцінства паэта

Дзе і калі нарадзіўся паэт, мы ўжо ведаем. Але дзе і як праходзіла яго дзяцінства, у якім асяроддзі ён рос, аб гэтым гісторыя захавала вельмі скупя звесткі. Ведаем толькі, што паэт называў сваё дзяцінства “сельскім і анельскім”.

Паводле ўспамінаў Францішка і Аляксандра, братоў паэта, сям’я іх пастаянна пражывала ў Навагрудку, толькі на Каляды, Вялікдзень і летнія канікулы ездзілі ў Завоссе. Але ў 1806 годзе Завоссе было аддадзена ў пасаг сястры Мікалая Міцкевіча і стала ўласнасцю Вінцэнта Стыпулкоўскага. Малады пераехалі жыць у маёнтак Белае, непадалёку ад Завосся. З гэтага часу Міцкевічы найчасцей гасцявалі ў маёнтку Белае.

У сям’і Мікалая Міцкевіча любілі музыку, тут часта гучалі польскія і беларускія народныя песні. Стары слуга Блажэй расказваў дзецям цікавыя народныя казкі і легенды, а служанкі Гансеўская і Гарбатыўская любілі спяваць народныя песні, знаёмілі падлеткаў з рознымі легендамі. Уражлівы ад прыроды, Адам усё запамінаў і ахвотна пераказваў малодшым братам і дамашнім. Яшчэ ў дашкольных гады ён ведаў легенды аб горадзе, які паглынула і заліло водамі возера Свіцязь; аб трох лілеях, што выраслі на магіле пана, якога забіла жонка; аб маці, якая стала рыбкай, і многія іншыя.

Старэйшы брат паэта Францішак у сваіх успамінах піша, што ў сям’і ўсе дзеці мелі свае абавязкі: адны даглядалі коней, другія — дамашнюю бібліятэку, наводзілі парадак у пакоях, прыбіралі двор. Вечарамі дзеці ўголас усёй сям’і чыталі газеты, часопісы і кнігі. Тэхніка чытання ў Адама ды і ў яго братоў яшчэ да паступлення ў школу была выдатная. Паэт у Парыжы расказваў сваім сябрам, што ён не помніць, калі навучыўся чытаць, яму здавалася, што з гэтым уменнем ён нарадзіўся.

У сям’і Міцкевічаў заўсёды любілі звяроў. Дзеці даглядалі прыручанага ваўка, лісіцу і крумкача.

Бацькі выходзілі дзяцей у духу патрыятызму, свабодалюбства, гадавалі іх справядлівымі і спагадлівымі, вучылі паважаць старэйшых і людзей працы. У сям’і гаварылі па-польску, захоўвалі старапольскія традыцыі. Вечарамі ў доме Мікалая Міцкевіча збіраліся навагрудскія шляхціцы (пераважна служачыя суда і адвакацкай канторы), і Адам з малых гадоў чуў іх расказы і ўспаміны аб раскошы старых магнацкіх дамоў, аб казачных сярэднявечных балях, аб ідылічных адносінах паміж панамі і слугамі. Частку ўсяго гэтага паэт назіраў у дзяцінстве і юнацтве, гасцючы ў графа Храптовіча, Верашчакаў, Узлоўскага і іншых навакольных буйных земле-

ўладальнікаў. Але ўважлівы юнак бачыў навокал і сацыяльную несправядлівасць, жорсткасць прыгонніцтва, эгаізм дробнай шляхты і яе беспадстаўную фанабэрыстасць, цяжкае становішча працоўнага сялянства. Усё гэта пазней знайшло адлюстраванне ў яго творах.

Школьныя гады

Мікалай Міцкевіч, акрамя доміка ў Навагрудку, нічога больш не меў і таму імкнуўся даць сваім дзецям хаця б сярэдняю адукацыю, прышчапляў ім любоў да кнігі.

Некаторыя бібліяграфы пісалі, што ў 1804–1805 гадах Адам са старэйшым братам Францішкам наведвалі парафіяльную (царкоўнапрыходскую) школу ў недалёка размешчаных ад Завосся Сталовічах. Але гэты факт не пацверджаны ні дакументамі, ні ўспамінамі братоў і сучаснікаў паэта.

Аляксандр і Францішак (браты паэта) у сваіх успамінах пішуць, што першай іх настаўніцай была маці. Ужо ў чатырохгадовым узросце яна вучыла іх чытаць па-польску, пісаць алфавіт, завучваць ранішнія і вячэрнія малітвы, якія заўсёды канчалі просьбаю, каб бог даў ім здароўе, розум, памяць, поспехі ў вучобе і любоў да ўсяго добрага. Адам рана пачаў чытаць байкі прагрэсіўнага польскага паэта Ігната Красіцкага, многія з якіх завучваў на памяць.

Восенню 1806 года, пасля пераезду ў свой дом у Навагрудку, бацька наняў дамашняга настаўніка Сымона Мінкоўскага, які пачаў рыхтаваць Адама і Францішка да паступлення ў Навагрудскую сярэдняю дамініканскую школу. Настаўнік аказаўся строгім і панурым. Яго неўзлюблілі і вучні, і бацькі. У 1807 годзе на яго месца запрасілі Людвіка Янкоўскага — здольнага, ветлівага юнака, які вельмі любіў вучыцца сам, захапляўся мастацкай літаратурай, многа чытаў і свае захапленні здолеў перадаць будучаму паэту. Аб гэтым пісаў сам Адам Міцкевіч.

У верасні 1807 года Адам і Францішак здалі ўступныя экзамены і былі прыняты ў першы клас Навагрудскай дамініканскай школы.

У Адама была выдатная памяць. Вучыўся ён добра, і неўзабаве яго назначылі аўдытарам — ён павінен быў у групе даручаных яму вучняў правяраць, як яны вывучылі ўсе ўрокі, ставіць ім за гэта адзнакі і дакладваць іх вучню-начальніку класа, якога называлі імператарам. Імператар заносіў адзнакі ў класны журнал. К канцу вучэбнага года Адам быў назначаны імператарам другога класа.

У першым класе ўсе прадметы вёў адзін настаўнік. Асноўнае месца займала рэлігія, польская і лацінская мовы. Акрамя гэтата, вывучалі яшчэ этыку, арыфметыку (да дробаў), геаграфію Еўропы і каліграфію. Руская, французская і нямецкая мовы былі неабавязковымі. Адам Міцкевіч старанна наведваў урокі французскай, горш — рускай і даволі рэдка — нямецкай

мовы. Любіў матэматыку, гісторыю, латынь, ненавідзеў каліграфію. У Парыжы расказваў сябрам, што пісьмо выклікала ў яго агіду.

Адам быў нізкага росту, кволы, хваравіты. Францішак, яго старэйшы брат і аднакласнік, гарбун ад нараджэння, тамсама часта хварэў. У III класе ён нават не змог здаваць экзамены, і бацька папрасіў пакінуць яго на другі год. Застаўся ў III класе і Адам, хаця ён закончыў вучэбны год паспяхова, нават у календары на 1809 год яго імя было названа сярод лепшых вучняў дамініканскай школы.

У V–VI класах Адам Міцкевіч ужо пачынае чытаць у арыгінале рымскіх класікаў, Вальтэра. Самастойна стаў вывучаць італьянскую мову, хаця далей граматыкі не пайшоў. Добра ведаў польскую класічную літаратуру, свабодна чытаў і любіў Жукоўскага, але па-руску не ўсё разумеў.

Аб тым, што цікавіла хлопцаў акрамя вучобы, даволі падрабязна расказвае ў сваіх успамінах Францішак. Яны гулялі ў вайну, удзельнічалі ў драмгуртку. Адам нават сам спрабаваў пісаць п’есы, выступаў у самадзейных спектаклях, дзе іграў жаночыя ролі.

У 1815 годзе Адам Міцкевіч закончыў Навагрудскую дамініканскую школу. На ўрачыстасці, прысвечанай выпуску, прачытаў рэферат, напісаны вершам. Пісаць Адам Міцкевіч пачаў у адзінаццацігадовым узросце. Настаўнік рыторыкі патрабаваў ад вучняў выконваць практыкаванні, складаючы 4–6-радковыя эпіграмы і байкі. Але гэтыя творы юнага Міцкевіча нічым не адрозніваліся ад такіх жа твораў яго аднакласнікаў. І нішто не прадказвала паэтычнага генія Адама.

Больш выразна вызначыўся яго паэтычны талент годам пазней. 11 кастрычніка 1811 года супраць дома Міцкевічаў разбушаваўся вялікі пажар. Адам усеўся на лесвіцы на страсе і ўсю ноч назіраў за страшнай стыхіяй. Назаўтра пад уражаннем убачанага і перажытага напісаў верш, у якім чуўся набатны звон пяці каталіцкіх касцёлаў, адчайны звон ахопленай пажарам праваслаўнай царквы святога Мікалая, грукат барабанаў гарадской варты, гукі гусарскіх труб і лямант пагарэльцаў. Усё гэта ахувтала цемната асенняй ночы, пранізваў боль людскога гора.

Верш атрымаўся вялікі, аб’ёмам больш чым у адзін сшытак. Творам захапляліся бацькі, аднакласнікі, нават пахваліў настаўнік рыторыкі.

У старэйшых класах Адам Міцкевіч пачаў перакладаць з лацінскай мовы на польскую творы Вяргілія і нават раман Фларыяна “Нума Пампілій”. Але, незадаволены якасцю сваёй работы, кінуў, рукапіс знішчыў.

Вялікі след у душы, а пазней і ў творчасці паэта пакінуў 1812 год: 12 мая памёр бацька, а праз 52 дні (8 ліпеня) шляхта, поўная надзей на незалежнасць Польшчы, урачыста сустракала войскі Напалеона. Зімою юнак бачыў, як недабіткі вялікай арміі ўцякалі на захад, бязлітасна рабуючы і шляхту, і сялян.

Універсітэт. Філаматы і філарэты

У 1815 годзе Адам Міцкевіч закончыў дамініканскую школу. Сумесна з Янам Чачотам, сваім аднакласнікам і верным другом, падаў дакументы на медыцынскі факультэт Віленскага універсітэта. Але ім адмовілі ў прыёме. Тады Адам Міцкевіч просіць прыняць яго на педагагічнае аддзяленне фізмата. Ён разумее, што маці не зможа дапамагачь яму матэрыяльна, і таму старанна рыхтуецца да конкурсных экзаменаў і здае іх паспяхова. Студэнты педагагічнага аддзялення атрымлівалі кожны месяц 15 рублёў стыпендыі, бясплатную кватэру, адзенне, патрэбныя кнігі і пісьмовыя прылады, але пасля заканчэння вучобы павінны былі па накіраванню універсітэта працаваць у дзяржаўных гімназіях выкладчыкамі па два гады за кожны год стыпендыяцтва.

Аднак захапленне літаратурай брала верх: Міцкевіч часцей, чым лекцыі па матэматыцы, наведвае заняткі па літаратуры і гісторыі, многа чытае і вясною 1816 года пераходзіць на гісторыка-філалагічны факультэт, які і заканчвае ў 1819 годзе.

У 1817 годзе група таленавітай студэнцкай моладзі, у асноўным навагрудчан, — Адам Міцкевіч, Ян Чачот, пазней Ігнат Дамейка, Тамаш Зан і іншыя — на чале з Юзафам Яжоўскім і Францішкам Малеўскім ствараюць падпольную арганізацыю філаматаў (сяброў навукі), мэты якой былі чыста культурна-асветніцкімі: узаемадапамога ў вучобе, самавыхаванне сціпласці і шчырасці, сяброўскі давер і захаванне тайны, імкненне рабіць людзям дабро і ўзгадоўваць дружбу паміж народамі. Кожны філамат павінен быў вывучаць культуру народа: запісваць народныя песні, легенды, паданні, апісваць абрады і звычаі. Але паступова праграма расшыраецца, набывае грамадска-палітычнае гучанне. У 1820 годзе ўзнікае масавая арганізацыя філарэтаў (сяброў дабрачыннасці), члены якой павінны былі пашыраць асвету сярод народа, жыць і працаваць дзеля добра і росквіту радзімы, змагацца за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

Душою абедзвюх арганізацый становіцца Адам Міцкевіч: ён прымае актыўны ўдзел у складанні статута, выступае з дакладамі і прамовамі, хаця значыцца толькі кіраўніком секцыі літаратуры і этыкі. Сярод філаматаў было многа паэтаў. Творы Адама Міцкевіча “Песня”, “Ода да маладосці”, “Песня філарэтаў” і іншыя карыстаюцца найбольшай папулярнасцю, а “Песня Адама” становіцца першым гімнам філаматаў, які спяваюць нават на масавых студэнцкіх маеўках. Гэта быў пачатак станаўлення Адама Міцкевіча як паэта-грамадзяніна, палымянага паэта-інтэрнацыяналіста.

Арганізацыі філаматаў і філарэтаў праіснавалі нядоўга. У кастрычніку 1823 года царскія ўлады арыштавалі ўсіх актывістаў, у тым ліку і Адама Міцкевіча. 20 чалавек судзілі, 18 адправілі ў ссылку, а Яна Чачота і Тамаша Зана, якія ўзялі ўсю віну на сябе за арганізацыю падполля, пасадзілі ў турму. Так яны ратавалі А. Міцкевіча і яго талент ад катаргі.

Кастусь ЦВІРКА

ВЯЛІКІ ПЯСНЯР БЕЛАРУСІ

Неўзабаве сусветная грамадскасць будзе адзначаць 200-годдзе з дня нараджэння Адама Міцкевіча. Гэтая юбілейная дата — добрая нагода яшчэ раз перагартыць яго бессмяротныя творы, паглядзець на іх сучаснымі, вольнымі ад розных палітычных шораў вачамі, асэнсаваць ролю і значэнне вялікага паэта ў гісторыі беларускай літаратуры, у нашым нацыянальным адраджэнні.

“Певцом Литвы” называў Адама Міцкевіча яго рускі сябар Аляксандр Пушкін. Міцкевічавай “Літвой” была, як вядома, Беларусь. Якраз у беларускай зямлі — усе карані паэта. З беларусаў, ад якогасьці Міцькі, паходзіць увесь род Міцкевічаў (дарэчы, паэт і вымаўляў сваё прозвішча з мяккім “ц”, нават выказваў пярэчанне, калі хто казаў інакш). У ёй, у беларускай зямлі, — магілы яго дзядоў і прадзедаў. Тут, на Беларусі, нарадзіліся і жылі яго бацькі — маці Барбара Маеўская (вёска Чамброва на Наваградчыне) і бацька Мікалай Міцкевіч, мінскі каморнік і наваградскі адвакат — тыповая беларуская “шарачковая” шляхта. Тут, на хутары Завоссе (цяпер — Баранавіцкі раён) 24 снежня 1798 года і ўбачыў свет Адам Міцкевіч.

У Завоссі, сядзібе Мікалаевага дзядзькі, Міцкевічы заставаліся нядоўга. Гады праз два пасля нараджэння Адама яны перабраліся ў Наваградак, дзе служыў адвакатам Мікалай. Але асталяваўшыся ў Наваградку, не забыліся і пра Завоссе, куды прыязджалі часцей за ўсё летам.

Завоссе, Наваградак — самыя першыя дзіцячыя ўражанні Адама Міцкевіча. У Завоссі адкрывалася перад вачыма хлапчука ўсё характэрнае чароўнай беларускай прыроды з яе вольнымі ўзгорыстымі палеткамі, засеянымі збажыной ды канюшынай, з таямнічымі гаямі ды травянымі лугавінамі, з казачнымі белымі аблокамі ды серабрыстымі кропкамі буслоў у высокім паднябессі. Шмат цікавага было і ў Наваградку, драўляным павятовым мястэчку, якое мала чым адрознівалася ад вёскі. Раніцай мястэчка будзілі пеўні, па вуліцах, не спяшаючыся, ішлі на пашу каровы, каціліся ў клубах пылу чароды авечак. Гэтак жа людзі спраўлялі тут свае святы, хадзілі ў царкву ці ў касцёл, спявалі такія ж самыя песні. Усюды гучала чыстая беларуская мова, з якой перапляталася часам пальшчызна (а лепш сказаць польска-беларус-

кая “трасянка”) тутэйшай шляхты, што хацела падкрэсліць гэтым сваю далучанасць да панскага стану.

Недзе ў дзесяць гадоў Адам пайшоў у школу, якую адкрылі пры сваім касцёле ў самым цэнтры Наваградка ксяндзы ордэна дамініканцаў. Зусім недалёка маячылі загадкавыя муры велічнага старажытнага замка, якія распальвалі фантазію цікаўнага да ўсяго хлопца, клікалі яго зазірнуць у далёкую мінуўшчыну роднага краю. Сваімі думкамі і марамі Адам дзяліўся з гэтакім жа дапытлівым аднакласнікам Янам Чачотам, з якім шчыра і назаўсёды пасябраваў. Хлапчукі разам гулялі на Замкавай гары, наладжвалі экскурсіі па ваколіцах Наваградка, заглядвалі ў курныя сялянскія хаты, шчыра спачуваючы вясковай бядоце. Вялікае ўражанне зрабіў на Адама паход напалеонаўскага войска на Расію і вяртанне яго назад — шляхі якраз вялі французаў праз Наваградка. У тым жа 1812 годзе сям’ю напаккала вялікае гора — памёр бацька. Барбара засталася з чагырма малымі сынамі, старэйшы з якіх, Францішак, зведаўшы цяжкую хваробу — туберкулёз хрыбетніка, стаў калекам-гарбуном. Адам быў другі ў сям’і. За ім ішлі Алесь і Юрась (якраз так звалі іх дамашнія). Быў у Міцкевічаў яшчэ адзін сын — Антоць, але ён памёр малы. Памагаючы ўдаве, бацькаў сябар суддзя Медард Растоцкі на лета браў яе дзяцей да сябе ў Руту — сваю сядзібу паблізу Наваградка. Такім чынам Рута была трэцяя пасля Завосся і Наваградка мясціна, дзе праходзіла дзяцінства Адама Міцкевіча, якое ён нездарма назваў потым “сельскім, анельскім”.

Застаўшыся без гаспадара, сям’я Міцкевічаў ледзь зводзіла канцы з канцамі. Братам самім трэба было шукаць дарогу ў жыцці. Ратунак бачылі ў набыцці адукацыі, якая б дазволіла пайсці на нейкую дзяржаўную службу. Таму, скончыўшы ў 1815 годзе школу, Адам Міцкевіч скіраваў у сталіцу былой беларускай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага — Вільню. Ён хацеў разам са сваім сябрам Янам Чачотам, гэтакім жа галетнікам, паступіць у медыцынскі інстытут, дзе, як працুলі хлопцы, меліся якраз два месцы са стыпендыяй. Але гэтыя дзве вакансіі занялі іншыя. Тады Адам Міцкевіч падаўся на фізіка-матэматычны факультэт. Каб атрымаць там месца са стыпендыяй, трэба было яшчэ здаваць конкурсны экзамен. Дарэчы, на гэтае ж месца прэтэндаваў яшчэ адзін “безграшовік” — Тамаш Зан. Перамог Адам Міцкевіч, якому паспрыяў дэкан факультэта, ягоны фамільянт ксёндз Юзаф Міцкевіч. Хоць абодва Міцкевічы не дакапаліся да агульных каранёў, да сваяцтва, усё ж ксёндз даў хлопцу прытулак у сваім доме, дзе Адам Міцкевіч пажыў два гады, да смерці свайго апекуна.

Спачатку юнак вывучаў фізіку і матэматыку, а потым — і філалогію. Хадзіў на лекцыі па эстэтыцы, тэорыі паэзіі і красамоўства, а таксама ўсеагульнай гісторыі. Асабліва захапляўся лекцыямі Іаахіма Лявелея, з якім шчыра пасябраваў.

Яшчэ да ўніверсітэта Адам Міцкевіч задумваўся над доляй роднай зямлі, якую ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай гвалтоўна далучылі да Расійскай імперыі. Супраць гэтага гвалту змагаўся і бацька паэта ў шэрагах Якуба Ясінскага ў час касцюшкаўскага паўстання. Жаданне здабыць волю роднаму краю і скіравала Адама Міцкевіча да стварэння згуртавання найбольш свядомых патрыётаў з ліку студэнтаў універсітэта — Таварыства філама-таў. Адам Міцкевіч ускладаў вялікія надзеі на таварыства для вызвалення Бацькаўшчыны, таму аддаваў яму ўсю маладую энергію і літаратурныя здольнасці. Яго філамацкія вершы знаходзілі жывы водгук у асяродзі патрыятычнай моладзі, станавіліся яе сцягам.

У сваёй паэтычнай творчасці Адам Міцкевіч на першым часе прытрымліваўся канонаў класіцызму. Ён ішоў па слядах Вальтэра, якога перакладаў і на аснове твораў якога складаў уласныя вершы і паэмы. Але з захаду даходзілі ўжо новыя павевы. Перш за ўсё з Германіі, дзе ўсталяваўся новы літаратурны напрамак — рамантызм, прадстаўнікі якога бачылі жыватворную крыніцу абнаўлення літаратуры ў народнай творчасці. Новыя ідэі прыводзілі ва ўніверсітэце прафесар літаратуры немец Готфрыд Эрнст Гродэк, паслядоўнік славутага нямецкага філосафа, “бацькі фалькларыстыкі” Ёгана Готфрыда Гердэра, які яго асабіста ведаў і цаніў. Ё. Г. Гердэр выяўляў у фальклору непадфарбаваную праўду народнага жыцця, “жывую граматыку, найлепшы слоўнік і натуральную гісторыю кожнага народа”. Філасофія Гердэра ўшчэнт разбівала ўстарэлыя стэрэатыпы нядаўняга рэктара Віленскага ўніверсітэта, буйнога вучонага-філосафа Яна Снядэцкага, які адкрыта пагарджаў фальклорам, народнымі звычаямі і абрадамі, бачыў у іх толькі праявы невуцтва, цямоты і бескультурнасці. Студэнцкая моладзь насуперак яму гарача падтрымала новую нямецкую філасофію, якая была фактычна накіравана супраць касмапалітызму і паказвала народам шлях да іх нацыянальнага адраджэння на аснове развіцця лепшых бакоў сваёй традыцыйнай культуры.

У філамацкім асяродзі першымі ўспрынялі новыя павевы Тамаш Зан, Ян Чачот і Ануфрый Петрашкевіч. Шукаючы матэрыялы для сваіх паэтычных твораў, яны звярнуліся па сюжэты і вобразы не да літаратур “класічных” народаў, а да вусна-паэтычнай творчасці свайго, беларускага люду. Адам Міцкевіч, убачыўшы гэта, адразу зразумеў, што дагэтуль шукаў не там: скарбы ляжалі пад рукой. Ён просіць з Коўна Яна Чачота прыслаць яму свае баллады, заснаваныя на беларускім фальклору. Пад непасрэдным уплывам балад Яна Чачота ўжо ў снежні 1819 года і Адам Міцкевіч стварае свае першыя рамантычныя баллады на аснове вуснай паэзіі беларусаў, якую ведаў з маленства.

Гэта быў пераломны момант у творчасці паэта, які ступіў на шлях рамантызму. Свае погляды на новы літаратурны рух ён выразна выказаў у

вершы “Рамантычнасць”. Крытыкуючы халодны рацыяналізм “класікаў”, якія ў вывучэнні народаў глядзелі толькі на знешні бок іх жыцця і гісторыі, Адам Міцкевіч, як і ўсе рамантыкі, заклікаў паказаць людскую душу на вятрах гісторыі: “... пачуццё і вера мне болей гавораць, чым мудраца шкельца і вока... Май сэрца і глядзі ў сэрца!”

Немалаважную, а можа, і вырашальную ролю ў пераходзе Адама Міцкевіча да рамантызму, наогул у яго небывалым творчым узлёце адыграла — і гэта не маглі не адзначыць літаратуразнаўцы — каханне паэта да Марылі Верашчака, якое нібы перавярнула ўсё яго жыццё, кінула ў магутны вір глыбокіх перажыванняў. А пачалося ўсё з той першай сустрэчы ў Туганавічах, сядзібе беларускіх паноў Верашчакаў на беразе светлай пакурчастай рачулки Сэрвачы.

Студы, у гэты зацішны куточак Наваградчыны, недзе ўлетку 1818 года, прывёз яго на брычцы універсітэцкі сябар-філамаат Тамаш Зан, які яшчэ ў час вучобы ў Мінскай гімназіі пасябраваў са сваімі аднакласнікамі братамі Верашчакамі Міхалам і Юзафам.

Спачатку Марыля не зрабіла асаблівага ўражання на Адама Міцкевіча. Але паступова, сустракаючыся з ёй пад раскідзістым голлем туганавіцкіх ліп, чытаючы разам раманы Жан-Жака Русо і Гётэ, разважаючы пра літаратуру, пра жыццё, слухаючы яе ігру на фартэпіяна, ён адчуў, як цягне яго да гэтай мілай і непасрэднай дзяўчыны, як хочацца яму слухаць яе голас, яе смех.

Часта Адам з Марыляй пускаліся ў блізкія і далёкія вандрожкі па ваколіцах, любаваліся новымі, нязведанымі краявідамі, з ахвотай размаўлялі з сялянамі, адпачывалі ў іх бедных хацінах.

Не раз заводзілі іх сцэжкі да незвычайнага цуда прыроды — возера Свіцязь, дзе іх чаравала невыказная чысціня азёрнай вады, зялёныя шаты вакольных лясоў, першародная ціша, якую парушалі толькі птушынае шматгалоссе ды бясконцы пчаліны гуд.

Аднаго разу Адам і Марыля падышлі да рыбака-селяніна з недалёкай вёскі, які сядзеў на ўзбярэжнай купіне і, закінуўшы ў возера вуду, пільна глядзеў на паплавок з хваёвай кары. Дзядзька быў гаваркі. Ён цікава расказваў пра тутэйшыя мясціны, пра Плужынскі бор, сярод якога ляжыць возера Свіцязь.

— А як жа яно ўтварылася? — папытаўся Адам у рыбака.

— О, гэта доўгая гісторыя...

— А вы раскажыце...

І рыбак з ахвотаю пачаў апавядаць пра тое, што чуў ад старых людзей, пра русалак, якія выходзяць з возера і заманьваюць сваёй красою маладых хлопцаў, пра тое, што некалі на месцы возера стаяў прыгожы белакаменны горад з залатымі макаўкамі цэркваў, горад Свіцязь, які аднойчы праваліўся ў зямлю, і на яго месцы запляскалі азёрныя хвалі...

— Вось дзе паэзія! — усклікнула Марыля, даслухаўшы да канца рыбакова паданне, і, зазірнуўшы ў Адамавы вочы, папрасіла: — Напішы пра гэта, Адам...

Адам Міцкевіч, успамінаючы потым тую сустрэчу з рыбаком, прызнаўся, што просьба Марылі напісаць пра пачутае, была яшчэ адным штуршком, які скіраваў яго да невычэрпных крыніц народнай паэзіі.

Ад'язджаючы з Туганавіч у Коўна, дзе настаўнічаў пасля універсітэта, Адам нёс воблік Марылі з сабой, адзін толькі ўспамін пра яе грэў сэрца.

І вось як гром сярод яснага неба — вестка: Марыля выйшла замуж за свайго нарачонага, графа Ваўжынца Путкамера, які жыў у сваім родавым маёнтку Уніхаў па суседстве з Туганавічамі. Толькі цяпер зразумеў Адам Міцкевіч, што страціў.

Гасцючы ў Вялікіх Салечніках на Лідчыне, непадалёку ад Бальцэнікаў, куды пераехалі жыць Путкамеры, Адам Міцкевіч пісаў Яну Чачоту: “Путкамеры жывуць толькі за мілю адсюль... Усяго адна міля! Гуляючы, я распытваў пра кожную дарожку, стараючыся трапіць на тую, што вядзе да Марылі — каб хоць глянуць у той бок. Але я вытрымаў спакусу і не паехаў... З Руты еду ў Туганавічы. У самых варотах я сустрэў карэту і адразу адчуў, што там была Марыля. Не ведаю, што зрабілася са мной. Мы раз'ехаліся, нешта ў белым мільганулася на хвіліну. Я не мог адарвацца, не ведаю зусім, як дабраўся да месца...”

У Коўне Адам Міцкевіч збліжаецца з замужняй жанчынай — прыгажуняй паняй Каралінай Кавальскай. Ён хоча ў яе абдымках забыць пра сваё каханне. Але гэта яму не ўдаецца. “Любая Марыля! — піша ён з Коўна. — Я цябе шаную і кахаю, як багіню. Каханне маё такое ж бязвіннае і нябеснае, як і сам яго прадмет... Але я не магу стрымацца ад страшэннага хвалявання, калі падумаю, што я страціў цябе назаўсёды, што я буду толькі сведкам чужога шчасця, што ты забудзеш мяне; часта ў адну і тую ж хвіліну я малю Бога, каб ты была шчаслівая, хаця і забылася пра мяне, і адначасна гатоў закрычаць, каб ты памерла... разам са мной!.. Дарагая, адзіная мая! Ты не бачыш прорвы, над якой мы стаім”.

Гэта ўжо была бура, якая не месцілася ў грудзях, шукала выйсця. Выйсце тое яна знайшла ў славурых “Дзядах”, вялікай драматычнай паэме, у сцэне з'яўлення ў ксяндзовай хаце пустэльніка Густава, звяр'яцелага ад свайго нешчаслівага кахання, выбуховая сіла якога чулася ў кожным яго слове. У вобразе Густава сябры адразу пазналі самога Адама Міцкевіча, які таксама быў на грані вар'яцтва. Пра гэта застаўся цікавы ўспамін яго сябра-філамата Тэадора Лазінскага, дзе расказваецца пра спробу паэта выклікаць на дуэль Ваўжынца Путкамера.

Праз год пасля замужжа Марыля зноў сустракаецца з Адамам. Пры сустрэчах яна шчыра выказвае сваё шкадаванне, што яны не разам, што іх

разлучыла нешчаслівая доля. І ён, паверыўшы, ізноў з усёй шчырасцю ідзе ёй насустрэч, перапоўнены гарачай пяшчотай да свайго кахання. Яны сустракаюцца дзе толькі можна.

На Зялёныя свяtkі, у пару росквіту зямлі, Адам Міцкевіч, запрошаны Марыляй, едзе ў Бальценкі і цэлыя два тыдні гасцюе ў Путкамераў. Ваўжынец Путкамер ставіўся вельмі паважліва да іх адносін. Ён добра разумеў, што рэўнасць тут была б дрэнным памочнікам. Добра выхаваны, высокай культуры чалавек, таксама былы выпускнік Віленскага ўніверсітэта, Путкамер зрабіў усё, каб Адам Міцкевіч адчуваў сябе ў яго сядзібе як добры госць. Пра тыя дні ў Путкамераў паэт так пісаў сябрам: “Нядаўна правёў з ёй два тыдні. Яе выгляд і размовы лепш за ўсё мяне супакойваюць. Што будзе далей — не ведаю”.

Мусіць, прычына ў тым, што Марыля была з ім не толькі чулай, але, галоўнае, усяк паказвала яму, і, відаць, шчыра, як яна пакутуе сама. Магчыма, яна заходзіла залішне далёка, калі, іграючы на фартэпіяна, напявала простую, але вельмі задушэўную беларускую народную песню:

Да цераз мой двор,
Да цераз мой двор
Цяцера ляцела.
Да не даў мне Бог,
Не судзіў мне Бог,
За каго я хацела.

З кім стаяла,
Размаўляла
Да падарачкі брала,
З каго кпіла,
Смяялася,
Сама таму дасталася.

Словы песні, як нішто лепей, улагоджвалі, уціхамірвалі тую вялікую буру, якая бушавала ў грудзях паэта. Яна, гэтая шчырая сціплая песня роднага яму беларускага люду, будзе цяпер заўсёды ўспамінацца Адаму Міцкевічу ў яго выгнанні з радзімы, стане як бы яе сімвалам, яна будзе хораша саграваць яму душу ў далёкіх краях, бо гэтая песня — само прызнанне яго Марылі ў каханні.

Невядома, чым бы скончыліся тыя сустрэчы з Марыляй, калі б не падзеі, што ўсё перайначылі ў адзін момант. Гэта — выкрыццё царскімі ўладамі віленскіх згуртаванняў моладзі і арышты філарэтаў і філаматаў. 23 кастрычніка 1823 года арыштавалі і кінулі ў базыльянскія мury і яго, Адама

Міцкевіча. “За ўвесь час, праведзены ў заключэнні, — успамінаў адзін з яго арыштаваных сяброў Ігнат Дамейка, — Адам, акрамя аднаго верша “Кончыўся стары год”, нічога не напісаў, але многа чытаў і быў рады пабыць з намі, часам ён задумваўся і замаўкаў, але быў спакойны”. Нават болей, чым спакойны. “У айцоў базыльянаў я павесялеў”, — прызнаваўся сам паэт. Відаць, яго душэўныя пакуты адступілі тут на задні план.

Настрой арыштаваным падымаў і той арэол гераізму, які акружаў іх. Яны адчулі спагаду, любоў і падтрымку ўсёй Вільні і не толькі Вільні. Асаблівую ўвагу да іх правілі жанчыны. Сярод іх была і Марыля.

25 кастрычніка 1824 года Адам Міцкевіч назаўсёды развітаўся з Вільняй, з роднай зямлёй. Праз некалькі дзён ён быў ужо ў Санкт-Пецярбургу, які перажываў катастрафічную паводку.

У Пецярбургу Адам Міцкевіч з сябрамі трапіў у кола перадавой рускай інтэлігенцыі, якая сустрэла філаматаў як герояў. Будучыя дзекабрысты Кандрацій Рылееў і Аляксандр Бястужаў сустрэлі іх як сяброў. Рылееў ведаў самы першы зборнік паэзіі Адама Міцкевіча, выдадзены ў Вільні ў 1822 годзе. Ён пераклаў нават адну з яго лепшых балад — “Лілеі”.

Міністэрства асветы накіравала Адама Міцкевіча з Францішкам Малёўскім і Юзафам Яжоўскім у Адэсу, далей ад сталіцы. Там Міцкевіч павінен быў працаваць настаўнікам у ліцэі. Выгнаннікі везлі з сабой рэкамендацыйны ліст Аляксандра Бястужава да члена дзекабрыскага Паўднёвага таварыства Васілія Туманскага: “Рэкамендую табе Міцкевіча, Малёўскага і Яжоўскага. Першага ты ведаеш па імені, а я ручаюся за яго душу і талент. Сябар яго Малёўскі таксама выдатны хлопец. Познаём іх і памажы; ды прыласкай іх, бедных...” Кандрацій Рылееў зрабіў тут жа прыпіску: “Мілы Туманскі. Палюбі Міцкевіча і яго сяброў Малёўскага і Яжоўскага: добрыя і слаўныя хлопцы. Зрэшты і пісаць не трэба: пачуццямі і думкамі яны сябры, а Міцкевіч да таго ж і паэт — любімец нацы”. Як паказваюць факты, філаматы ў сваёй паездцы наладжвалі кантакты з членамі дзекабрысцкіх арганізацый на поўдні Расійскай імперыі.

У Адэсе сябры-філаматы прабылі каля дзесяці месяцаў. Адтуль Адам Міцкевіч ездзіў у Крым, шмат падарожнічаў па гэтым экзатычным краі. У Адэсе і Крыме ім былі напісаны бліскучыя цыклы санетаў, у якіх ва ўсёй красе праявілася яго паэтычнае майстэрства. Адзін з асноўных матываў санетаў — туга па роднай “Літве” і сваім нязбытным каханні.

У тым жа 1825 годзе царскія ўлады вырашылі вярнуць трох філаматаў з Адэсы ў Маскву. Яжоўскаму далі месца ў Маскоўскім універсітэце, а Міцкевіча і Малёўскага ўзяў на службу ў сваю канцылярыю маскоўскі генерал-губернатар Д. В. Галіцын. Тут, у Маскве, і даведаўся паэт пра выступленне дзекабрыстаў у Пецярбургу і пра трагічны разгром паўстання. На першым часе грамадскае жыццё ў Маскве як бы замерла. Ішлі гнятлівыя месяцы

судовага працэсу над дзекабрыстамі. Цяжкім болем у душы Адама Міцкевіча адгукнулася вестка пра суровае пакаранне дзекабрыстаў.

У Маскве Адам Міцкевіч з дапамогай Ануфрыя Петрашкевіча выдаў сваю трэцюю па ліку кнігу — напісаныя ў Адэсе “Санеты”. Тут жа, у Маскве, напісаў ён і адзін з лепшых твораў, вершаваную “гістарычную аповесць” ці паэму “Конрад Валенрод”, дзе на матэрыяле “літоўскай” гісторыі выказаў свае свабодалюбвыя ідэі. У 1828 годзе ён здолеў надрукаваць яе ў Пецярбургу. Цэнзура прапусціла гэты твор толькі таму, што ў ім паказваліся падзеі далёкага мінулага. Цэнзар выкрасліў толькі адзін радок, праўда, самы характэрны, у якім лаканічна выказвалася галоўная ідэя гэтай “літоўскай” аповесці: “Ты — раб, а адзіная зброя раба — хітрасць”.

Пасля двух гадоў знаходжання ў Маскве Адам Міцкевіч са сваім нязменным сябрам Францішкам Малеўскім выехаў у Пецярбург, дзе меркаваў пасяліцца назаўсёды. Праўда, потым ён памяняў свой намер.

Цэлых пяць гадоў пражыў Адам Міцкевіч у Расіі. Тут ён пазнаёміўся і пасябраваў з цвіетам рускай інтэлігенцыі, з перадавымі прадстаўнікамі рускай літаратуры. Сярод яго сяброў і знаёмых былі — Аляксандр Пушкін, Пётр Вяземскі, Васілій Жукоўскі, Аляксандр Грыбаедаў, Іван Крылоў, Іван Казлоў, браты Іван і Пётр Кірэеўскія, Яўгеній Баратынскі, Антон Дэльвіг, Мікалай Пялявой, Дзмітрый Веневіцінаў, Міхаіл Пагодзін, Міхаіл Глінка і многія іншыя. Збліжэнню з імі спрыялі вечары ў славутых людзей Масквы і Пецярбурга, а таксама літаратурныя салоны Зінаіды Валконскай і славутай польскай піяністкі Марыі Шыманоўскай, дзе збіраліся ўсе славутасці абедзвюх сталіц. Напрыклад, пра кола знаёмых Марыі Шыманоўскай, якая прыехала ў Расію ў 1827 годзе, уяўленне можа даць яе альбом, дзе ёсць аўтографы Томаса Мура, Шатабрыяна, Беранжэ, Бетховена, Расіні, Баха, Гендэля, Моцарта, з рускіх — Карамзіна, Жукоўскага, Крылова, Дзяніса Давыдава, Гнедзіча, Пушкіна, а вялікі Гётэ прысвяціў ёй трэцюю частку сваёй “Трылогіі страці” — “Прымірэнне”.

Асабліва цесная дружба звязвала Адама Міцкевіча з геніем рускай літаратуры Аляксандрам Пушкіным. Першая сустрэча двух вялікіх паэтаў адбылася ў Маскве, куды Пушкін прыехаў у верасні 1826 года з Міхайлаўскага. Свае думкі пра рускага паэта Міцкевіч выказаў у пісьме да А. Адынца ў сакавіку 1827 года: “Мы часта сустракаемся. Пушкін амаль мой равеснік (на два месяцы маладзейшы), у гутарцы ён вельмі дасціпны і жывы, прачытаў ён шмат і з карысцю, знаёмы з сучаснай літаратурай, у яго чыстае і выдатнае разуменне паэзіі...”

У сваю чаргу Аляксандр Пушкін адразу ўбачыў у асобе Адама Міцкевіча геніяльнага паэта, незвычайнага чалавека. Асабліва ўразлі Пушкіна, як і ўсіх іншых рускіх сяброў, Міцкевічавы імпрывізацыі, з якімі паэт выступаў у маскоўскіх і пецярбургскіх салонах на французскай мове. “У час

адной з такіх імпрэвізацый у Маскве, — расказваў пазней Антоній Адынец, — Пушкін, у гонар якога быў дадзены гэты вечар, раптам ускочыў з месца і, кудлачачы валасы, бегаючы па зале, усклікваў: “Які геній! Які свяшчэнны агонь! Што я побач з ім!” І тут жа кінуўся Адаму на шыю, абняў яго і пачаў цалаваць, як брата. Я ведаю гэта ад сведкі...”

А Зінаіда Валконская так выказала сваё ўражанне ад адной з Міцкевічавых імпрэвізацый: “Нехта назваў чужую краіну, чужую для нас, святую для яго. Там яго маці ацерла ягоную першую слязу, там упершыню сэрца яго знайшло любоў, там паданні абуджалі яго геній, там думка і радзіма зрабілі яго паэтам!.. Вецер Літвы ўскальнуў струны эолавай арфы. Бард пусткі ўзносіць магутную песню. Разлівае вакол сябе сваю думку і душу. Гаворыць, звяртаючыся да ўсіх, бачыць перад сабой толькі братоў. Фразы яго кароткія, страсныя, энергічныя, здаецца, Бацькаўшчына ўслухоўваецца ў гэтыя гукі здалёк, ловіць гэтыя прарочыя словы, ганарыцца сваім талентам, бо яна сама ўсюды і заўсёды той горан, які яго азарае і сагравае: гэта агонь маці-радзімы, такі, які грэцкія каланісты неслі ў чужыя краі”.

Усіх рускіх сяброў-літаратараў вельмі ўражвала высокая адукаванасць, эрудыцыя “певца Літвы”. “Начытанасць яго была незвычайная, — успамінаў Ксенафонт Палявой, брат Мікалая, таксама літаратар. — Здавалася, ён прачытаў усё лепшае ва ўсіх літаратурах. Пра якога б паэта ці пісьменніка ні заходзіла гаворка, ён ведаў яго творы, цытаваў яго вершы і цэлыя старонкі. Помню, як на адным літаратурным абедзе ён здзівіў усіх, чытаючы па-грэцку розныя месцы з “Іліяды”. Калі адзін з прысутных, які добра ведаў Гамера, пачынаў чытаць які-небудзь радок з яе, Міцкевіч тут жа падхопліваў наступны, як быццам уся “Іліяда” была ў яго памяці”.

Як успамінае ў часопісе “Русский архив” (1872, № 9) Цыпрынус (пад гэтым імем хаваўся нехта з універсітэцкіх таварышаў Адама Міцкевіча), пры першай сустрэчы “песняра Літвы” з Аляксандрам Пушкіным выявілася недастатковае веданне славытым рускім паэтам еўрапейскай літаратуры, незавершанасць яго, як ён сам прызнаўся, “воспитания”. Але Адам Міцкевіч, хоць гэта яго і здзівіла, ніяк не змяніў сваёй высокай ацэнкі таленту рускага генія.

Ёсць цікавыя згадкі пра Адама Міцкевіча і “генія чыстай красы” Анны Керн: “На вячэру да Дэльвіга прыходзіў і Міцкевіч. Вось чалавек, які заўсёды быў мілы і таварыскі. Што за незвычайная постаць! Мы бясконца радаваліся, калі ён з’яўляўся. Не помню, ці часта сустракаўся ён з Пушкіным, але ведаю, што Пушкін і Дэльвіг паважалі яго і любілі. Нічога тут дзіўнага! Быў такі лагодны і добразычлівы, так сардэчна ставіўся да кожнага, што ўсе былі ў захапленні ад яго...”

У тых часы сярод інтэлігенцыі хадзіў такі жарт, у якім, відаць, была праўда: аднаго разу пры сустрэчы Пушкін, уступаючы Міцкевічу дарогу,

сказаў смехам: “З дарогі, двойка: туз ідзе!” На гэта Міцкевіч быццам бы адказаў так: “Казырная двойка і туза б’е!”

Сведчаннем вялікай дружбы двух славянскіх паэтаў былі ўзаемныя пераклады іх твораў. Міцкевіч пераклаў верш Пушкіна “Успамін”, а Пушкін — дзве Міцкевічавы баллады: “Ваявода” і “Будрыс і яго сыны”, а таксама ўступ да “Конрада Валенрода”.

Свайму сябру Міцкевічу Пушкін прысвяціў таксама нямала вельмі прачулых паэтычных радкоў. Захапленне высокімі паэтычнымі здольнасцямі Міцкевіча выказаў рускі паэт у вядомым “Санеце” (“Суровый Дант не презирал сонета... ”):

Под сенью гор Тавриды отдаленной
Певец Литвы в размер его стесненный
Свои мечты мгновенно заключал...

Ёсць радкі пра Міцкевіча і ў дадатках да рамана “Яўгеній Анегін”, дзе расказваецца пра падарожжа Анегіна па Расіі, па Крыме:

Там пел Мицкевич вдохновенный
И посреди прибрежных скал
Свою Литву воспоминал.

Рускі крытык-літаратуразнавец М. Жываў у кнізе “Адам Міцкевіч” (М., 1956) заўважыў, што Пушкін выказаў не толькі паэтычную хвалу Міцкевічу, але і “глыбока зразумеў патрыятычную тэму “Крымскіх санетаў”. У пацверджанне сваёй думкі Жываў і прыводзіць пушкінскія радкі з “Падарожжа Анегіна”. “Варта адзначыць, — разважае далей крытык, — што ў першапачатковых варыянтах апошні радок гучаў: “Стихи бессмертные слагал” і “Свои сонеты он слагал”. Але Пушкін адкінуў абодва варыянты і напісаў: “Свою Литву воспоминал”, адчуўшы, у чым сапраўдная сіла санетаў Міцкевіча”.

Хрэстаматыйным стаў і верш Пушкіна пра Міцкевіча “Ён паміж намі жыў... ”:

Ён паміж намі жыў,
Між племені, яму чужога, злосці
Ён у душы сваёй не меў, і мы
Яго любілі. Мірны і спагадны,
Наведваў ён бяседы нашы. З ім
Дзяліліся мы марамі сваімі
І песнямі (натхнёны быў ён небам

І на жыццё глядзеў з вышыняў). Часта
Ён гаварыў нам аб часах далёкіх,
Калі народы, спрэчкі ўсе забыўшы,
З'яднаюцца ў вялікую сям'ю,
Мы прагна слухалі паэта...

(Пераклад К. Цвіркі)

Праўда, верш меў яшчэ зусім іншага роду працяг, дзе Пушкін выразна праявіў свае імперскія “замашкі”. Гэтак жа, як і ў вершах “Клеветникам России” і “Бородинская годовщина”.

Можна было б шмат гаварыць пра ўплыў Міцкевіча на рускую паэзію. Вядома, напрыклад, што дзякуючы яму “літоўская” тэма гучала і ў паэмах і вершах Міхаіла Лермантава.

У 1829 годзе Адаму Міцкевічу ўдалося вырвацца за мяжу. З Пецярбурга праз Любек і Гамбург ён прыехаў у Берлін. Спрабаваў там наведваць дзеля сваёй адукацыі філасофскія лекцыі Гегеля, які, зрэшты, не зрабіў на паэта асаблівага ўражання. Потым Міцкевіч падаўся ў Дрэздэн, адтуль — у Прагу, дзе гасцяваў у даследчыка гісторыі славянскіх народаў чэшскага пісьменніка Вацлава Ганкі. З Прагі падаўся ў Карлсбад. Адсюль разам з малодшым сваім сябрам філарэтам Антоніем Адынцом, які спецыяльна прыехаў на сустрэчу з ім, выправіўся з рэкамендацыйным пісьмом славутай піяністкі Марыі Шыманоўскай у Веймар, каб наведваць вялікага нямецкага паэта Ё. В. Гётэ. Гасцявалі ў яго некалькі дзён. З Веймара абодва паэты-рамантыкі пусціліся ў Швейцарыю, а адтуль — у Італію. Спыніліся ў Рыме, дзе Адам Міцкевіч знайшоў прытулак у сяброў. Тут ён даведаўся пра выбух у лістападзе 1830 года паўстання ў Польшчы і ў Літве супраць рускага цара. Але выехаць туды Адам Міцкевіч не змог адразу. Зрабіў гэта толькі летам 1831 года. Ён прыехаў у Познань, каб адтуль дабрацца да лагераў паўстанцаў. Але намер трапіць у паўстанцкія шарэнгі паэт так і не ажыццявіў.

Праз восем месяцаў знаходжання на польскіх землях, у пачатку сакавіка 1832 года ён скіраваў у Дрэздэн, куды з'езджаліся разбітыя царскімі войскамі паўстанцы. Паводле іх расказаў Адам Міцкевіч напісаў некалькі твораў пра паўстанне — “Рэдут Ардона” (апавяданне ад’ютанта), “Песня салдата” і “Смерць палкоўніка” — пра легендарную “ліцвінку” Эмілію Плятэр, сапраўдную беларускую Жану д’Арк.

У Дрэздэне Адам Міцкевіч бярэцца за напісанне III часткі сваіх “Дзядоў”, каб расказаць пра вялікае імкненне да волі сяброў-філаматаў, пра разгром іх згуртавання царскімі ўладамі, пра нязломнасць духу віленскіх патрыётаў. У творы — нічога не выдуманна, тут дзейнічаюць рэальныя асобы — сябры паэта, філаматы і філарэты, асобныя нават пад сваімі імёнамі. Сябе

самога паэт вывеў пад іменем — Конрад. Гэта ўжо не Густаў з IV часткі так званых віленска-ковенскіх “Дзядоў”. Конрад тут, у “дрэздэнскіх” “Дзядях”, — узмужнелы, мэтанакіраваны ваяўнік за волю і справядлівасць. У творы рэалістычныя, узятыя з самога жыцця сцэны пераплятаюцца з фантастычнымі, што было асаблівасцю рамантычнай літаратуры. Вельмі характэрна аўтарскае прысвячэнне дрэздэнскіх “Дзядоў”: “Незабыўным Яну Сабалеўскаму, Цьпрыяну Дашкевічу, Феліксу Кулакоўскаму — таварышам па навучанні, па заключэнні, па выгнанні, пакараным за любоў да радзімы, памерлым ад тугі па радзіме ў Архангельску, у Маскве, у Пецяярбургу, пакутнікам за народ — прысвячае аўтар”.

Да сваёй рамантычнай драмы Адам Міцкевіч палічыў патрэбным даць і свае паэтычныя ўспаміны пра ссылку ў Расію — “Шлях у Расію”, “Прадмесце сталіцы”, “Пецяярбург”, “Помнік Пятру Вялікаму”, “Агляд войск”, “Аляшкевіч”, “Сябрам у Расіі”. У гэтых натхнёных строфах паэт расказаў пра свае ўражанні ад Расіі, выказаў самыя сардэчныя пачуцці да рускіх сяброў, якія змагаліся супраць таго ж агульнага ворага.

Новыя “Дзяды” Адам Міцкевіч выдаў у Парыжы, куды перабраўся з Дрэздэна. Тут жа апублікаваў і свае паэтычна-публіцыстычныя напісанья ў біблейскім стылі “Кнігі польскага народа і польскага пілігрымства”, у якіх выказваецца неабходнасць салідарнасці ўсіх народаў Еўропы ў барацьбе за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Асаблівую ролю ў гэтай вызваленчай вайне народаў Адам Міцкевіч адводзіць польскай (а дакладней, рэчпаспалітаўскай) эміграцыі, якой прысвячае многія свае публіцыстычныя артыкулы.

У Парыжы ў 1832 годзе Адам Міцкевіч садзіцца за самы буйны свой твор “Пан Тадэвуш, альбо Апошні наезд на Літве (Шляхецкую гісторыю 1811–1812 гадоў у дванаццаці кнігах вершамі)”. Гэтую задуму ён пачаў выношваць з першых гадоў свайго выгнання з роднай зямлі. “Нідзе на зямлі, — прызнаваўся паэт, — няма такога бесклапотнага жыцця, як у літоўскіх вёсках і засценках. Гэтулькі там радасці, любові, заўсёднага шчасця ўсіх. Можа, Бог не дасць ужо вярнуцца да гэтага жыцця, але я мушу нешта зрабіць, каб захаваць гэтае дарагое нацыянальнае зерне і даць іншым адчуць яго вартасць.

Такое жыццё я ў поўнай меры спазнаў паміж 1815 і 1820 гадамі, асабліва ў доме ў Верашчакаў (Туганавічы, Плужыны), куды разам з Т. Занам і іншымі прыязджалі мы бавіць вакацыі. Цэлыя ночы ў лясах, над азёрамі. Найсамабытнейшыя характары Міхала Верашчакі, маткі Марылі пані маршалковай. Усе стараюцца наладзіць як найлепш забавы. Рабін, доктар, ксёндз — тыпы, каханне, раманы”.

У “Пане Тадэвушу” Адам Міцкевіч захацеў узнавіць гэтае спазнанне ім жыццё “ў літоўскіх вёсках і засценках”, каб “даць іншым адчуць яго

вартасць”. У гэтым велічным эпічным творы аўтар падае цэлую галерэю шляхецкіх тыпаў, якіх ён назіраў на роднай Наваградчыне, у тым ліку ў бацькоўскім доме, дзе вечарамі збіралася тутэйшая шляхта. Рэалістычна паказаны настроі гэтай беларускай шляхты, што з нецярпеннем чакала напалеонаўскае войска, каб з яго дапамогай аднавіць Рэч Паспалітую, а разам з ёй і Вялікае княства Літоўскае. Як сведчыць Багдан Залескі, які ўвесь час быў пры Міцкевічу ў час яго працы над паэмай, у першапачатковым тэксце нават прозвішчы і імёны герояў былі сапраўныя, непрыдуманьня, гэтак жа, як і ўсе назвы мясцовасцяў. Усе гэтыя імёны і назвы, успамінае Залескі, “трэба было перахрысціць... Мы прыдумлялі безліч усялякіх імён. Адам прымаў або не прымаў іх... Лепш за ўсіх памог тут Дамейка: ён як ліцвін і аднапаветнік пана Тадэвуша дасканала ведаў родныя мясціны”.

Свой галоўны твор Адам Міцкевіч пісаў з сапраўднай асалодай. Ён як бы зноў вярнуўся на сваю родную Наваградчыну, у сваё юнацтва. У пьсьме да А. Адынца паэт прызнаецца: “Пішу сваю паэму... Я ізноў жыў у Літве, у яе лясах, у корчмах, са шляхтай, з яўрэямі... рэдка куды выходжу... Калі б не паэма, я ўцёк бы з Парыжа”.

У паэме-эпапеі “Пан Тадэвуш” — перад намі як жывыя ўстаюць вобразы роднай зямлі, велічныя карціны прыроды Беларусі, найперш Наваградчыны. Месца, дзе разгортваецца асноўнае дзеянне паэмы, — гэта фактычна Туганавічы, што і сёння помняць яшчэ сляды Адама і Марылі, дзе і цяпер яшчэ можна палюбавацца на высозныя старыя ліпы патаемнай альтанкі, месца іх сустрэч. Як заўважае польская пісьменніца Моніка Варненская ў кнізе “Край гадоў дзяцінных”, “з сэрца паэта вялікі боль кахання, перажыты ў Туганавічах, вычараваў строфы несмяротнай прыгажосці. А калі пасля многіх гадоў прытупіліся пакуты і сцішылася вострая горыч успамінаў, тады час адступіўся і вярнуў твары... Ізноў, як на яве, вярнуўся край гадоў дзяцінных, падхарошаны смуткам. Вярнуліся вобразы наднёманскіх ваколіц і роднай Літвы, якая “ёсць як здароўе”. Вярнуліся Туганавічы, каб стаць фонам аднаго з найцудоўнейшых твораў, якія ведае сусветная паэзія”.

“Пан Тадэвуш” — гэта песня любові роднай Беларусі, яе лясам і затуманеным палеткам, расквечаным лугам і салаўіным рэкам, песня паэта свайму вялікаму каханню.

Год заканчэння “Пана Тадэвуша” стаў пераломным і ў асабістым жыцці Адама Міцкевіча: ён жэніцца з дачкой Марыі Шыманоўскай Цэлінай, з якой пасябраваў яшчэ ў Маскве. Сямейнае жыццё дае заспакоенасць, але разам з тым у яго з’явіліся цяпер клопаты з матэрыяльным забеспячэннем сям’і, якая з кожным годам павялічваецца. У 1839 годзе паэт становіцца прафесарам лацінскай літаратуры Лазанскага універсітэта ў Швейцарыі, а праз год

пераходзіць у Калез дэ Франс у Парыжы, у якім на працягу 1841–1844 гадоў чытае курс лекцый па славянскіх літаратурах, дзе не забывае пра фальклор і мову беларусаў.

Нягледзячы на славу, на ўсеагульную пашану, у Міцкевіча не было ў жыцці радасці. Кожную хвіліну адчуваў ён сябе выгнаннікам з паднявольнай роднай зямлі, дзе заставалася яго душа. “Неадступная туга па Літве, — жаліцца ён Дамейку, — не раз нападае на мяне, і мне без канца сняцца Туганавічы і Наваградак...”

Нязбытная туга па радзіме чуецца і ў кожным радку Міцкевічавай эмігранцкай паэзіі. Гэтым пачуццём пранізаны, напрыклад, увесь верш “Калі я, труп жывы...”, звернуты да сяброў па выгнанні:

Калі я, труп жывы, з ашкелым вокам,
Сяджу між вас, у гэты час блукае
Душа мая далёка, ах, далёка
І наракае ўсё, ах, наракае.

Ёсць у мяне зямля, край светлых мрояў,
Мілейшага — мне не знайсці другога.
Мне ўсе радня там — болей, чым крывёю,
Там сэрцу гэтак многа дарагога!

Туды штоміг — хай праца ці забавы —
Ўцякаю я. Сяджу там пад дубамі,
Як некалі, кладуся ў звонь, у травы,
Ганяюся ізноў за матылямі.

Там бачу ў белым зноў яе скрозь далі.
Бяжыць у лес яна да нас ад ганка,
Ляціць праз поле — тоне ў жытняй хвалі,
З-за гор далёкай свеціць мне заранкай.

Гэтая туга падштурхоўвала Адама Міцкевіча да актыўнага змагання за вызваленне бацькаўшчыны ад царызму. У 1848 годзе паэт арганізоўвае з эмігрантаў легіён у падтрымку руху карбанарыяў у Італіі, якая змагалася тады за сваю незалежнасць, потым бярэцца за рэдагаванне ў Парыжы інтэрнацыянальнай газеты на французскай мове “Трыбуна народаў”, а ў час Крымскай вайны спяшае ў Турцыю арганізоўваць эмігранцкія атрады для змагання з царскай Расіяй.

Але гэтую бурную дзейнасць Адама Міцкевіча перапыніла раптоўная смерць ад халеры. Памёр ён у Канстанцінопалі ў ноч з 26 на 27 лістапада 1855 года. Бальзаміраванае цела паэта перавезлі ў Парыж і пахавалі ў Ман-

марансі. У 1890 годзе прах Адама Міцкевіча перавезлі ў Кракаў, дзе і ўстаноўлілі ў падземеллі кафедральнага сабора ў Вавельскім замку.

У шэрагу вялікіх паэтаў свету Адама Міцкевіча ставяць часта побач з Аляксандрам Пушкіным і Тарасам Шаўчэнкам. І гэта нездарма: Адам Міцкевіч адыграў такую ж вялікую ролю ў кансалідацыі польскай нацыі, як Аляксандр Пушкін — рускай і Тарас Шаўчэнка — украінскай. Па сутнасці, усё сваё жыццё, усю творчасць Адам Міцкевіч прысвяціў барацьбе за аднаўленне разваленай суседзямі-драпежнікамі на часткі многанацыянальнай Рэчы Паспалітай, змаганню за яе волю і незалежнасць. Патрыятычнае слова Міцкевіча вяло ў бой польскіх і “літоўскіх” паўстанцаў 1830–1831 і 1862–1864 гадоў, натхняла на самаахвярныя ўчынкi для добра айчыны польскіх і “літоўскіх” патрыётаў новых пакаленняў.

У гісторыі польскай літаратуры Адам Міцкевіч займае адно з самых ганаровых месцаў. Як пачынальнік новага, больш прагрэсіўнага ў параўнанні з класіцызмам літаратурнага напрамку — рамантызму, ён адкрыў перад польскай літаратурай новыя, нязведаныя гарызонты. Паэзія Адама Міцкевіча ўпісана ў залаты фонд польскай літаратуры, яна і сёння — невычэрпная крыніца натхнення для пісьменнікаў Польшчы, крыніца духоўнага ўзбагачэння палякаў.

Але непараўнальна большае значэнне мела творчасць Адама Міцкевіча для развіцця новай беларускай літаратуры. Звярнуўшыся да невычэрпных крыніц беларускай народнай творчасці, вялікі паэт высока ўзняў яе на шчыт славы, паказаў яе чароўнае характва перад усім светам. “Ужо тое, што вясковы люд разам з яго ўяўленнямі і вераваннямі быў выстаўлены на сцэне ва ўсёй яго праўдзівай прастаце і наіўнасці, — піша ў сваіх развагах пра балоды, “Дзяды” і іншыя творы Адама Міцкевіча польскі даследчык Станіслаў Здзярскі ў сваёй кнізе “Народныя вытокі польскай паэзіі XIX стагоддзя” (Варшава, 1901), — было агромністым крокам наперад...” Прыклад высокага стаўлення Адама Міцкевіча да духоўнага скарбу беларускага народа быў магутным штуршком для развіцця новай беларускай літаратуры: па сутнасці, зварот да фальклору быў пачаткам яе адраджэння.

Разам з выкарыстаннем у сваіх творах фальклору беларусаў Адам Міцкевіч, як і ўсе рамантыкі, не мог не задумвацца пра стварэнне і літаратуры на беларускай мове. Пры спрыяльных умовах ён мог бы стаць першым чыста беларускім паэтам. На жаль, час для гэтага яшчэ не надыйшоў: не было яшчэ ні беларускага чытача, ні беларускага выдаўца. Усё гэта трэба было яшчэ ствараць. І якраз за гэтую працу ўзяліся філаматы, беларускія рамантыкі на чале з вялікім Адамам Міцкевічам.

Апярэджваючы час, філаматы тым не меней рабілі ўжо і першыя спробы стварэння ўласна беларускай літаратуры. Тут добры прыклад паказваў Ян Чачот, вялікая частка беларускіх вершаў якога захавалася толькі дзякую-

чы таму, што яны былі апублікаваны ў фальклорных зборніках. Але па-беларуску маглі пісаць і іншыя філаматы: тэарэтычна да гэтага яны ўжо падышлі. Думаецца, такія спробы былі і ў найбольш блізкага да народа паэта Адама Міцкевіча. Але, будучы неапублікаванымі, яны наўрад ці маглі дзе захавацца. Тым больш, што знаходзіліся не зусім сумленныя палякі-міцкевічазнаўцы, якія лічылі непажаданым захоўваць матэрыялы, што паказвалі не ў “патрэбным” святле воблік вялікага паэта. Пра гэта сведчаць і польскія літаратуразнаўцы. Напрыклад, Аліна Віткоўская, якая так піша ў сваёй кнізе “Вялікія польскія рамантыкі” (Варшава, 1980): “Як вядома, быў у міцкевічазнаўстве час, калі дапускаліся замоўчванні, утойванні ці перайначванні фактаў, калі знішчаліся нявыгадныя дакументы. Каб Міцкевіч у вачах свету заставаўся нацыянальным сімвалам, каб быў ён ва ўсім прыкладам у выхаванні людзей, не кажучы пра іншыя прычыны, яго асобу хацелі бачыць стэрыльна чыстай, маральна бездакорнай, ва ўсіх адносінах пазітыўнай. Таму ў імя гэтак вузка зразуметаі неабходнасці і рабілася прыхарошванне творчасці паэта і знішчэнне дакументаў”.

І ўсё ж, калі б хто і хацеў вытравіць усё беларускае з творчасці Адама Міцкевіча, гэта было б немагчыма. Яго мова, як прызнавалі і прызнаюць польскія міцкевічазнаўцы, — гэта мова беларускай апалячанай шляхты, рэгіянальная літаратурная мова “ўсходніх крэсаў”, якую варшаўскія літаратурныя крытыкі пагардліва называлі “смаргоньшчынай”. Густа перамешаную беларусізмамі мову твораў Міцкевіча, якую не заўсёды маглі зразумець у карэннай Польшчы, яны прымалі ў штыкі. “Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце, — наракалі на “літоўскіх” пісьменнікаў варшавякі ў адным з лістоў у Вільню, які быў апублікаваны ў газеце “Вядомосьці Бруковэ”, — менш дбаеце пра тое, ці вас у Варшаве будуць разумець, абы ў Вільні ды ў Літве вас разумелі” (цыт. паводле кнігі Сымона Брагі “Міцькевіч і беларуская плынь у польскае літаратуры”. Нью-Ёрк, 1957. С. 12).

Абараняючыся ад падобных нападак у адрас самога Адама Міцкевіча, ад абвінавачванняў яго ў шырокім выкарыстанні беларусізмаў, паэт пісаў у 1828 годзе ў артыкуле “Пра варшаўскіх крытыкаў і рэцэнзентаў”: “... абвінавачвалі мяне галоўным чынам у псаванні польскага стылю выкарыстаннем правінцыялізмаў і замежных выразаў. Прызнаюся, што я не толькі не асперагаюся правінцыялізмаў, але, можа, свядома іх ужываю”.

Уся творчасць Адама Міцкевіча — гэта велічны гімн Беларусі, роднай “Літве”. З вялікай любоўю, з сапраўднай сыноўняй замілаванасцю апеў ён у сваіх шматлікіх творах яе чароўную прыроду. Прычым часцей за ўсё паэт падаваў не выдуманая, а рэальныя назвы родных мясцін. Наваградак, Вільня, Мінск, Свіцязь, Нёман, Вілія, Вілейка, Літоўка, Сталовічы, Рута, Шчорсы, Мір, Туганавічы, Плужыны, Цырын, Асташын, Ашмяны, Ляхавічы, Ліда, Варонча, Мыш, Налібок і многія іншыя беларускія назвы так і мільгаюць

па старонках яго твораў. У сваёй творчасці выдатна раскрыў Адам Міцкевіч жыццё і побыт розных слаёў беларускага грамадства першай паловы XIX стагоддзя. Даволі прыгадаць тут самыя важныя творы паэта — “Дзяды” з іх рэалістычнымі сцэнамі і асабліва паэму-эпапею “Пан Тадэвуш”, пра якую сам аўтар казаў: “Што там самае лепшае — гэта напісаныя з натуры вобразы нашай радзімы, нашых звычаяў і нораваў”. У пералік заслуг Адама Міцкевіча трэба ўключыць і яго зварот да слаўнай мінуўшчыны Беларусі. Наўрад ці знойдзем мы беларускага аўтара ад старажытных часоў да нашых дзён, хто б гэтак глыбока, з такой мастацкай сілай паказаў асобныя старонкі нашай гісторыі, як гэта зрабіў Адам Міцкевіч, асабліва ў такіх выдатных паэмах, як “Гражына” і “Конрад Валенрод”. Нездарма ж за іх і за іншыя творы гістарычнай тэматыкі называлі яго сучаснікі “літоўскім Вальгэрам Скотам”.

Расказваючы пра сваю “Літву – Беларусь, раскрываючы самыя розныя бакі яе жыцця, Адам Міцкевіч і адрасоўваў свае творы ў першую чаргу яе чытачам, ад іх чакаў ён спагады і разумення. Пра гэта, напрыклад, выразна сведчыць верш “Я помнік узнёс...”, у якім паэт выказаў спадзяванне, што яго “помнік” перажыве нават самыя даўгавечныя каменныя памяткі,

Бо ад Панарскіх гор і ковенскіх нябёс
Далей за Прыпяць люд імя мае панёс.
Чытае дружна Мінск, Наваградак мяне.
Мой верш перапісаць юнак не праміне...

Як бачым, тут Адам Міцкевіч вельмі выразна акрэсліў межы, куды перш за ўсё скіроўвала свой зрок яго звонкая муза.

Сёння, калі мы здымаем густую дымавую заслону хлусні з нашай гісторыі, калі пачынаем, нарэшце, называць рэчы сваімі імёнамі, настаў час вярнуць штучна адгароджанага ад нас вялікага сына беларускай зямлі Адама Міцкевіча. Яго імя павінна заняць сваё належнае месца ва ўсіх школьных падручніках, у хрэстаматыях. Творчасць Адама Міцкевіча, у якой бліскотна адбілася цэлая эпоха ў жыцці беларускага народа, павінен ведаць кожны студэнт, кожны школьнік, увогуле кожны беларус, які хоча называць сябе культурным чалавекам.

1996

Рыгор ШЫРМА

З НЕВЫЧЭРПНЫХ КРЫНІЦ

Навагрудская зямля з лясістымі пагоркамі, на якіх рассеяны сялібы, упрыгожаныя квітнеючымі садамі і нівамі, — зямля заўсёды жывая.

Гэта край, дзе срэбнаводны Нёман то абмывае расістыя лугі, то заходзіць у цяністы гай і дуброву, то падмывае карані смалістага сасновага бору, гэта чудаўны край, дзе Свіцязь глядзіць з векавога запаведнага лесу ў глыбокія высі нябёс, апеты ў песнях беларускага народа, жыве ў яго паданнях і легендах, поўных філасофскай думкі, народнай мудрасці. Тут, на гэтай зямлі, у самым асяроддзі беларускага народа нарадзілася і ўзрасла геніяльная муза вялікага польскага паэта Адама Міцкевіча. Яе калыхалі празрыстыя хвалі Свіцязі і Нёмана, люлялі лясныя шумы Плужынскай пушчы, ласкава абывалі вятры, паілі крыніцы, а паэтычную фантастыку яна чэрпала ў народных паданнях і легендах.

У заўвагах да сваіх твораў А. Міцкевіч адзначаў, што ён чэрпаў поўнай зменнай мастацкія вобразы з народнай творчасці. Ён піша, напрыклад, што балада “Рыбак” нарадзілася з песні тых акаліц, дзе ён жыў, што думкі балады “Дудар” узяты з народнай песні, балада “Тое люблю” з’яўляецца тлумачэннем вясковае песні і г. д.

Паэтычная творчасць беларускага народа была невычэрпнай крыніцай натхнення для паэзіі Адама Міцкевіча. Аб гэтым сведчыць уся яго мастацкая спадчына.

Было б, аднак, наіўна думаць, што паэт толькі пераймаў народную творчасць. Народная форма ці сюжэт былі заўсёды ім геніяльна асэнсаваны і выходзілі з-пад яго пяра каштоўнымі дыямантамі паэзіі, якія ніколі не трацяць сваёй свежасці і прывабнасці.

Адам Міцкевіч ведаў і глыбока адчуваў стыхію народнай творчасці. Ён напісаў раманс “Курганок Марылі” і пераслаў яго філаматам у Вільню як тлумачэнне з народнага. Гэты раманс да такой ступені нагадваў сваім характарам народную песню, што нават Ян Чачот, найлепшы сярод філаматаў знаўца фальклору, паверыў, што гэта блізкі да арыгіналу пераклад народнай песні. Хутка, аднак, ён заўважыў сваю памылку і напісаў Міцкевічу: “Чар-

тоўскі намяшыў мяне сваёю сялянкаю, гатоў быў на заклад пайсці, што гэта пераклад”.

Толькі душа паэта, блізкая да народнай душы, здольна бывае выклікаць падобныя “памылкі”.

Так вялікі рускі паэт А. Пушкін мог пісаць і песні заходніх славян і песні пра Іспанію, у якіх выяўляў высокія якасці душы іншых народаў гэтак жа натхнёна, як і свайго роднага. Агульначалавечае значэнне такіх геніяльных волатаў і заключаецца ў тым, што, будучы глыбока нацыянальнымі, яны валодаюць дарам “глаголом жечь сердца людей” усіх часоў і народаў.

Геніяльнасць Адама Міцкевіча ў спалучэнні з любоўю да народа, з яго палымным патрыятызмам і рэвалюцыйнасцю, гнеўнай нянавісцю да гвалту не толькі абуджала эстэтычныя пачуцці, але брала чытача за сэрца, прышчапляла яму высокія агульначалавечыя ідэалы, была і застаецца ўцехай для народа ў шчасці і горы, прароцтвам будучыні.

У гэтым вялікая маральная сіла паэзіі Адама Міцкевіча.

Нават прырода ў яго творах, вылітая ў пластычных вобразах, жыве і мысліць, як чалавек: “Ажына чорная вусы прытуліць да маліны”, “Тоўсты гарбуз уточыцца, як гоць, паміж буракамі”, вось стаіць “белая бярозка са сваім мужыком-грабам”, а на іх паглядаюць “барадатыя дубы”.

Тое, што ў нас несістэматычна збіраецца і публікуецца беларуская народная творчасць, пазбаўляе магчымасці поўнасьцю прасачыць уплыў беларускага фальклору на паэзію Адама Міцкевіча, усебакова паказаць, як ідэйна-мастацкае багацце народнай творчасці пераплятаецца з высокай этыкай у творах геніяльнага паэта.

У нас няма ніводнай манаграфіі аб навагрудскай зямлі, аб народнай творчасці ваколц Навагрудка, Свіцязі, дзе нарадзіўся і жыў вялікі паэт. А такія творы, што нагадваюць паэзію Міцкевіча, бытуюць у народзе да нашых дзён. Так, беларуская народная песня “Жана з мужам у нялюбасці жыла” сюжэтам сваім падобна да балады “Ліліі”. Урыўкі народнай балады “Што то за хлопец”, запісаныя ў Карэліцкім і Гродзенскім раёнах, сваім рытмам і зместам нагадваюць “Свіцязянку” Міцкевіча.

Што то за хлопец, што за дзяўчына
У поле пад вечар выходзяць
І, прытуліўшыся там каля млына,
Ночкі спакойна праводзяць.
Яна ўцякае з бацькавай хаты,
Хлопец — з зялёнага гаю.
Дзяўчына з вёскі — Гэляй завецца,
Хлопца як зваці — не знаю.

Глыбокая этыка паэзіі А. Міцкевіча, якая ўзвышае чалавека, вымагае даследавання не толькі фармальнага падабенства вобразаў яго паэзіі з народнымі, але і такіх грунтоўных прац, дзе можна было б прасачыць, як ідэі і вобразы народнай творчасці спалучаюцца з філасофіяй, закладзенай у вобразах самога паэта.

Маральны бок заўсёды вызначае сілу паэзіі і яе эстэтычную вартасць, яе вечную актуальнасць. Адам Міцкевіч у гэтых адносінах стаіць у пантэоне славы побач з найвялікшымі сусветнымі геніямі.

1955

КАМУНІКАТ.ORG